

Det Tiende Capitel.

Om Flensborg Amt.

Grænser. (363) Efter Hadersleb Amt er dette det største i Hertugdommet, og grændser mod Norden til Fyrstendømmet Glyksborg, Holebøll Sogn i Lundtofterred og det adelige Sogn Kliplef; mod Østen til Østersøen og Gelting Sogn; mod Sønden til Gottorp- og Husum-Amter; men mod Vesten til Kierherred og Landskabet Bredsted.

Størrelse. Dets Længde fra Østen til Vesten er paa det højeste 7 Mile, men paa andre Steder ikkun 2 Mile; Bredden fra Nord til Sønden er sammesteder ikkun 1 Miil, men hvor den er størst 5 Mile. Det bestaaer af 4 Herreder, hvorudi ere 22 Kirker, som besørges af 24 Præster, hvilke alle kaldes af Kongen.

Plove. Amtet bestaaer i alt af henimod 800 Plove. 1652 blev det ansat for 907 $\frac{1}{2}$ Plov, men Indvaanerne i Norgoesherred eller Landskabet Bredsted, som bestandig have lagt her til Amtet, besværgede sig derover, og forarsagede derved, at det blev ved det gamle. Ved Patent af 1. Nov. 1777 blev til dette Amt lagt 68 $\frac{1}{4}$ Plov af det gamle Domcapitles Godser, samt 41 Plove

Jordbond. Jordbonden er i dette Amt ikke allesteder lige god. I Wies- og Uggel-Herreder ere store Heder, sandede Marker og Moser, men i Husby og Nie-Herreder, er Jorden meget bedre og frugtbarere. (364)

Floder. Søer og Skove. Bierge. Af Floder ere Trenen og Soholmaaen de merkverdige. Den første begyndes af 2 Bekke, Bondeaae og Kielstaae, som opvælde i Søerup og Sterup Sogne udi Nieherred, flyder forbi Oversee, Eggebek, Treya, Hollingsted og Svabsted, hvorpaa den ved Friderichstad igiennem de der anlagte Sluser falder ud i Eyderen. Om Soholmaaen er allerede talt i Tønder-Amts Beskrivelse. Eggen er udi Husbye og Nyeherreder overmaade god og frugtbar, forsynet med gode og store Skove; desuden har det sidste Herred to store fiskerige Søer, Sydensøe og Vinderatsøe. I Viesherred er og imod Søkanten gandske gode Skove. I hele Amtet er kun et eneste merkverdigt Bierg, nemlig Skierberg ved Querum Kirke i Nyeherred, hvorom mere siden.

Sprog. Sproget er allevegne Dansk, dog bruges det tydske Sprog bestandig ved Gudstienesten.

Øvrighed. Over Amtet er en Amtmand, en Amtsforvalter, som tillige er Tingskriver i alle fire Herreder, en Huusfoged og fire Herredsfogder. Her er et Oeconomie-Collegium, og en Brandforordning blev 1741 givet Amtet for sig selv.

Kongelige Domainier. De kongelige Domainier i Amtet ere: Vand- og Veyrmøllen ved Staden; Kroholdet; de fire Søer og de øvrige Fiskerier.

Landet Angeln. Ordenen udfordrer her at tale noget om det berømte og overmaade frugtbare Landskab Angeln, efterdi en stor Deel af Flensborg, Flensborg-Fiorden, Østersøen, Slien og Staden Slesvig; dets Længde og Brede er fra 4 til 2 Mile efter Stedernes Forskiellighed, og overalt indeholder det 37 Kirkesogne. Af Flensborg Amt ligge deri hele Husbye- og Nye-Herreder med sine 10 Sogne, af Uggel-Herred 2 Sogne, nemlig Gros- og Klein-Solt; Af Gottorp-Amt, hele Struxdorf- Slies- og Fusing-Herred, det kongel. Kammergods (365)

Satruphoim, og Godset Mohrkirken, i alt 15 Sogne; Af det forrige Domcapitels Amt de 3 Sogne, Ulnis, Nybel og Rabenkirschen; Glyksborg-Amt med sine 3 Kirker; og desuden de fire adelige Sogne Kahlbye, Boren, Kappel og Gelting; samt en stor Deel adelige Godser. Paa Rug, Byg, Havre, Boghvede og Havefrugter har dette hele Landskab i frugtbare Aar en stor Overfløddighed, og lider heller ikke Mangel paa Ærter, Vikker, Hør og Høe. Paa mange adelige Godser, i sær imod Østersøen, saaes Hvede med meget god Nytte. Ligeledes er Qvægavlingen anseelig, fornemmelig af Stude og Heste. Næsten overalt finder man de frugtbareste Marker og Egne, samt de skønneste Egne, som ved deres Søer, Bække og Skove ere ligesaa behagelige, som nyttige. I Amter er kun én Kiøbsted, nemlig:

Staden Flensborg.

Beliggenhed. Denne smukke og anseelige Handelstad ligger omtrent 4 Mile nord for Slesvig. Paa de tre Sider er den omgivet med Høye, og paa den fjerde af Flensborg-Fiord, som fra Østersøen, forbi Holdenæs, strekker sig 4 Mile ind i Landet. Fra Apenrade ligger de 4 Mile, fra Hadersleb 7 Mile, og fra Husum 5 Mile. Den ligger under 54° 48` nordlig Brede og 42° 55` Længde, og er den folkerigste i hele Hertugdømmet.

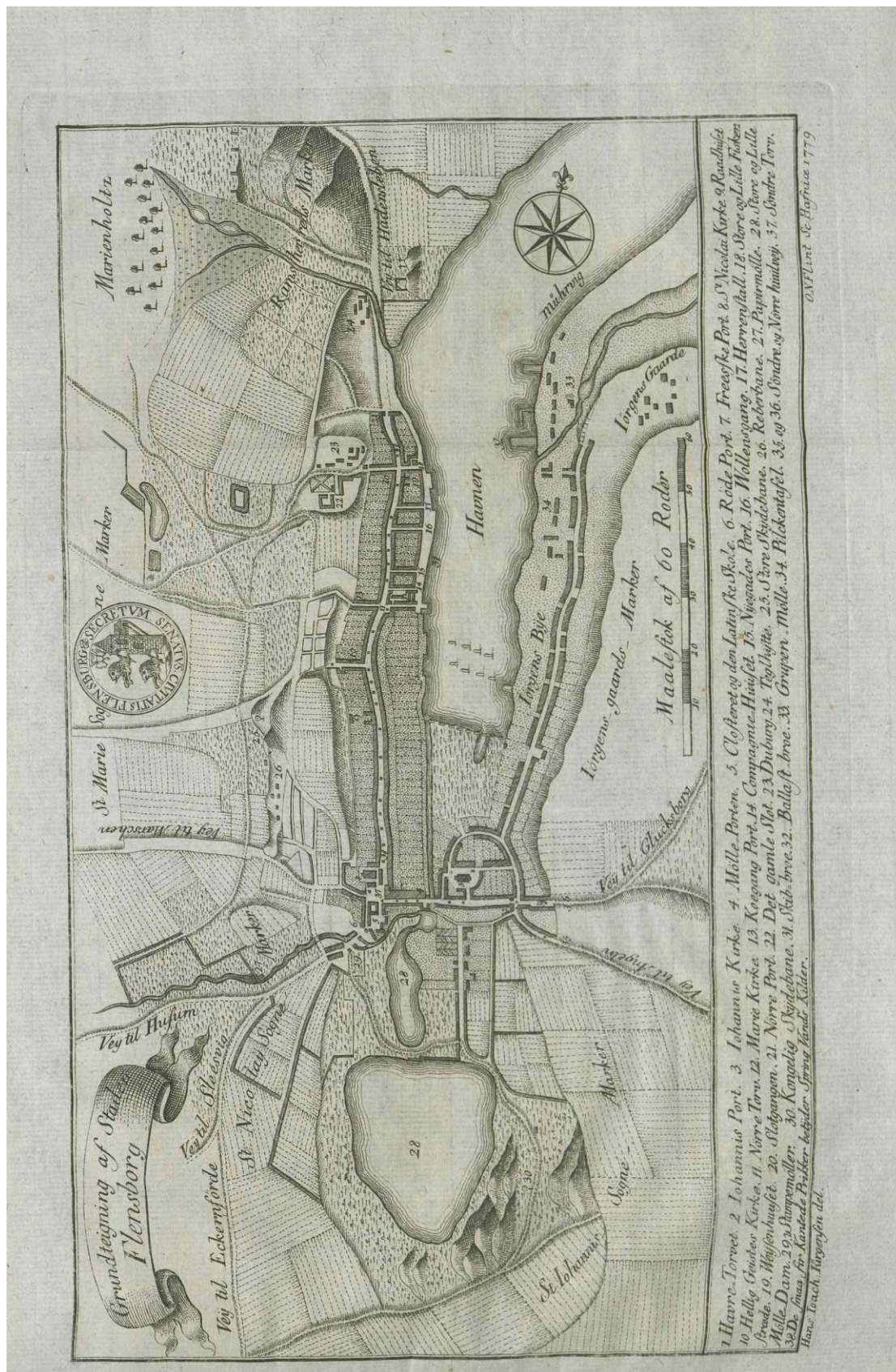
Navn. Oprindelsen af dens Navn er gandske uvis. Nogle herlede det af en vis Flen, som skal have bygget den, andre som Danckwerth, fra Weel, Vand, saa at den rettere skulde kaldes og skrives Weelensborg. Den første af disse Etymologier er aldeles uvis, og den sidste alt for kunstled, skjønt Navnet i de gamle vendiske Krøniker skrives Vlenzeborg, og en ubenævnt hos Liebnitz kalde den Ulensenborch. I gammel Breve af 1467 nævnes den Flensborgh, (366) 1284 Flensaburgh, 1320 Wlensborg, 1369 Vlensborch, 1483 Vlendisborg, foruden adskillige minder og ubetydeligere Forandringer.

Ælde. Stadens Ælde er aldeles uvis, dog er den meget gammel. De første Beboere have været Fiskere, som tid efter anden have erhvervet sig adskillige Friheder og endelig faaet deres Bye gjort til en Kiøbsted.

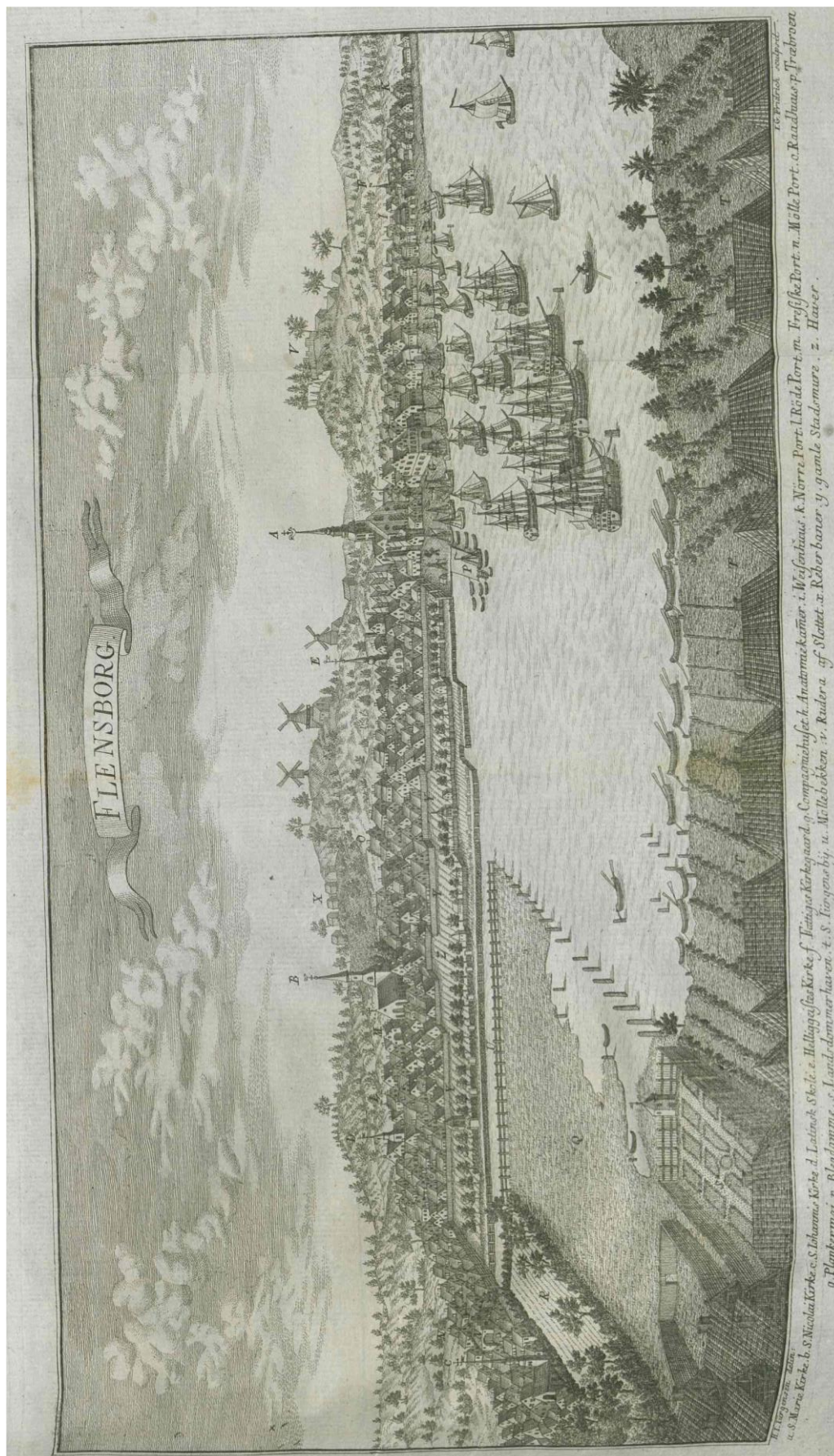
Vaaben. Dens Vaaben ere to udaf et rødt Taarn springende blaae Løver, og saaledes findes det allerede under Documenter af 1350.

Privilegier. 1284 erholdt Staden sin egen Stadsret paa Dansk, hvilken med en gammel plattysk Oversættelse er udgivet af Byeskriver Lüders. Kong CHRISTIAN III. gav den 27 Julii 1558 sin egen Politieordning, som siden den 14 Jan. 1600 af Kong CHRISTIAN IV. blev forbedret. De fornemste af Stadens øvrige Privilegier findes i Westphals Monum. Ined. Tom. IV. col 1843 sq. Og i Lüders Udgave af det flensborgske St. Knuds Gildeskraae, dog er Politie-Ordningen hidindtil aldrig trykt.

Slotte. Det gamle Slot laae nordvest ved Staden paa en Høy, og var omtrent 1400 bygt af Grev Nicolaus. Hertug ADOLPH, Stammefader for den gottorpske Linie, og Kong CHRISTIAN V. ere her fødte, den første 1526 og den anden 1646. Kong FRIDERICH IV. LOD DET I Aaret 1719 afbryde, da det næsten var gandske forfaldet. Foruden dette Slot have her endnu været to andre, nemlig Nyhuus, bygt 1345, hvorom siden mere i Byens Historie, og Marienberg, som laae paa det saa kaldede Flensborg-Bierg, og nævnes 1413.



- 10 Capitel. Om Flensborg Amt.
 11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum
 12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrø, eller Sønderborg- og Nørborg-Amter.



Raadhuus. Staden deles i den nordlige og sydlige Deel. Raadhuset ligger midt i Byen, og er det sidste Huus paa den vestre Side i den sydlige Deel. Her sees alle Kongers Portraiter en buste af den oldenborgske Stamme.

Magistrat. Magistraten bestaaer for nærværende Tid af to Borgemestere, sex Raadmænd, en Byefoged og en Byeskriver. I hver af Byens Dele maa boe en Borgemester og tre Raadmænd. (367) I gamle Tid vare her snart otte, snart ti Raadmænd, men siden er dette Tal indskrenket og fastsat til sex. 1284 da Byen fik sin egen Stadsret, vare her slet ingen Borgemestere, men ikkun Raadmænd. Magistraten har Jus Patronatus til Stadens fire Kirker; den Deel deraf, som boer i Stadens nordlige Deel, har Ret til at straffe de til St. Mariæ Kirke hørende Gaard- og Huusmænd, som forsee sig, med Fængsel, Halsjern eller Pengestraf efter Omstændighederne. Samme Rettighed udøver de i Stadens sydlige Deel boende Magistratspersoner over St. Nicolai Kirkes Bønder. Samled har Magistraten Domrettighed i borgelige og piinlige Sager. Er nogen i borgerlige Sager ikke fornøyet med Magistratens Dom, maa han, hvis der tvistes om en Rettighed, eller Sagen er over 20 Rdlr., appellere til Oberretten. Men denne Appellation bør skee saasnart Dommen er afsagt, da Appellanten strax erlegger 1 Skilling, som kaldes Schozmaal, og inden 10 dage derefter nedsætter 20 Rdlr Succumbentz-Penge i Retten, samt inden 6 Uger indstævner Sagen udi Oberretten. Appellations-Summen og Succubentt-Pengene, naar én af Parterne troer sig fornærmet ved Magistratens Dom, ere af Kong CHRISTIAN IV. bestemte ved Forordning af 6 Martii 1594.

Consistorial-Ret. Staden har og en Consistorial-Ret, hvori Amtmanden sidder som Præsident, samt Provsten og Stadens sex øvrige Præster. Protocolen føres af Amtsforvalteren, som Secretair. Under denne Ret staae Amtet og Staden Flensborg, Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Børlum, tilsammen 34 Sogne, hvorved, Provsten iberegnet, ere 46 Præster. Fra denne Ret kan man med lige Vilkaar appellere til Oberconsistorium i Gottorp, som fra Magistratens Dom til Oberretten sammesteds. (368)

Gader. Porte. Torve. Huse og Gaarde. Byen bestaaer for nærværende Tid af følgende Gader: 1) Koegang. 2) Nygade. 3) Wollensgang. 4) Herrenstall. 5) Store og 6) Lille Fiskerstræde. 7) Slotgangen. 8) Algaden. 9) St. Jørgens-Bye-Gade, foruden endeel mindre Gader og Stræder, som kan sees af den hosføyede Grundtegning, hvorpaa de betydeligste Gader er nævnede. Den er forsynet med 28 Springbrønde og 5 Porte, nemlig Nørre- Røde-Fresiske- Angelboe- og Johannis-Port, samt 3 Torve, Havre-Torvet, Nørre Torv, og Søndre-Torv. Fra Nørre til Johannis-Port er Byen en fierdeel Miil lang. I Aaret 1508 vare her, ifølge et gammelt Haandskrift, i alt 420 Huse, nemlig i vor Frue Sogn 115, i St. Gertruds Sogn 87. Nu ere her over 800 Gaarde og Huse, hvoriblant dog ere endeel smaae, Baghusene uberegne.

Kirker. Her ere nu fire Kirker, tre Tydske og en Dansk, nemlig:

1.) **St Marie Kirke** er Sognekirke for Byens nordlige Deel, og har, ligesom St. Nicolai Kirke, i Landsbyerne adskillige Gaard- og Huusmænd, hvorfor ogsaa disse Kirker ere ansatte for visse Plove og maae betale maanedlig Contribution til Land- og Krigs-Cassen i Rendsborg. Den har to Præster og er nu den fornemste i Byen. Den er bygt 1280, men har i de paafølgende Beleyringer og Erobringer udstaaet meget. Her findes følgende Epitaphier: 1.) Over Præsten Johan Meyer, døde 1585. 2.) Over Borgemester Martin Schults, døde 1555. 4.) Over Diderich Faust, død 1543, hvis Portrait her findes. 5.) Over Borgemester Martin Jessen, foruden endeel nyere. Denne Kirke har i dette Aarhundrede faaet et nyt Spiir og nyt Orgelverk; dens Landgodser ere ansatte for 9 Plove. Af dens gamle Præster vides: M.

Gotsealeus persona Eccl. B. Virg. In Flensborg 1327 (369) og Magnus Pais, Vicarius binnen der Kercken unsen lewen frouwen tho Flensborch 1490.

2. **St. Nicolai Kirke**, hvortil hører noget af Stadens sydlige Part; dens Landgodser ere i Matriculen anførte for 11½ Plov. 1749 forærede Margrete Cecilie Esmarck, Raadmand Wilhelm Valentiners Enke, denne Kirke et nyt Alter. Lige derfor ligger en Liigsteen over Sophia, Kong WALDEMAR II. Seyers Datter og Marggreve Johans Gemahlinde af Brendenborg, som døde 1247 den 3 November. Hendes, saavel som hendes nyefødte Barns Been bleve af Statholder Henrik Rantzow førte herhid, da det Capell i St. Laurentii Kloster, hvori hun først var begravet, faldt i Aaret 1579 ned af Brøstfældighed. Ved hendes Hoved fandtes en Voxkrone. Indskriften paa hendess Liigsteen er nye, og, som der menes, forfattet af Statholder Rantzow selv. Desuden findes her følgende Monumenter: 1.) Over Superintendenten D. Stephan Klotz, død de 14 Maji 1678, med hans Hustrue Catrine Runge. 2.) Over Præsten Herr Olaus Møller, død 1685. Disse tvende velfortiente Mænds Portraiter findes endnu i Kirken. 3.) Den berømte Amtskriver Blasius Eckenbergs Portrait, han var fød i Lybek 1524, og levede endnu 1603. 4.) Et Monument over Christian von Ulenau. 5.) En Liigsteen over Præsten Hr. Matthias Hoe; og desuden endeel nyere, hvorover ingen Fortegnelse haves. Her er ogsaa et idet Bibliothek og et meget rart Malerie, forestillende Syndfloden. I denne Kirke, som ogsaa har to Præster, var 1520 St. Hülpers Vicarie, Vicaria S. Salvatoris, hvortil Dn. Johannes Olavi blev valgt.

3.) **St. Johannis Kirke**, den ældste af Byen nu værende Kirker, ligge ogsaa i Byens sydlige Part, og har i dette Aarhundrede faaet et nyt Spiir, nyt Orgelverk og nyt Alter; den har ogsaa (370) to Præster, men intet Landgods. Om dens Merkværdigheder haves slet ingen Efterretning.

Den danske Kirke. 4.) Den danske eller Helliggeistes Kirke er bygt 1386. Den har kun én Præst og er den allerførste danske Kirke, naar man fra Tydskland reiser ind i Dannemark. Til denne Kirke ligger intet Sogn, og her holdes kun én Prædiken om Ugen, nemlig om Søndag Middag. Den danske Præst maa og hver Søndag Eftermiddag vekselsviis prædike i St. Marie og St. Nicolai Kirker.

Forrige Kirker. Herforuden have her i Byen endnu været to Kirker, nemlig: 1.) St. Gertruds Kirke, som laae i Byens nordligste Part og den 29 Sept. 1566 blev Staden foræret af Kong FRIDERICH II TILLIGE MED Kirkegaarden, og det derved staaende gamle Huus. Kirken blev derpaa 1571 nedrevet, dog staaer deraf endnu et Taarn, og Kirkegaarden bruges til uformuende Folks Begravelse. 2.) **St. Michaels Kirke**, har lagt paa det saa kaldede Bierg, og er uden Tvivl den allerældste af alle Byes Kirker, da den, efter en Seddel af sal. Langebeks Haand, allerede nævnes i et Diplom af Aaret 1196. hing fordum Drost, som ogsaa 1270 blev begravet deri. Det synes at have hedet St. Laurentii Kloster. 1492 solgte Nicolaus Smyter, Gardian, og hele Conventet i dette Kloster Stowgarde i Sundwith til Dronning DOROTHEA.

Kloster. Her har og været et Minoriter Kloster, som blev bygt 1232, og 1263 forbedret med mange Indkomster af Hr. Johan de Hwitthing fordum Drost, som ogsaa 1270 blev begravet deri. Det synes at have hedet St. Laurentii Kloster. 1492 solgte Nicolaus Smyter, Gardian, og hele Conventet i dette Kloster Stowgarde i Sundwith til Dronning DOROTHEA. Først i det følgende Aarhundrede viiste Ordens-Generalen sig saa flittig i at besætte dette Kloster med tydske Munke, at Kongen ved 1520 maatte tilskrive ham, og forestille ham, at derr vare Munke nok af faae i Dannemark. 1530 Onsdagen efter Cantate forærede Kong FRIDERICH I Staden dette Kloster, tillige med Kirkegaarden, Kirken og al anden Tilliggelse til de Fattiges Beste, dog bleve Munkene deri til 1536. See Pontopp. Annal Eccef. (371) Dan. Tom. II p.

396. Af Klosteret blev da gjort et Hospital for fattige og syge Mennesker, hvorom strax herefter videre skal handles.

Hospitalet, under Navn af Heelliggeist-Huus, er meget gammelt, og bygt kort førend 1325, i hvilket Aar den 24 Julii Hertug WALDEMAR tog det under sin Beskiermelse, tillige med dets Indkomster, som da beløbe sig til 150 Mark Kobber-Penge. 1327 nævnes Hermanns de Nestwede, tutor domus Sancti Spiritus in Flensborg. 1330 den 18 October forbedrede Hertug WALDEMAR Husets Privilegier, og gav det frie for at svare Stud og Inne. 1551 Mandagen efter Miseriecordias Domini udgav Kong CHRISTIAN III en Forordning, at der i Helliggeistes Huus skulle bygges et Hospital, hvortil han lagde alle de Godser, Indkomster, Lehn, Commender og Altere, som tilforn havde været henlagde til Helliggeist og St. Jørgen, samt alle Marianernes Indkomster. Denne Stiftelse blev 1563 Fredagen efter St. Johannis Baptistæ Dag stadfæstet af K. FRIDERICH II dog med den Forandring, at Helliggeistes Fattighuus skulde henlægges til Klosteret, og her igien opbygges en latinsk Skole. Altsaa blev 1552 dette Helliggeisthuus nedbrudt, og paa samme Sted den Bygning opført, som Skolen og Collegernes Værelser nu ere i.

Det nuværende Hospital, hvori omtrent 40 fattige Mennesker nyde Værelser og Undeholdning, har et Capell, hvorudi hver Mandag Morgen holdes en tydsk Prædiken. Den Foresatte kaldes Provisores og Forstandere for Hospitalet og Helliggeist; de udvælges af Byens Kiøbmand. Disse staae hver for sig, som Borgere betragtede, under Magistraten, men samlede som et Collegium, staae de umiddelbar under Oberretten. De ere sex, have ne Secretair, og udøve Domrettigheden i borgelige Sager og i smaae Forbrydelser over Hospitales Bønder. Men i criminelle Sager staae saavel Hospitalets, samt St. Marie og St. Nicolai Kirkes Bønder, under (372) Amtets almindelige Rette. Efterat Hospitalet ved Kong FRIDERICH II Befaling af 1563 var henlagt til Klosteret, hvilket af Kong CHRISTIAN IV den 20 Febr. 1598 blev stadfæstet, gav Kongen det endnu i samme Aar endeel Gods. Dets Gaard- og Huusmænd, for hvilke det maadelig maae betale Contribution til den kongelige Cassa i Rendsborg, ligge adspredte i Flensborg- og Tønder-Amter, samt Landskaberne Bredsted og Sundewitt. I Matriculen staae de anførte for 32 Plove.

Latinsk Skole. Den latinske Skole og dens Lærere, samt de dertil givne Legater, ere meget nøye beskrevne i Rect. Johan Mollers Jubelprogram, Flensborg 1717, 4to og hans Søns Professor Olaus Henrik Mollers fire Programmer om denne Skole af 1773, 1774, 1775, og 1778. Allerførst havde St. Marie og St. Nicolai Sogne hvar sin egen Skole, som blev forestaaet af en Rector. Af St. Marie Skoles Rectorer vides: 1470 Nicolaus Thomæ, 1502 Thomas Jacobi, 1509 Johannes Petri, 1513 Nicolaus Johannis, 1553 M. Geo. Stammichius, 1560 Geo. Sartorius, og 1566 M. Joh. Buck, som siden blev første Conrector ved den almindelige Stadsskole. Af St. Nicolai Skoles Rectorer vides kun, ved 1504 Laurentius, og 1566 M. Joach Dobbinus, som siden blev første Rector ved den nye Skole, hvis Bygning forhen er omtalt. 1546 havde en riig Kiøbmand Naaman Johansen og hans Hustrue Phaleck givet deres Gods ad pios usus, dog at Anvendelsen skulde skee efter deres eeneste Søn Ludolph Naamansens Raad. Denne var en ivrig Catholik og Franciscaner-Munk i det her værende Kloster, men derhos en brav og dydig Mand. Han bestemte først denne Bygning, hvori han selv boede til sin Død 1575, og hvor uden for han ligger begravet, til en Boelig for sine 1536 forjagede Stalbrødre, men da Magistraten derudi hindrede ham, skienkede han saavel Bygningen, som de sig over 600 Mark Lybsk aarlig beløbende (373) Renter af sine Forældres Capital, ved Testament af 17 April 1560 til Staden, for deraf at oprette en Skole, eller som han selv kalder det, et Gymnasium trilingve theologicum. Herover meddeelte Kong FRIDERICH II. Staden under 19 Junii 1566 sin Stadfæstelse, med det Tillæg, at han

forbeholdt sig og Magistraten i Flensborg, Ret til efter gode Mænds Raad at gjøre Forandringer i de af Broder Ludolph anordnede Lectier og Skoledisciplin. Altsaa blev Skolen enten i dette eller næstfølgende Aar Aabnet, og har siden været forestaaet af følgende Rectores: 1.) M. Joach. Dobbin, kladet til Lybek 1568. 2.) M. Hieronymus Herberding, kladet til Lyneborg 1570. 3.) M. Sebastian Schröder Præst ved St. Nicolai Kirke 1571. 4.) M. Thomas Schattenberg 1571, blev 1585 Præst til St. Petri Kirke. 5.) M. Joh. Avenarius 1586. 6.) M. Paul Sperling den Ældre, kaldet til Hamborg 1591. 7.) M. Joh. Possel, kaldet til Rostok 1592. 8.) M. Joh. Angerstein 1592 til 1597. 9.) M. Friderich Johannis, kaldet til Diaconus ved St. Nicolai Kirke. 12.) M. Simon Henrici, succederede sin Formand 1630. 13. M. Georg Lossius, blev 1653 Præst i Traya. 14.) Joh. Porst, resignede 1660 og blev reformeert. 15.) M. Carl Schröder, døde i Embedet 1678. 16.) Eberhard Verte, døde i Embedet 1701. 17.) Joh. Moller, døde i Embedet den 20 October 1725. 18.) Bernh. Prehn, resignerede 1749. 19.) Olaus Henrik Moller, Professor hist. Litterar. Ved Kiøbenhavns Universitet, en meget flittig og af sin Fødebyes Historie udødelig velfortient Mand, som endnu forestaaer Embedet.

Legater til Skolen. De Legater, som ere skienkede til Skolen af Borgemester Gerhard von Meerfeld, Doct Joh. Vestersen, Baron Andreas v. Lillienorhn, Borgemester Marcus Schröder; Hr. Thomas Atzersen, præst i (374) Steinberg, Raadmand Henrik Sivers, Byeskriver Herman Ritzenberg, Niels og Peter Hacken, samt andre ere for det meste vidtløftigen omhandlet i Hr. Professor Møllers forommeldte fire Skoleprogrammer.

Veisenhuset. Veisenhuset blev, fornemmelig ved Herr Christian Thomsens ufortrødne Iver og Gavmildhed, i Aaret 1724 meget smukt opført af Muurstenene af det forhen nedbrudte Slot, og i Maji Maaned 1725 indviet. Huset har 3 Etager, og har baade ved det Kongelige Huses og private Personers Gavmildhed, allerede samlet sig en Fond, som aarlig formeres ved aarlige Almisser, Indkomsterne af et bag ved liggende Skibsverff, og Fordelen af den Pontoppidanske Forklaring, samt den almindelige Psalmesang, hvormed dette Veisenhuus saavel som andre pia corpora er benaadet. Tilforn ere her 50 Børn blevne opdragne, som have nydt baade Klæde og Føde, men nu er deres Antal mindre. 1760 blev hermed giort denne Indretning, at Huset tillige kunde tiene til et Tugthuus.

Skolebibliothek. Rector Joh. Moller gjorde Begyndelsen til et offentligt Skolebibliothek, ved dertil at forære endeel Bøger, med det har siden hans Tid ikke havt megen Tilvext, som dog havde været meget ønskeligt i en Stad, der ellers intet Bibliothek har.

Bogtrykkerie. Her har i land Tid været en Bogtrykkerie, som, 1717 tilhørde Christopher Vogel, siden Philip Holwein, og nu Hr. Serringhausen, som har anvendt store Bekostninger for at gjøre det fuldstændigt og prægtigt.

Apotheker og medicinske Anstalter. Indtil 1715 var her ikkun eet Apothek, men nu to, som af Eyerne holdes i meget god Stand. Her er og en Physicus, og en nyeligen anlagt Jordemoderskole, hvorudi læses over Doct. Bressels Lærebog om denne Videnskab. Man har og Haab om et anatomisk Collegium for Chirugi har af Byen og omliggende Stæder, hvilket (375) i sig selv, hvis det kunde komme i Stand, var en meget nyttig Indretning. Her ere nu i alt 6 Doctores, 5 Chirugi og 1 Bader.

Nackes Hospital. Borgemester Diderich Nacke, som døde den 23 Junii 1595, har stiftet et Hospital ved Byens Nørre-Port, som endnu bærer Stifterens Navn, og hvis Fond, ved andres milde Gaver efter den Tid er meget formeret.

Andre Stiftelser og Legater.

10 Capitel. Om Flensborg Amt.

11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.

An andre Stiftelser og Foundationer, foruden foranførte Legater til Skoler, vides endnu følgende: 1.) Borger Hans Edlefsen gav 1729 et tusende Mark til de fattige Koners Forplejning i Nackes Hospital. 2.) Generallieutenant Christian Friderich von Staffeldt, Commendant i Fridericia, gav ved Testament af 18 Nov. 1736 St. Marie Kirke 150 Rdlr., Byens Fattige 200 Rdlr. Og Veisenhuset 300 Rdlr. 3.) Juliane, Licentiat Johan Wilhelm Schæffers Enke, gav ved Testament af 16 Januarii 1747 sexhundrede Rixdaler til Syge og Huusarme, 4.) Borger Valentin Witzel indsatte Veisenhuset til sin Arving, hvorved der vandt over 2000 Rdlr. 5.) Foranførte Herr Christian Thomsens Enke Anna, stiftede 1733 sex Fattighuse til tolv Personers Beboelse i Nørre-Fiskerstrædet, og gav en Capital til deres Underholdning. Desuden ere her endeel mindre Legata, og endeel Familier, saasom den Stryckerske, Pauelsenske, Jebsenske, Clausenske, Lorkiske og andre, have gjort Stiftelser for dem af Familien, som engang maatte befinde sig i trængende Omstændigheder. Til Stadens Fattige uddeles ugentligt Penge af de Fattiges Cassa, ifølge det af Kong CHRISTIAN VI. Dat. Friderichsborg den 14 October 1735 stadfæstede Reglement, efter hvilken Tid Betleriet paa Gaden er meget aftaget.

Haandverkere. I Aaret 1780 fandtes her følgende Haandverkere:

Bagere	9	Malere	7
Bild- og Steenhuggere	3	Frimaler	1
Fribagere	6	Muurmestere	5
Blikkenslagere	2 (376)	Naalemager	1
Blokkedreyere	4	Orgelbygger og Instrument-	
Bødkere	10	Mager	1
Fribødkere	6	Parykmager	12
Børstenbindere	2	Posementmagere	2
Bogbindere	2	Pottemagere	4
Bundt- og Handskemager	11	Rebslagere	6
Bryggere, Brændeviins mænd		Sadelmagere	8
Og Øltappere	116	Segl- og Compasmagere	6
Dreyere	5	Skærslibere	2
Feldtberedere	9	Skoleholdere	7
Fildtmagere	3	Skomagere	37
Garvere	3	Skrædere	36
Privilegeret Garver	1	Slagtere	10
Gibser	1	Frislagtere	2
Glarmestere	4	Smede	21
Gørtlere	3	Snedkere	10
Guldsmede	8	Frisnedkere	7
Hattemagere	9	Stolemagere	10
Hiulmagere	4	Uldvæver	1
Huus- Tommernesere	7	Urmagere	3
Juvelerer	1		
Kammagere	3		
Kandestøbere	2		
Knap,agere	11		
Knivsmæde	9		
Kobbersmede	9		
Kunstfreyere	6		
Linvævere	2		

10 Capitel. Om Flensborg Amt.

11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.

Desuden ere her og 6 Sukker-Raffinaderier, 1 Boglade, 29 privilegerede Tobaks-Fabriker, 3 Skibsbyggere, 2 Takkelmestere og 1 Mastmager. (377)

Skibe. Af Skibe eyede Byen ved Nyt-Aar 1780 følgende:

Fregatter	2
Brigantiner	16
Hukkert-Galliother	2
Jagter	38
Snovskibe	9
Tremastede Galliother	3
Galliasser	46

Hvilket i alt udgjør et Antal af 134 Skibe, fra 6½ til 95 Commerce-Læsters Størrelse.

Handel og Fabrikker. I Henseende til Handelen har Flensborg store Fordeele fremfor alle andre Steder i Fyrstendommerne. Fliid og Arbeidsomhed herske her allevegne. Kiøbmændene vare ved Nyt-Aar 1780 i alt 116, hvilke alle drive en anseelig Handel, og tage deres Vahre fra første Haand. Af foranførte Tabell sees at her ere mange Haandværkere og Kunstnere, et stort Spinderie, hvortil aarlig forbruges 18 til 20 Skippund heglet Hør, som af Tugthusets Forstandere uddeeles blant de Fattige; tre Skibsverfter, sex Sukker-Raffinaderier, som mestendeel faaes deres raae Sukker fra de danske Øer i America, og meget sielden fra Frankrige; en Stivelse-Fabrik, som aarlig forarbejder 800 Tønder; desuden tvende vigtige Farverier, et Teglværk strax uden for Nørre-Port, og andre mange Folk krævende Indretninger. Omtrent en halv Miil fra Byen ligger Advocat Thorstratens Kobbermølle og Messingstøberie, som altid har været i meget god Stand, samt en meget vel indrettet Papiirmølle. Desuden ere her 1 Mel- og Skraae-Mølle, 1 Vand- og 4 Veir-Grynmøller, 1 Stampemølle og 1 Barkmølle i fuld Drift. I Egnen heromkring forfærdiges Seglduger af forskiellig Brede. Man agter og her at anlegge en Olie-Mølle, et Voxblegerie, og et Sæbesyderie.

Havn. Havnen, som er dyb nok, endog for de største Skibe, hvilke kunne gaae lige op til Skibsbroen, er omringet af Høye, og altsaa (378) meget sikker. Tilførn har den gaaet lige op til St. Johannis Kirke, og altsaa været et godt Stykke længere end nu, hvorfor og Kiøbmændenes Pakhuse paa Stadens østre Side have været meget bekvemmere til Skibs Udlosning. Men dette Stykke af Havnen var allerede tilgroet førend 1690, og efter 1726 er et stort Stykke deraf opfyldt og bestemt deels til Haver, deels til Eng. Alligevel har Staden i nogle Aarhundrede anvendt store Bekostninger paa Havnens Vedligeholdelse og Forbedring, hvilken Bestræbelse den endnu til sin Seiladses Underholdning og Forfremmelse, bestandig fortsetter. Desuden har Byen ogsaa fuldkommen Dyb – og Havne-Rettighed i hele Flensborg-Fiord.

Andre Indretninger. Staden har af Kong CHRISTIAN VI i Aaret 1745 faaet sin egen Brandordning, og 1738 sit eget Commerce-Collegium. Hvor-meget Handelen siden er forringet, som Hansen saa urigtig foregiver sees best af foregaaende Efterretning om Stadens Handel og Skibsfart. Fra Michelsdag og indtil Paaske oplyses de fornemste Gader om Aftenen med Lygter. Under de omkring Staden liggende Høye udspringe mange klare og gode Kilder, hvis eviggrindende Vand igiennem Render ledes til Staden, hvor det ey alene forskaffer de 28 Springbrønde paa Gaden, men endogsaa rigeligen forsyner de fleste Indbyggeres Huse. Paa de gamle slesvig-holsteenske Landdage, havde Flensborg der andet Sæde.

Gilder. Af de hamle Gilder, som her tilforn have været, nævnes ikkun det store og meget berømte St. Knuds Gilde, som her er ældre end Stadsretten. Skraaen er udgivet tillige med Stadsretten af Byskriver Lüders. Nu ere her to **Skydeselskaber**, hvoraf hvert har sin egen Skydebane strax uden for Byen.

Byemark. Byens Marker ere temmelig store, da de mod Vesten strække sig $\frac{3}{4}$ Miil, mod Sønden $\frac{1}{4}$ Miil, og mod Norden næsten ligesaa (379) langt, De bruges deels til Kornavling, men for det meeste til Græsning.

St. Jørgensbye. Jørgensbye eller St. Jørgen hænger ved St. Johannis Kirke sammen med Flensborg, hvortil den kan ansees som en Forstad. Den strækker sig fra Sønden til Norden i en anseelig Længde indtil hen paa den anden Side af Fiorden, lige over for St. Marie Kirke. Indbyggerne nære sig af Fiskerie og Skibsfart, og staae tildeels under Staden, men for det meste under Hospitalet i civile Sager. Norden for denne Bye er og et Skibsverft eller saa kaldet Krahn, paa Hospitalets Grund, og sønden for Staden, paa Stadens egen Grund, den før omtalte Papiirmølle.

Plovtal. Byen staaer i Matriculen anført for 306 Plove, hvorudi dog ikke St. Marie- og St. Nicolai Kirkes, ey heller Hospitalets Jordegods er indberegnet.

Historie. Hvad Merkværdigheder man ellers i Historien finder anfært om denne Stads Historie og Skiebne, bestaaer i følgende:

1248 blev Byen erobret, plyndret og afbrændt af Kong ERIK PLOGPENNING.

1271 blev den atter erobret af Kong ERIK GLIPPING.

1280 blev den nu værende Marie Kirke bygt.

1282 oprettede Flensborg et Fordrag med Staden Slesvig.

1284 fem Dage efter Juul, blev den noget tilforn forsattede Stadsret, stadfæstet af Hertug WALDEMAR IV.

1686 oprettede Staden et nyt Fordrag med Slesvig.

1409 pantsatte Hertuginde ELISABETH Flensborg og Nienhuus til Kong ERIK og Dronning MARGRETE, for 11400 Mark Lybsk.

1410 blev Flensborg erobret af Klosterets Side, saa at de Danske maatte begive sig paa Slottet, hvorpaa saavel Slottet som Byen meget stærkere blev befæstet, efter Hvidtfeldts og andres Fortælling, (380) endskiønt man nu ey kan see ringeste Tegn til Forskandsning eller Befæstelse.

1411 blev Byen atter eronret af Kong ERIK, som lod henrette Borgemestere og Raad. Samme Aar afstod Hertuginde ELISABETH Flensborg Bye og Slot, samt Tøndern, til Dronning MARGRETE.

1427 blev Flensborg forgievet beleiret af Holstenerne, Friserne, Lybekkerne og Hamborgerne, ved hvilken Leilighed Hertug HENRIK i sit 30 Aar da bleve indskudte, opkom en farlig Ildebrand, som dog igien lykkelig blev dæmpet. 1431 udhungrede Hostenerne Staden og nødte den derved til at overgive sig.

1485 afbrændte en stor Deel af Byen.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 4

1512 blev Freden mellem Kong HANS og Lybekkerne sluttet i Flensborg.

1513 blev Kong CHRISTIAN II her hyldet.

1526 den 26 Januarii blev Hertug ADOLPH født her i Staden.

Samme Aar opholdt Kong FRIDERICH I sig her noget, da han vilde reise til Lybek, for at handle med Keiseren.

1564 døde her fleere end 1800 Mennesker af Pest.

1581 blev her sluttet et Forliig mellem Kongen og Hertug ADOLPH om Ditmarskens Deeling efter Hertug HANSES Død.

1582 blev St. Jørgens Capell, som laae paa en Høy over Jørgensby nedbrudt.

1582, 1583 og 1584 blev Byen atter Hiemsøgt af Pesten.

1588 opholdt Kong FRIDERICH II sig noget her i Staden, og udgav herfra adskillige Forordninger og Befalinger.

Udi Krigen fra 1627 til 1629 imellem Kong CHRISTIAN IV. og Keiseren, leed denne Stad overmaade meget af de Keiserlige, som (381) brugte Stuerne til Hestestalde, toge Jernet af Murene, og stak Ild i alt hvad som kunde brænde. Uordenen var den Tid saa stor, at fra den 12 Sept. 1627 til den 25 Jan. 1630 blev Byetinget ey holdet en eeneste Gang.

1643. 1644 og 1645 blev Flensborg atter meget ilde medhandlet af de Svenske under Oberst Duglas.

1646 den 15 April blev Kong CHRISTIAN V her fød, og døbt af Superintendenten D. Stephan Klotz.

1648 blev Kong FRIDERICH III med stor Høytidelighed hyldet af begge Hertugdømmenes Stænder her paa Raadhuset.

Samme Aar den 17 April anordnede Hans Majestæt her det slesvig - holsteenske Regierings-Cancellie, som dog om Foraaret 1649 blev forflyttet til Glykstad.

1655 grasserede Pesten stærk i Kiøbenhavn, og imidlertid opholdt Hoffet og heele Regieringen sig saa længe i Flensborg.

1657 til 1669 maatte Staden igien lide meget, saavel af de Svenske som Fiender, som af de Keyserlige polske og brandenborgske Tropper, der, som Allierede, vare komne Dannemark til Hielp imod Sverrig.

1666 holdt Kong FRIDERICH III her en Landdag.

1713 udpressede den svenske General Grev Steenbok, kort førend han blev indsluttet i Tønningen og maatte give sig fangen, en Brandskat her af Byen, som beløb sig til 64000 Rdlr. Pontoppidan i Theatr. Dan. P. 259 siger 87000 Rigsdaler, men denne Summa er for høy.

1745 blev Staden meget haardt hiemsøgt af Qvægsygen.

1752 havde Flensborg den Ære at blive besøgt af den Høysalige Konge FRIDERICH V.

Sprog. Hvad Sproget angaaer, som her tales, da er det en underlig (682) Blanding af fordervet Dansk og Tydsk, hvorfor B. Paulus Eliæ i et Skrift mod Borgemester Hans

Michelsen lader ham høre at han har oversat det Nye Testament paa Flensborger Dansk, og Danckwerth sig pag. 105 at det flensborgske Tydsk og Dansk er lige godt.

Markeder. I Byen holdes aarligen 2 Markeder, det eene ved Søndagen Lætare, og det andet St. Dionysii Dag, 10 Dage efter Michels Dag.

OM Flensborg har Jonas von Elverfeld gjort følgende Vers:

Urbs ego Mænalia dicor Flensburga sub arcto.
Imperioque renent Danica sceptru suo.
Maxima pars nostris de civibus æquore vasto
Mutandis variis mercibus auget opes.
In clypeo validæ stant propugnacula tures,
Armeniæ servant monstra gemella seræ.

I Amtet ligge, som forhen er anført, følgende fire Herreder:

1. Husbye-Herred.

Dette Herred ligger i Angeln, har en meget god og frugtbar Jordbond og en stor Mængde Skov. Det har sit Navn af Landsbyen Husbye i Sognet af samme Navn, og er fra Vesten til Østen 2½ Miil langt; men fra Norden til Sonden omtrent er Miil bredt. De deri liggende Sogne ere følgende:

- 1) Adelby Sogn (a). Tostrup. Tarup. Trogelsby. Troed. Engelsby. Fruerlund. Jürgensgaard. Synderup 1 Gaard. Adelbylund 1 Gaard. Nogle Teglhytter. En Deel af St. Jørgensbye.
- 2) Hürup-Sogn (b). Hürup. Kielsgaard. Wesby. Wesbygaard.
- 3) Külskov-Sogn (c) Külskov 5½ Gaard. Maasbøll 8 G. (hvoraf 3 tilhøre Lindewitt, 3 Nicolai Kirke i Flensborg og 2 Kongen) Ruenmark 3 Gaarde som tilhøre Fyrsten af Glyksborg.
- 4) Husby-Sogn. (d) Husby Wolde. Wraa. Luzhof. Gremmerup. Holderup. Markerup. Markeruphede. Husbyholtz. Ausacker. Ausacker-Holtz. (384)
- 5) Grundtoft-Sogn €. Halvparten af Luzhof. Mariegaard. Bønstrup. Langballig. Langballigholt. Nievad og Mølle. Terkelsdorf. Brik-Mølle. Unevadholt. Dollerupholt. Nordballig. Dollerup. Syder-Ballig. Bundeslund 1 Huus. Neumoos 1 Huus.
 - a) Kirken, som har været indviet til St. Johannes den Døber, ligger næsten midt i Sognet, og blev 1726 prydet med et Taarn, hvori ere to Klokker, (383) den ene af 1678 med Kong CHRISTIAN V. Navn, den anden ældre med de Ord: Christie, rex glorie, veni cum pace. I Sognet ere ellers fire Skoler.
 - b) Kirken er indviet til St. Maria, ligger midt i Sognet, er xiret med et lidet Taarn og har tvende Begravelser, hvoraf det eene tilhærer Præsten og det andet Wesbygaards Syer. Navnet skal være Høy, og egentlig hede Høyerup
 - c) Kirken er temmelig gammel, uden Taarn, dog indvortes gandske ziirlig. Der er tre Begravelser med Liigstene. Ved Prædikestolen sees et gandske smukt Malerie, forestillende Mariæ Bebudelse, men andet merkværdigt findes her ey.

- d) Kirken opbrændte 1599 af Lynild. Den er bygget af Lass Thomsen i Bønstrup i Grundtoft Sogn som sees af det paa Kirketaarnet liggende Jern-Anker. 1700 tændtes den atter af Lynild, men blev dog lykkelig reddet. 1756 den 16 Julii slog Torden tredje gang ned deri, men gjorde dog ingen Skade. Den store Klokke er støbt 1610 og den mindre 1556. I Kirken sees S. Vincentii Billede, som i Pavedømmet har været dens Patron. Bygningen er baade stærk og ziirlig, har stærke Mure og er blyetakt. Choret er hvælvet. Taarnet er høyt, meget anseeligt og overmaade smuk bygget. Ved den søndre Side af Choret staaer et lidet Messe-Alter med St. Vincentii og St. Mariæ Billeder og et Agnus Dei. Under Taarnet staaer og et andet Mariæ Billede, trædende paa en Slange. I Sognet (384) findes nogle hedenske Begravelser, hvoraf Mølhøy er særdeles mærkværdig. Kirken Segl er rundt og forestiller et af tvende Piile igiennemstukket Hierte. Af Omskriften kan ikke meere læses, end: S. Vincens D....k.
- e) Navnet skrives og Grumtofft eller Grundhoff. Kirken meenes at være bygt i det ellefte Aarhundrede, og er altsaa en af de ældste i Hertugdømmet. Da den engang afbrændte, fandt man en liden Blye-Kiste, næsten 1½ Tomme i Qvadrat, hvori tre Pergaments Strimler vare forvarede. Den første, som var 5 Tommer lang, havde denne Skrift: Anno mececlviii. Feria proxima post festum decollationis sancti Johannis baptiste Reverendus in Christo pater ac Dominus, Dominus Nicolaus Episcopus Slesvicensis presens altare in honorem beate Marie virginis consecrasvit cum hijs reliquiis de sancte Bartolomeo apostolo, de ligno domini, de sancta Lucia de XI millibus Virginum, debitis cum sollempnitatibus inclusis. Paa den anden Seddel stod: R. sanctarum XI millium virginum og på den tredje Sancte lucie martyris & virginis, de øvrige Seddeler bleve efter Branden borttagne af ukyndige Folk. Da Biskop Nicolaus i Slesvig og Abbeden i Guldholm gjorde Mageskifte med hverandre og den sidste fik Ryekloser i stedet for Guldholm, fik han tillige denne Kirke, som i Begyndelsen har været liden uden Taarn. Taarnets Opbyggelse og Kirkens Udvidelse er skeedt i det 14 Seculi af en Herremand paa Lundsgaard, som havde begaaet et Mord, hvorfor han ved dette gudelige Verk erholdt Absolution. Til Afmindelse herom fandtes denne Mands Billede udhuggen i Steen med en Kaarde imellem Hænderne, her ved Kirken til 1726, da den blev brugt til Grundsteen ved Taarnets Reparation. 1458 har Kirken faaet et nyt Alter og 1471 en forgyldt Kalk og Disk af Biskop Nicolaus. (385) Et andet alter er 1606 bekostet af Segebad von Marenholtz. Den har været indviet til St. Marie, som sees af Kirkeseget, hvorudi staaer hendes Billede, med Omskrift: Gruntofft: Anno 1530 S. Maria. Paa den eene Klokke stod: Magister Sigfridus fusit me, dicor Maria. Paa den mindre læses følgende Indskrift: Anno † dM †cccc † LXXI † Katterina † ick † hette † datt † Karspel † van † den † Grotten † brode † hebbett † mi † lattett † ghetten † in † Suntte † Katterina ere S. Maria. Magdalena. S. Nicolaus. S. pitruilla. S. Anna. S. Katterina. S. Margareta. S. Daretten. S. Barbur. S. Gerdrut. S. Lucia. S. Ursaln. S. Apollonia. S. Maria † Magdalena † Leliha † ghee †Klinghe † de† mitghegatten †hatt † God. † gheve † finer † feler 1614 blev Kirken antændt af Lynild ved høy lys Dag, da en dristig Tømmermand, Hans Lassen af Bønstrup, vovede sig op paa Taarnet og bortkappede Spidsen, hvorved Kirken lykkelig blev reddet. 1756 den 16 Febr. Om Aftenen Kl. 9, slog Torden her atter ned og afbrændte hele Kirken, saa at Indbyggerne i nogen Tid maatte holde deres Gudstieneste i Skolen, og siden paa et af Frue Backhoff til Lundsgaard anvist Sted. Siden Reformationen have her været følgende Præster: 1.) Johannes Vaget, døde 1551. 2.) Herr Henning, døde 1572. 3.) Lorentz Arensberg, døde 1593. 4.) Johannes Klyn, en Jubellærer, døde 1644. 5.) Johannes Bonix, døde 1658. 6.) Henrik Hensehen,

døde 1690. 7) Oluf Atter, døde 1709. 8.) Andreas Dætry, døde 1729. 9.) Joh. Christoph. Ordorff, døde 1757. 10) Georg Jordt. 11) Sonnich Boysen. Det fortiener og at merkes, at fra Reformationen indtil 1678 have her været fem Organister af det Navn Hildebrand, hvoraf den første Peter Hildebrand døde 1548. (386)

II. Nye-Herred.

(385) Dette Herred ligger ogsaa i Angeln, og er fra Vesten til Østen 2 stive Mile langt, men fra Nord til Sønden 1 til 1½ Miil Bredt. Det har gode Skove, to fiskerige Søer og en meget frugtbar Jordbond, samt følgende fem Kirkesogne: (386)

- a) Sørup Sogn (f) Skovby. Søndersøgaard. Søndersøby. Moeswat. Gammelbygaard og Bye. Faltz. Svensbye. Svensbye Herregaard. Vinderat. Borgen. Løfterup. Mohlmark. Hargesbye.
- b) Sterup Sogn (g) Østerholm. Vesterholm. Voldtoft. Birristoft. Snape. Brensbøttel. Aneby. Grønholt Gaard. Moesgaard Meyergaard. Agtoft Meyergaard og Mølle. (387)
- c) Querum Sogn (h). Skiol. Store Quern. Westerholm (hvad som deraf ey hører til Steruo Sogn). Lille Quern. Hattelund. Kulleby Habernes. Endeel enkelte Gaarde. Friderichsdal. Philipsdal, begge to til Glyksborg hørende adelige Godser.
- d) Steenberg Sogn (i). Bregade. Steenberg. Store Holtzdorf. Lille Holtzdorf. Wolsroy. Østergaard Herregaard. (388)
- e) Æsgrus Sogn (k). Atzbøll. Birchoft. Bremgaard. Bundesgaard Herregaard. Brunsholm Herregaard. Brunsholmerholtz (389) Esgrus. Esgrus Vandmølle. Frauenhof Mayergaard. Halvparten af Grünholtz. Kallenkirken. Kobbelhek. Lichthof Mølle. Lipping. Moosgaard. Niesgrus. Niesgrusgaarde. Ohrfeldt Herregaard. Normus. Rundhof. Scheuby. Snakholm. Skuvenborg. Stenghek. Skovsmark. Stubdrup. Jolskle. Ulgrav. Vippendorff.
- f) (386) Kirken har to Præster. 1338 nævnes Ecclesia b. Marie Virginis in Södorp, som da blev lagt til en Præbende i Slesvig Domkirke. 1339 pantsatte Hertug WALDEMAR alt sit Gods i Gammelby, og Tredieparten af Losæ. Halvparten af Snape Mølle, Sietteparten af Geltingh Skov, to boel i Geltingh, Bukhauen med en Mølle, Øen Gaath og Byen Lebek til Herr Sifrieth Sesteth for 2000 lødige Mark Sølv, og 600 Mark lybske Penge. I Sognet ligger Gammelbygaard, hvoraf et Stiftsfogderie i det andet Distict af det forrige Domcapitels Amt har sit Navn. Ligeledes er her to temmelig store og fiskerige Søer, nemlig Søndersø og Winderatsø, hvoraf den første er noget større end den sidste; men begge ere fra Østen til Vesten omtrent 3/8 Mile lange.
- g) Kirken er indviet til St. Laurentius, som sees af dens Segl. Her findes og hans Billedstøtte, samt et Mariebillede af Træ. Paa Altertavlen sees Christi Lidelse og de tolv Apostler i temmelig got Billedhugger-Arbeide. Fonten er af en stor Steen med et Deksel, hvorpaa staaer: Michel Lund, Cirstin Michels, Peter Lousen, Jörgen Lausen hebben disse Dop Deck vorehret anno 1648. Prædikestolen er af got Billedhugger-Arbeide og prydet med Christi, St. Peders, St. Andræ, St. Jacobs og St. Johannis Billeder. Over den staaer: Jörgen Neilsen tho Sterup Michel Tilsen tho Snaab Asmes Simonsen tho Anebii 1626. Paa Grønholtgaards Stole sees to adelige Vaabener med de Navne: Claus v. Tinen og Agnes Maria v. Tinen 1627. Her findes endnu nogle Reliquiarier, med Klude i, som siges at have tilhørt Joseph og Marie. Johan Petersen til (387) Duisberg har paa sin Bekostning

ladet male og ophænge et Malerie, forestillende den yderste Dag. Et andet Stykke, som her ohsaa findes, forestiller Korsfæstelsen, Himmelfarten og Dommen. Kirken har intet Taarn, men paa den vestre Side et Klokkehuus med to Klokker, den eene af 1673 og den anden af 1748. I Aaret 1744 fandtes her ved Sterup Bye i en nye anlagt Have, som før havde været Mark, et tveegget Sverd af én og en halv Fods Længde med et rundt Greb, af det beste Kobber, som i Farven ligner Kronguld, og derfor i Almndelighed menes at være blandet med dette Metal. Se Birch, de cansis deperd. Apud sept. Antiqv. P. 419.

- h) Kirken, som fører Navn af St. Nicolaus, ligger paa en frie og ophøyet Plads, og er prydet med et høyt tykt ottekantet Taarn af 50 Alens Høyde med to Klokker. Orgelverket er opsat 1748. For Alteret er et til Nybelgaard hørende Begravelse, med en Liigsteen over en von Hagen, som før har eyet denne nu hertugelige glyksborgske Gaard. Kongen og Hertugen ere denne Kirkes Patroner.
- i) I dette Sogn var tilforn en Herregaard; thi man finder at Kong CHRISTIAN I. I Aaret 1470 skiødede Hartich Schinkel Stenberggaard udi Stenberg Sogn i Nye-Herred. Kirken ligger nær ved Querum Sogns Grændser, og har foruden det store Taarn endnu et lidet over Choret. 1753 blev den gjort 10 Fod længere. I hvert af Taarnene hænge to Klokker, hvoraf den ældste er fra 1571. I Kirken er den Norgaardske og Rumorske Begravelse, hvoraf i sær den første er overmaade prægtig. Kirken er malet 1559 paa Jacob Sehested til Østergaard, Eler Petersen til Norgaard og Zacharias Petersens Bekostning. I Kirken ere begravne (388) Johan til Østergaard, døde 1549 og hans Fruer Anne von Ucken, døde 1567. Paa Alteret staaer den i Lyneborg 1650 trykte Osianderske Bibel med massiv Sølvbeslag, som veyer 13½ Log, og er foræret hertil af Peter Magnussen, Kiøbmand i Danzig, som før havde været rusisk Soldat, og var født i Volsroy her i Sognet. Borgemester Peter Bistrop i Flensborg har givet Kirken 400 Mark Lybsk og et broderet Skarlagens Alterklæde med hans og Hustrues Vaabener, samt Aarstal 1721. Her ere to Kalke, hvoraf den eene er 1569 skienket af Eler Petersen til Norgaard. Den er meget kostbar, og besat med mange Stene. Ved Degnens Stoel hænger en næsten forraadnet Fane over Simon de Servoutrs, keiserlig Ritmester, hvorpaa ogsaa findes hans Vaaben. I Skrigtestolen er en Metal Vievands-Kiedel med 3 Huller og et derpaa støbt Kors. Prædilestolen er meget smukt udskaaret og 1614 i Hr. Richard Olai Tid opsat paa Sognefolkenes Bekostning. Dækket dertil er givet af Ritmester Hans von Qualen til Østergaard, hvis Vaaben og Navn sees derpaa. I Sognet findes adskillige hedenske Begravelser og Offersteder, samt en mærkværdig Kilde kaldet Mølrøy, et par Bøsseskud fra Wolsrøy Bye. Naar man seer ned i den, seer man iblant Klipperne en fæl Afgrund, og fra Kilden gaaer en Bek hen i det nær derved liggende Vand. Kildevandet er befundet at være mineralsk, men er dog i Sognet meget elsket.
- j) Kirken har havt Navn af St. Marie, hvis Billede endnu findes i Kirken. Den har et stærkt Taarn med to Klokker, samt to Rundhofske Begravelser. I Vippendorp Byem som tilhører Rundhofgaard, er et Hospital for otte Fruenrimmer, som have frit Huus, Ildebrand og nogle Penge aarlig. Her har været hedenske Begravelser, men de ere for det meste ødelagte, og Stenene anvendte til andet Brug. 1345 nævnes Nicholaus Laurensso de Wiipæthorp. 1397 skiødede Johan von Tynen paa Nyeherreds-Ting al sin Rettighed i Wyppendorpe, tillige med Gryseghard, Tolsuesleue, en øre Jord i Schouby og Trøleghard til Erik Crummedike. (389)

III Uggel-Herred.

Af dette Herred, som fra Nord til Sønden er 3 Mile langt, og fra Østen til Vesten 1 til 1½ Miil bredt, ligge ikkun to Sogne i det frugtbare Angeln. De øvrige fire have megen Heede, Mose og Sandjord. Nogen Skov er her i Herreder, og to temmelig fiskerige Søer, nemlig Sanklammersøe og Tressøe, begge i Oversøe-Sogn. 1457 solgte Claus Porsueldt Knappe, et Gods i Soldorp i Uggelherde til Biskop Nicolaus i Slesvig for 30 Mark Penninge. I Herreder ligge følgende Sogne:

- 1) Oversøe Sogn (l). Oversøe. Frørup med en kongelig Vandmølle. Barderup. Tarrup. Jarplund. Sanckelmark. Munkwolstrup. Slamtoft. Seewad 1 Huus. Bilskov en Kroe. Juulskov. Augaard. Fiorten siden 1764 opbyggede Colonisthuse, som ligge spredte paa Markerne. (390)
 - 2) 2.) Gros-Solt Sogn (m). Grossolt-Brück. Grossoltbye. Vistoft. Mühlenbrück. Estrup. Colderup 6 Gaarde.
 - 3) Klein-Solt Sogn (n). Klein-Solt. Klein-Wolstrup. Nogle Colonisthuse, tilsammen 13½ Gaard.
 - 4) Siversted Sogn (o). Siversted. Snedebye. Stenderup. Jalm. (391)
 - 5) Eggebek Sogn (p). Eggebek. Jørgeshuy. Thudal. Keelbek. Fareskov. Langsted Bye. Bollingsted Bye og Meyergaard. Bollingsted Mølle. Hønding Esperstoft.
 - 6) Jordel Sogn (q). Jordel. Hacksted. Jannebye. Solleroo Bye og Mølle. Jesbek. Solbroe. Rupel. Stieglund. Koksboell
-
- l) Kirken ligger uden for Byen paa en liden Høy, er hvelvet og forsynet med et rundt Taarn. Den er indviet til St. Georgius og har i Pavedømmet været et Capell, hvor reisende Folk have hildet deres Andagt. Kirken er repareret 1620. I Sognet findes mange Gravhøye, i sær ved Bilskou; Den første er 130 Skridt lang, 10 Skridt bred, paa hver side omsat med 60 Stene og paa hver Ende med 5. Den anden er 60 Skridt lang og 20 bred, paa hver Side er 60 Stene og for Enderne 10. Den tredje (390) er 90 Skridt lang og 10 bred, ved Enderne ere 5 og ved hver Side 50 Stene. Den fjerde er 40 Skridt lang og 10 bred, ved hver Side ere 23 og ved Enderne 5 Steue. I Munkvolstrup her i Sognet har i de catholske Tider have været et Munkekloster, hvorom ellers ingen Efterretning haves.
 - m) Kirken ligger paa en Høy, og paa dens sydlige Side sees i en Steen en Veyrmølle udhugget. Ved Grossoltbrück er en fiirkantet Mark, kaldet Kempermoor, som er fuld af Gravhøye. Indbyggerne troe at her tilforn har staaet en Leyer og vise endnu Anførerens Sted.
 - n) Annex til forrige. Kirken, som er én af de allerældste i Hertugdømmet, har tilforn været et Capell. Den ligger paa frie Mark, vesten i Sognet.
 - o) Kirken er hvælv, uden Taarn, med Aarstallet 1640. Af dens Segl seer man, at den i Pavedømmet har været indviet til St. Petrus. I den her i Sognet liggende Skov Poppoltz, skal den slesvigske Apostel Poppo have boet og Omvendt mange Hedni9nger, hvilke han døbte i den herved flydende Bek Helligbek, hvis gamle Navn

skal have været Jútebek. I den bleve 100 Aar tilforn HARALD BLAATAND, Dronning GUNILDE og Kong SVEND TIUGESKIEG døbte af Erkebisp Adaldag i Hamborg. Her findes ogsaa adskillige Gravgøye, iblant hvilke to paa Stenderup Mark ere særdeles merkværdige: De føre Navn af Gormsthur, og der siges, at Kong GORM med Dronning her skal være begravet. Ved Præstegaarden staaer en rund Steen, som et lidet Bord, hvilken der urettelig holdes for at have været et hedensk Altar. (391)

- p) Dette Sogn har to Præster. Langsted her i Sognet har givet Langsted-Fogderie i Mohrkirken Herred dit Navn: og ligeledes har Bollingsted Fogderie i Arens-Herred sit Navn af Bollingsted-Bye.
- q) Af den her i Sognet liggende Bye Koxbøll har Fogderiet Koxbøll sit Navn. 1410 blev her holdt det hidsige Slag emellem Kong ERIKS Oberste Mogens Munk og Skarpenberg paa den eene, og den unge Hertug HENRIK af Slesvig paa den anden Side.

IV. Wies-Herred.

Dette Herred, som fra Nord til Sonden strekker sig henimod 3 Mile og fra Øster til Vester fra 2 til 3 Mile, er vel det største, men derhos det ufrugtbareste i Flensborg Amt, da det har megen Mose, Hede og Sandjord; Mod Flensborg-Fiord har det dog endeel Skove. Det bestaar af følgende 6 Sogne.

- 1) Bau Sogn (r). Bau 9 Gaarde 8 Huse. Kragelund Meyergaard med unbderriggende Huusmænd. Skovhuus. Beilhuus. **(392)** Karthuus. Skytterhuus. Weibek 4 Gaarde 3 H. Egwad 2 H. Bomerlund 3 H. Kitskelund 2 G. 1 H. Kollund 6 Boel. Crusau 2 G. Crusau Vandmølle. Smedeby 3½ B. 3 H. samt en Kobber- og Messingmølle. Klues 4 H. Nyhuus 6 B. 6 H. Oldemorstoft 1 B.
- 2) Handewit Sogn (s) Veding. Haurup. Hyllerup. Handewit. Ambylund. Timmersiek. Ondaften 1 H. Godmorgen 1 H. Ellund. Gatruppel. Frusle. Harreslev. (393)
- 3) Vanderup Sogn (t). Kragsted 2 H. Lille Ktagsted 1 H. Kierager 2 H. Kierager Meyergaard.
- 4) Grosenwiehe Sogn (u). Grossenwiehe. Kleinwiehe.
- 5) Valsbøll Sogn (v) Valsbøll. Meine Bye. Meine Mølle.
- 6) Nordhacksted Sogn (x) Nordhacksted. Skostelund Bye og Mølle. Høderup. Risbrick. Nord-Lindow. Øster-Lindow. Spølbek.
- r) Kirken er bygget af faste og tykke Kampestene, og uden Taarn; Derved et Klokkehuus med en Klokke fra 1616. Ved Alteret et fiirkantet Malerie, malet 1670 af J. Ayerschettel, forestillende Nadverens Indvielse, samt Herredsfoged Lorentz Nissens og Families Navne og Portraiter. Et par Mesingstager ere 1647 givne af Nis Lauridsen af Oldemorstoft, Slotsskriver i Langeland; et mindre Par af Peter Vlausen Calund 1715. I Choret er et Epitaphium over M. Johannes Conradi til Oldemorstoft døde (392) 1734. Daaben er 1715 givet af Henrik Henriksens Enke Christine. Et Skilderie, forestillende den yderste Dom, foræret 1740 af Johan Lorentzen Kröger, Kobbersmed i Hadersleb. Et Skib foræret 1745 af Helmar

Liebe, Borger i Flensborg. Af Præsterne vides følgende: 1.) Hr. Georgius Petri. 2.) M Laurentius Martini, var Præst i 50 Aar og døde 1630. 81 Aar. 3.) M. Johannes Conradi, døde 1657. 4.) Detlev Jessen 1659, døde 1699. 5) Hans Søn Daniel Jessen, døde 1732. 6.) Hans Søn Henrik Jessen, døde 1765. 7.) Barthold Hoe, døde 1778 den 26 April. 8.) Joh. Christoph. Geysler. I dette Sogn bygte Grev Nicolaus af Holsteen midt i det fiirtende Aarhunderede Slottet Nyhuus, som skulde forsvare Staden Flensborg for de Danske, men blev dog tillige med Staden erobret af Kong ERIK POMMER, og derefter 1431 igien af Holstenerne, som sleifede det, dog kiendes endnu Stedet, hvor det har staaet.

- s) Kirken, som ligger paa et Bierg og har et høyt Taarn, er den ældste og største i Herredet. Den har to Chore og et Alter, som er opsat 1699. Af Præsternes vides: 1) Hartvig Davidsen. 2) Johan Vilardi. 3) Olaus N. 4) M. Johan Breckling, døde 1672. 5) Friderich Breckling. 6) M. Hartvig Meyer, døde 1675. 7) Wilhelm Buchholtz, døde 1708. 8) Paul Buchholtz, døde 1753. I Sognet ere mange hedenske Begravelser og Urnehøye, hvoraf for nogle Aar siden skal være opgravet endeel Guld. 1433 stadfæstede Hertugerne ADOLF og GERHARD deres afdøde (393) Broders, Hertug HENRIKS, Gave til ryekloster paa vor Frue Capell eller Oratorium for Flensborg, liggende paa Kroknis i Hantwit Sogn.
- t) Kirken er som Sognet, meget liden og uden Ornamente. I Sognet ere mange hedenske Gravhøye. Tilforn har her været en Herregaard; thi 1559 nævnes Gotzik Rantzov tho Wandorp.
- u) Kirken er en stærk Bygning med et middelmaadigt spidst Trætaarn. Deri er en Liigsteen over Inspector Reimer over det grevelige Castelske Gods. Et Malerie med Christus og de tolv Apostle, samt et andet forestillende Historien om den rige Mand og Lazaro. I Choret et Epitaphium over Præsten Johannes Jessenius med to Koner, to Døttre og ni Sønner, som alle derpaa sees afmalede, opsat 1654 i hans Alders 61 og Embedes 31 Aar. I Vaabenhuset staaer en Font af Kampesteen, som nu ikke mere bruges. Den, som nu er i Brug, er 1694 givet af Michael Gude, grevelig Rantzausk Raad og Anne Reimer.
- v) Om dette Sogn er ingen Efterretning indkommen.
- w) I dette Sogn ligger for det meste det til det forrige Domcapitels Amt henhørende Fogderie Haksted. Kirken maa være meget gammel; thi allerede 1196 forekommer en Magister Johannes de Hakestad. Om Sognet er ellers ingen Efterretning indsendt. (394)

Herregaarde og adelige Godser i Flensborg Amt.

Brunsholm. Brunsholm, Esgrus Sogn, Nyeherred, er en gammel Herregaard, hvis Bygning er opsat 1548 og 1768 forøget og forbedret. Den er eyet af de Harenberger, Höecker, hvoraf Wulf Höecke eyede den 1626, Reventlover, Hekler og von Lohenskiold. Dens nærværende Eyer er Marcus Gerhard Dröhse.

Crusau. Crusau (i gamle Skrifter Cruxouwe) Bau Sogn, Wiesherred; Paa dette Gods fik Michel Cramer af Hoensnapp, som tiente Kong HANS for Eenspender, Frihed af Kongen, og tillige paa alt det Gods, som han siden købte dertil. Han døde uden Børn og efterlod Gaarden

til sin Morbroder Andreas Petersen, hvis Søn Peter Andersen arvede ham. Dennes to Sønner deelte Godset imellem sig, saa at det blev til to Gaarde, som det ogsaa endnu er.

Ellund. Ellund, Handewit Sogn, Wiesherred, tilhører Enkegrevinde Christine Sophie af Castelremlingen, som for længe siden har afskaffet Gaarden og lagt Godset til sin Hovedgaard Lindewit.

Frauenhof. Frauenhof, Esgrus Sogn, Nyeherred, er en til Brunsholm henhørende, og med alle adelige Privilegier benaadet Meyergaard, som har Jagt og Jurisdiction, samt staaer for 4 Plove. Den er engang kjøbt af Dröhse, og solgt til Generalmajor Stange, som igien solgte den til Friderich Johan, Baron af Bothmar. Paa Marken er et med dobbelte Grave omgivet Sted, kaldet det gamle Slot, som skal være blevet ødelagt af en Hertug og endnu sees at have været temmelig stort.

Freyenwillen. Freyenwillen, Grundtoft Sogn, Husbyherred, er en nye grundmuret Bygning, opført 1772 i steden for den forrige gamle Bygning, som var bygt 1677. Dog er denne kun en Etage høj, da den forrige bestod af to Stokverk. Den ældste Eyere man veed, er Geert Rantzau. Hans Søn Grev Christian Rantzau solgte Garden (395) 1638 til Peter Brand, af hvilken Hertug PHILIP i Glyksborg købte den 1646 og forærede den følgende Aar til sin Datter Prindsesse HEDVIG, som døde 1671. Herpaa solgte hendes Broder Hertug CHRISTIAN 1676 Gaard og Gods til den fyrstelige glyksborgske Kammerskriver Carsten Lyders, som døde 1687, og efterlod Gaarden til sin Søn, Oberførster Christian Lyders, som døde 1728. Hans Søn Christian August Lyders døde 1739. Hans Enke Agnete Hedevig til 1766. Derefter deres Søn Christian Lyders, som nu eyere Gaarden. 1654 solgte Hertugen af Glyksborf Gerds-Kobbeler, Unevats-Kobbeler og et Stykke af Commels Eng til Lundsgaard og Sydensøes Eyer Henrik von Wolfframsforff for 4000 Rdlr. I Specie og 10 Rosenobler. Jorderne ere deelte i 8 Kobbeler, hver af omtrent 10 Tønders Udsæd, hvoraf altid fire pløyes og fire bruges til Græsning. Det første Aar saaes Boghvede, det andet Rug, det tredje Byg og Havre, det fjerde bare Havre, hvorefter det i 4 Aar ikke bruges til andet end Græsning og Høeavl. Engene ere temmelig store, men slette og fulde af Moser. Skoven er god, efter Godsets Størrelse at regne. Hollænderiet bestaaer af 18 til 20 Køer, foruden Ungqvæget. Freyenwillen bestod tilforn af 5 Plove, hvoraf en laae i Sterup, den ande i Dollerup, den tredje i Sønrupskovbye, den fjerde i Fuldewraa, og den femte, som bestod af 10 Huse, tildeels i foranførte bortsolgte Kobbeler. De fire første Plove bleve af Rantzoverne, Brand og det fyrstelige glyksborgske Huus bortsolgte paa det Vilkaar at de skulde svare alle deres Afgifter til Godset, men de to første vendte sig 1651 og 1653 mod deres Kiøbebreve, til deres forrige Herskab Lindewitt, hvilket gav Anledning til en langvarig Proces. Nu contribuere Godset af de 3 sidste Plove. Desuden ere her 15 Huse, for det meste Selveyere, som betale Godseyeren Grundskat, og tildeels Huseleye. Godsets Underdanere ere alle frie (396) Folk og tingpligtige, skjønt Godset ellers har alle adelige Privilegier. Fiskeriet bestaaer i Laxefangsten udi Langballig-Aae, samt nogle smaae Parker paa Markerne, og Graverne omkring Gaarden, som dog alt sammen er af ingen Vigtighed. Ligeledes har Gaarden alene Jagttrettighed paa sine egne Marker, men tilfælles paa Strøegodserne. Denne gode Efterretning er indsendt af Godsets nu værende Eyermand.

Grünholtz. Grünholtz eller som det og kaldes Grønholt, Sterup Sogn, Nyeherred, ligger 3 Mile fra Flensborg og Slesvig. Af dens Eyere vides: Bendix Pogwisch 1470. Harttich Pogwisch, døde 1500. Wulf Poggewisch 1503. Sivert von der Wisch, døde 1539. Han saavel som hans Søn Claus von der Wisch solgte meget af Godset. Detlev von der Wisch solgte det meste af Godset 1587 til Christopher Schack til Unevat. Johan von der Wisch døde 1659.

Claus Pogwisch 1661. Henning von Thienens Børn 1683. Claus Pogwisch 1661. Henning von Thienens Børn 1683. En Rantzau. Detlev Reventlou, Amtmand i Pløen solgte Gaarden 1739 til Joachim Friderich Dideriksen af Kiel og Jacob Petersen af Bøhlshuby, hvilke endnu i samme Aar solgte Gaarden til Nicolai Henningsen, som formedelst opkomne Stridigheder har maatte overlade de forrige Eyere de tre fierte Parter, og selv lade sig nøye med det øvrige. Altsaa er Godset deelt i fire Dele og den halve Gaard ansat for $\frac{1}{2}$ Plov, saaledes at Claus Petersen er bleven Stamherre, Peter Paulsen og Detlev Nissen opfører hver sin Bygning paa deres Andeel, men Nicolay Henningsen, er det for Bequemmeligheds skyld tilladt, at henlægge sit Gods til sit øvrige Gods i Landsbyen Grønholt. Godset er ellers forsynet med adelige Privilegier, har 4 Stole i Sterup Kirke, og er i alt ansat for $1\frac{1}{2}$ Plov.

Kallund. Kallund, Bau Sogn, Wiesherred, en af Kong HANS privilegeret Gaard, beboet og eyet af Jes Thomsen, adlet 1488. Af (397) hans Børn fik Böy Jessen, Herredsfoged den søndre, og Hans Jessen den østre Deel. Den første arvede hans Søn Peter Böysen, som efterlod sin en eeneste Datter Anne. Hans Jessens Søn var Thomas Hansen, i hvis Tid Gaarden afbrændte. Hans Søn var Hans Thomsen, som ægtede foromtalte Peter Böysens Datter Anne, og saaledes igien forenede Godset.

Kragelund. Kragelund, Bau Sogn, Wiesherred, en kongelig Meyergaard, hvis Jorde 1766 bleve stykkeviis bortsolgte, tilligemed Bygningen.

Kehracker. Kierager, eller paa Tydsk Kehracker, et lider adeligt Gods i Wanderup Sogn, Wiesherred, er af Enke-Grevinden af Castelremlingen for længe siden lagt til hendes Hovedgaard Lindewit og Gaardens Bygninger tillige afbrudte.

Lindewit. Lindewit, Grossenwieche Sogn, Wiesherred, er en stor og gammel Herregaard, af hvis Eyere følgende vides: Paul Rantzau døde 1579. Hans Søn Henrik Rantzau. Gert Rantzau. Hans Søn Grev Christian Ditlev Rantzau mistede Gaarden, som derpaa forfaldt til Kronen. Nu tilhører den Frue Christine Sophie von Holstein, Enke-Grevinde af Castelremlingen, som har lagt meget mere Gods hertil, som tildeels forhen er anført.

Lundsgaard. Lundsgaard (tilforn kaldet Grundhof) i Grundetoft Sogn, Husby-Herred, afbrændte 1730 og 1757 da den tillige mistede alle sine ældre Documenter. Bygningen bestaaer nu kun af en Etage og er kun indrettet til en Familie. Jorderne ere meget frugtbare og vel beliggende, ligesom og Godset er temmelig vel forsynet med Skov og Tørveskier. Til Gaarden ligge to bortforpagtede Meyergaarde, nemlig Foedevraa og Lundsgaards Meyergaard. Hollænderiet paa alle tre Gaarden bestaaer af meer end 200 Køer, foruden et temmelig Antal (398) af Heste og smaat Fæe. Bønderne ere frie Folk, og ligge meget adspredte; de bestaae af en heel og 9 halve Gaarde, samt 12 Huusmænd, og maae ugentlig paa Hovedgaarden forrette nogen Haand- og Spand-Tieneste, samt desuden hvert Fierdingaar betale noget vist i Penge. Lundsgaard staaer i Matriculen ansat for 10 Plove. Dertil hører Strik-Vandmølle. Ved Stranden har tilforn været et Teglværk, som nu er næsten forfaldet. Af Eyerne vides: 1) Erik Nigelsson forbrød Gaarden til 2) Hertug ADOLF, som i et Brev, hvoraf man har en udateret Afskrift, giver 3) den fromme Knabe Jürjen Lundt Gaarden Lundesgaard i Grumtoft Sogn i Husbyherred med al Tilliggelse. 4) Sigeband von Mahrenholt og Ide von Mangensen døde begge 1613. Deres Ahner stode for Branden udhuggede paa en stor Steen, som var indsat i Gaardens Muur. 5.) Henrik von Wolframsdorf til Sydensøe 1626 kiøbte 1654 af Hertug Phillip Unevad-Skov. 6.) Hans Søn Mauritz v. Wolframsdorf, Cornet, døde 1665. 7.) Capitain Horn 1697. 8.) Lieutenant Johan von Bachhof. 9.) Johan von Bachhof og Marie Elisabeth Löwenklaus. 10.) N. von Bachhof 1730. 11.) Hans Enke Adelheid von der Wisch

døde 1775. 12.) Hendes Brodersøn Oberst-Lieutenant Friderich Christian von der Wisch, som for nærværende Tid beboer Gaarden.

Niesgraugaard. Niesgraugaard, Esgrus Sogn, Nyeherred, var tilforn en til Ohrfeldt hørende Meyergaard, men er nu en Gaard for sig selv, beboet af Marx Knudsen og tvende andre Lodseyere.

Nordgaard. Nordgaard, Steenberg Sogn, Nyeherred, har formodentlig sit Navn af sin Beliggenhed, da den i Forhold mod Østergaard ligger i Nord. Af dens Eyere vides Johan Oxe 1511. Johan Petersen (von Deden) døde 1549 og Frue Anne von Ucken. Deres Søn Eler Petersen 1579. Siden blev Gaarden kjøbt af Hertug JOHANNES den Yngre for 18000 Rigsdaler og ved hans Død 1626 tilfaldt den, (399) ifølge hans Testament, Hertug PHILIP af Glyksborg, som 1633 solgte den og 1673 det saa kaldede Nordgaardholt til Martin Petersen. Hans Søn Peter Mortensen. Hans Broder Peter Fridserich Petersen. Hans Søn Lewin Adolph Petersen solgte den til dens sidste Eyer Lieutenant Böysen. Nu er Gaarden afbrudt og Godset bortsolgt i stykkeviis. Hertugen af Glyksborg erlagde Contributionen deraf. Gaarden, som laae 3 Mile fra Flensborg og 4 fra Slesvig, havde den skønneste Beliggenhed og den fortreffeligste Udsigt. Godset staaer i Matriculen for 4 Plove og er særdeles beqvem til Kornavl, samt forsynet med Skov og Tørveskier, hvorimod det feyler Fiskerie, undtagen i nogle smaae Damme eller Parker. Foruden de før anførte Eyere nævnes endnu Johan Petersen til Nordgaard 1692.

Núbel, Núbel, Querum Sogn, Nyeherred, er et adskilt Gods $2\frac{1}{2}$ Miil østen for Flensborg. Herpaa ligger den Hertugen af Glyksborg tilhørende Gaard Phillippsthal, som arvelig bortforpagtes.

Østergaard, Stenberg Sogn, Nyeherred, ligger $3\frac{1}{2}$ Miil fra Flensborg. Af dens Eyere vides: Jacob Sehested 1559. Hans von Qualen 1614. En anden Hans von Qualen 1692. Den nu værende Eyer er Landraad Friderich Rumohr.

Ohrfeld. Ohrfeld, Esgrus Sogn, Nyeherred, ligger omtrent 4 Mile fra Flensborg, nær ved Geltingen, Rundhof og Østergaard. Den har en meget frugtbar Jord, og de to sidste Eyere har sat de paa dens Grund boende Livegne Bønder i Frihed. Den contribuerer for 13 Plove og har alle adelige Privilegier. Til Stamgodset hører Niesgraugaard, Niesgrau Bye, Stofmark Bye, Stubberup Bye, Kappelbek, Tolgaard, Roesmaas, endeel af Stenberg Bye, Habenæs Bye, Hattelund Bye og Wolfsbrugge. Den nu værende Eyer er siden 1773 Cancellie-Raad Hansen, tilforn har den i flere (400) end 150 Aar været beboet af den rumohrske Famile, hvoraf dog ikkun kan nævnes Schak Rumohr 1627 og Henning Rumohr 1772. Deres Antal paa dette Gods, som aarlig betale den allernaadigst paabudne Extra-Skat, beløber sig til 224 Personer.

Oldemorstoft. Oldemorstoft, Bau Sogn, Wiesherred, er 1484, privilegeret af Kong HANS. Dens første Eyer var Henrik Lorentzen, hvis Sønner delede Godset imellem sig. Den østre Deel fik Lorentz Henriksen. Hans Søn Henrik Lorentzen. Hans Søn Lorentz Henriksen. Den vestre Deel eyede Jep Henriksen. Hans Søn Asmus Jacobsen. Hans Søn Nis Asmussen Herredsfoged og Asmus Nissen. Niels Lauritzen 1643. Wolf von der Wisch 1648. M. Johannes Conradi døde 1657. Lorentz Nissen Sønner Nicolay Nissen, Krigs-Commissarius, og Hans Nissen Herredsfoged 1670. Henrik Henriksen 1715 og hans Enke Catrine.

Rundhof. Rundhof, Esgrus Sogn, Nyeherred. Af Eyerne vides følgende: Hinrik Splith solgte Gaarden 1391 til Erik Krummedike. Herefter maae den, eller i det ringeste endeel deraf, være kommet til Kronen, thi 1460 solgte Kong CHRISTIAN I Wulf von der Wisch unsen Hoff und Garden Rontoffte in Angeln for 10000 lybske Mark. 1465 solgte Eggert Frille til Urberge

samme Mand Rundthof Gaard i Angeln for 700 riinske Gylden. 1661 blev dette Gods eyet af Hans Rumohr og 1773 af Christian August Rumohr.

Svensbye. Svensbye, Sørup Sogn, Nyeherred, tilhørte Hertugerne af Glyksborg. 1749 lod Hertug FRIDERICH Godset adskille og stykkeviis bortselge.

Sydensøe. Sydensøe, Sørup Sogn, Nyeherred, har sit Navn af den gandske nær ved liggende Søe. Det ligger to Mile fra Flensborg og tre Mile fra Slesvig. Af Eyerne vides: 1.) Benedictus Pogwisch (401) Hardviksen 1472. 2.) Caspar Höyer. 3.) Hertug ADOLPH i Gottorp. 4.) Hertug JOHAN ADOLPH. 5.) Henrik Magnussen. 6.) Hans Datter Anne, gift med en Mannteusel. 7.) Henrik von Wolframsdorf. 8.) Georg von Bützau. 9.) Thomas Mau. 10.) Hans Datter Elsebet Margrete, gift med Otto Christopher Wentzel, solgte efter sin Mands Død 1743 Godset til 11.) Jacob Brix, Mads, Peter og Daniel Esmark, Brødre, som 1753 deelte Gaard og Gods i 3 Dele, hvoraf Jacob Brix beholdt Gaarden og den vestre Parcelle, Mads Esmark den østre, og de to Brødre den Søndre. De nu værende Eyere ere Peter Petersen, Mads Jensen og Daniel Henrik Esmark. Godset staaer for 6 Plove, hvortil endnu kan legges 2 frikiøbte Plove i Mølmark og Grønholt Byer, som svare Contribution til Gaarden; ellers ere ingen Undersaatter uden nogle adspredte Huusmænds Pladse. I Caspar Hoyers Tid vare her 15 Gaarde, hvoraf 3 paa den Tid bleve nedlagde. Hertug JOHAN ADOLPH har, da han 1600 silgte Godset til Henrik Magnussen, forbeholdet sig 3 paa Heden liggende Plove, nemlig i Torp, Serrishøj og Hostrup, for Jagtens skyld, hvilke 3 Plove nu ere henlagte til Gottorp Amt. Ligelde har Georg von Büyzau, da han solgte Godset til Thomas Mau, forbeholdet sig 3 Gaarde i Bølstrup og 4 Huusmænds Pladse, som nu ligge til Lundsgaard. Godset har i ældre Tider havt Hals- og Haands-Rettighed over sine Tienere, for nærværende Tid udover Besidderen kun den civile og oeconomiske Jurisdiction, da den criminelle er henlagt til Nyeherreds Ting. Godset har ellers alle adelige Privilegier, saasom Jagten, Toldfrihed med videre, samt frit Fiskerie i Sydersøe, ligesom og tildeels i den Kongen tilhørende Satrupsøe. Jorderne ere meget beqvemme til Korn- og Høe-Avl, ligesom og Godset er forsynet med Skov og Tørveskier. (402)

Unevat. Unevat i Grundtoft Sogn, Husbyeherred, menes at have sit Navn af et ondt Vadsted, da Grunden er meget siid, og der tet ved Gaarden flyder en Bek, som driver en Mølle. Af Eyerne veed man en Ahlefeld 1535, som var catholsk og forærede en Messehagel til Grundtoft Kirke. Claus Schack 1544. Peter von Deden til Nørregaard og Catrine Sture. Deres Søn Peter Petersen og Anne Friis. Deres Søn Otto Petersen og Christine Vognsen. Deres Datter Anne von Deden, gift med Christopher Shack til Barsthorst og Grønholt. Hun var Enke 1619. Hertug PHILIP til Glyksborg solgte 1641 Godset til Jes Rask, som igien 1648 solgte det til Wolf von der Wisch til Oldemorstoft. Hans Enke solgte Gaarden 1672 til Cay Bartam Wohnsflet, af hvilken Agnes Hedeveg, Fyrstinde i Glyksborg, købte den 1679, og kaldte den efter sit Navn Hedevegshof, som sees af det over Døren staaende Vers:

Den Nahmen Hedewigshof har Glücksburg mir gegeben,
Gott geb, datz über mit auch stetes Glück mag schweben.

Hendes Søn Hertug PHILIP ERNST solgte 1701 Gaard og Gods til Land-Inspecteur Adolph Clausen paa Pelworm, dog ikkun Gaarden og dens Marker, Møllen og 8 Huusmænds Pladse. Plovene forbeholdt det fyrstelige Huus dig. Adolph Clausen solgte det 1704 til Hans Krantz, som døde strax derpaa, da hans Enke 1706 solgte det til Kay Friderich Schack. Af ham købte Wolf Wittorp Ratlau Godset 1708, hvis Enke Margrete von Dasseln atter solgte det til hendes Mands Broder Detlev Friderich Ratlau 1716. Han solgte det igien 1735 til Johanne Benedicte Rumohr, som først var gift med Christian Ratlau der døde uden Arvinger 1749 og siden med

Carl von Fersen. Hun døde 1754 og efterlod ved Testament Godset til sin Mand, som solgte det stykkeviis, da Gaard-Parcellen blev købt af Tobias Wenler, som 1769 solgte den til Jacob Petersen, fra hvilken denne gode Efterretning (403) er indsendt. Gaardens Bygning har været meget smuk, ziret med Taarne og andre Kostbarheder, som nu tildeels ere nedtagne. Godset staaer i Matriculen for 6 Plove, hvoraf Lundsgaard for lang Tid siden har købt de tre; de tre øvrige ligge i Unevat Bye. Nogle af Godsets Undersaatter staae under kongelig, men de fleste under fyrstelig glyksborgsk Jurisdiction. Korn-Avlen er god og tilstrekkelig, men Høe-Avlen formedelst den side Jordbond ikke nær saa god som paa de omliggende Godser. Hollænderiet er nu kun ringe, men bestod tilforn af 50 Køer. De adelige Plove give ikke nogen Afgift til Gaarden, men den kongelig Contribution betales maanedlig med 2 1/3 Rdlr. For Resten har Godset alle adelige Privilegier med Jagttretighed, Fiskerie ec.

Weseby. Weseby, et lidet adeligt Gods i Hürup Sogn, Husbyherred. Hertil hører en privilegeret Gaard, som ligger i det forrige Domcapitels andet District, og staaer umiddelbar under Hofretten i Gottorp. Godsets nu værende Eyer er Peter Andersen tilforn Kiøbmand i Flensborg. Formedelst den privilegerede Gaard er Godset tillige et Cancellie-Gods.

Amtmændene i Flensbor Amt.

Johannes Cletzen, Capiraneus Flensburgensis.
Hr. Morten Jensen Gyrsting 1431.
Biskop Geert 1434.
Hr. Henrik Rixstorp 1435.
Hennike von dem Hagen 1437.
Gert von der Herberge, Amtmand up dem Berge 1439.
Hartich Kule 1440.
Bendix von Ahlefeld 1442.
Henrik Reventlov 1446. (404)
Otto Splyth 1449.
Wedege Plate, Borgemester 1451.
Gosche von Ahlefeldt 1458.
Hatrack Schinkel 1460.
Peter Pentze 1461.
Pauel Breyde 1465.
Detlev Suaue 1467.
Hartvig Rantzov til Schøneweide 1468.
Henneke Walstorp 1468.
Grev Moritz af Oldeborg 1470.
Otto Walstrup 1471.
Claus von der Wisch til Maesleben.
Lüder Rumohr.
Claus Rallouw.
Otto von Alefeldt.
Peter von Alefeldt.
Henrik von Ahlefeld.
Hr. Otto Rantzouw thom Knop.
Lüder Brodersen.
Hans Johansen Lindenov.

10 Capitel. Om Flensborg Amt.

11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.

Borchert Krummedick 1512.
Lüder Storm, døde 1516.
Henrik Rantxau.
Detlev Brokdorp.
Claus von der Wisch.
Wulf Pogwisch den Yngre 1528.
Melchior Rantzau til Nienhuus Marskalk 1532.
Jesper Rantzov til Schmöl, første gang, 1640 (405)
Hr Iven Reventlouw til Stoksee og Rixdorf 1543.
Jesper Rantzov til Schmöl, anden gang 1545.
Bertram von Anefeldt til Lehmkulen 1560 1565.
Peter Rantzov til Troyeborg fra 1571 til 1590.
Geort Rantzov til Bredenburg fra 1590 til 1593.
Henrik von Alefeld til Satrupholm fra 1593 til 1599.
Hans Hartmann, ad interim Amtsforvalter 1599.
Baltasar von Ahlefeld til Hilgenstede 1600 til 1606.
Claus von Ahlefeld til Geltingen fra 1606 til 1616.
Otto von Qualen fra 1616, døde 1621.
Kay von Ahlefeld til Bulch 1622. 1634. 1638.
Henrik Rantzov til Schmöl 1636
Cay von Ahlefeld til Melbeck 1640.
Detlev von Ahlefeld 1672.
Henrik Reventlouw, tog Afsked 1704, døde i Kiel 1705.
Ulrik Adolph, Greve af Holstein, Storcantzler, fra 1704 til sin Død 1728
Hans Søn Adam Christopher, Greve af Holstein, døde i Paris 1728, og kom ey til Amtet.
Hans Broder Christian Detlev, Greve af Holstein, fra 1728 til 1760, da han døde som
Geheime-Conferentzraad og Ridder.
Georg Friderich von Holstein 1760, døde 1772 som Geheime-Conferentzraad, Ridder og
Kammerherre.
Gerog Christian, Greve af Haxthausen, Geheime-Conferentzraad og Ridder ec. siden 1772.
(406)

Det Ellefte Capitel.

Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

Navn. Landskabet Bredsted heed i gamle Tider Nordgoes-Herred, ligesom Husum Amt Søndergoes-Herred. 1492 nævnes Siuerdt Thamsen, Hardsvaget in Norgusherde; 1517 Poppe Boynghe, Hardenvaget auer Norgesharde; og 1546 Pawel Hansen, Hardsvagede in Norgesharde. Man finder dette Landskab endnu i Aaret 1668 har ført Navn af et Herred, og havt en Herredsfoged, samt at det 1672 i et kongeligt Rescript kaldes Landfogderiet Norgoetzland, hvilket Navn i de følgende Aar har været meget i Brug. I den Forsikrings Act, hvorved Kong FRIDERICH IV. den 26 Aug. 1700 lover Hertug FRIDERICH IV. af Gottorp til næste Omslag 260000 Rdlr. pantsetter han ham dette Landskab, under Navn af Landskabet Bredsted eller Norgesherred. Men i den følgende Tid er det sidste Navn aldeles gaaet af Brug.

Grændser. Størrelse. Jordbond. Dette Landskab grændser mod Østen til Flensborg Amt, mod Vesten til Vesterhavet, samt Nye-Sterdebøllkog og Sophiemagdalenens Kog. Mod

Sønden skilles det fra Husum Amt ved Aaen Arle og mod Norden fra Tønder Amt ved Soholm-Aae. Da disse Aaer ere meget fiskerige, og Landet selv er vel forsynet med ferske Vande, er her ingen Mangel på Fiske. Fra Østen til Vesten er Landskabet 2 – 3 Mile langt, og fra Sønden til Norden 2 Mile bredt. Skov (407) er her slet intet af; dog findes paa Geesten, især udi Viøl Sogn, Tørvemoser nok, ligesom og Hede og meget frugtbart Marskland; som vel er mindre end Geesten, men meget vigtigere og profiteerligere, hvorfor ogsaa de største Afgifter maa svares deraf. I alt ere her 9 Kirker, hvorved staae 15 Præster, som prædike Tydsk, endskiønt alle og enhver i Landskabet tale Dansk. Efter 1695 foreslaae Amtmanden og Provsten i Flensborg tre Candidater til et ledigt Præstekald, hvoraf Menigheden selv udvælger sig én til Præst.

Øvrighed. Amtmanden i Flensborg er tillige siden 1460 Amtmand i dette Landskab, som ellers har sin egen Landfoged og Landskriver, og ikke paa nogen Maade staaer i Forbindelse med de fire Herreder udi Flensborg Amt. Landfogeden i Flensborg Amt har samme Embede her i Landskabet.

Rette. Bonderetten /das Bonden-Gericht) er Landskabets ordentlige Ret, og bestod tilforn af 12 Bisiddere. Men Kong FRIDERICH V. anordnede af Dato 31 October 1757 at de tre skulde gaae af, saa at denne Ret nu kun bestaaer af ni Bisiddere, og holdes en gang hvert Fierdingaar tillige med Skiøde- og Altinget (das Schöre- und Allmannding) under Landfogedens Præsidium, som vel ingen Stemme har, med dog fuldbyrder de deri fældede Domme. Landskriveren fører denne Rets Protocoll. Ved Appellationer til Oberretten betales 20 Rdlr. Succumbentzpenge, hvilke Landfogeden beholder, naar Bonderettens Dom ikke underkiendes; men Bønderne selv er befriede for at forsvare deres Domme for Oberretten.

Koge. Landskabet indeholder følgende 8 Koge: 1.) Breklum Kog, hvoraf endeel kaldes Wallsbøll Kog. 2.) Bredted Kog. 3.) Borlum Kog. 4 Gamle Sterdebøll Kog. 5.) Ockholm Kog. 6.) Gammel Langenhorn Kog. 7.) Nye Langenhorn eller Størteverker (408) Kog, som ey maae sammenblandes med den Kog i Tønder Amt, der har samme Navn og 8.) Bargum Kog. Desuden ligge derved nogle octroerede Koge, som siden skal tages om.

Kong CHRISTIAN IV. FORSØGTE FRA 1619 TIL 1624 AT INDDIGE ET MEGET STORT Stykke Land vesten for Bredsted, og havde i Sinde der at anlegge en Skibsfart og Oplagssted. Men Havets Magt ødelagde disse Anslag, som havde kostet en anseelig Sum Penge. Ifølge Kongens egne Optegnelser skulde Diget have gaaet fra Morsum-Færge til Uphusum, hvortil han gav 1618 den 22 November 21000 Daler; den 11 Juli 50000 Daler; 1619 den 6 Maji 30000 Daler; den 24 Maji 11000 Daler; den 31 Majo 5000 Daler; den 12 Junii 21000 Daler; den 28 Junii 3000 Daler; den 20 October 25000 Daler; 1621 den 27 April 4345 Daler 3 Mark 16 Skill. Den 14 Junii 6000 Rdlr. i Specie, og den 2 Julii ligesaa meget. Efter at dette Digeverk ved Søens Indbrud var ødelagt, og det inddigede Land derved sat under Vand, fik Geheimeraaderne Wide, Walter og Eichsted 1708 den 29 Oct. Octroy over Bredsted Forland, hvilken de igien overlode en vis Hr. Brokdorp, Hr. Ahlefeld til Aschau, Vicecantzler Wasmer og General Bruun, som 1717 foretog en Inddigning, hvorved de tilsatte 270000 Rdlr. 1720 kom Octroyen i fremmede Hænder og 1728 ved offentlig Salg til Hans Excellence Geheime-Conferentzraad Jean Henry des Mercieres, som 1733 erholdt en bedre Octroy, med Betingelse, at overdige det 18 Fod dybe imellem Jacobs- og Mudder-Hallig løbende Buttergat, som endelig, skjønt med stor Bekostning, lykkelig blev iverksat. De af Hans Excellence inddigede Koge skal siden nærmere tales om.

I gamle Tider ved Aaret 1240 var Nordgoesherrad et stort Stykke større end Bredsted, som sees af Meyers Kort. Det var da med Dæmninger gjort landfast til Nordstrand, saa at der kun

vare (4029) smaae Søer hist og her, og et Afløb for Vandet derimellem. I Ebbetiden ved stærke østlige Vinde er Havet ved Ockholm Sogn endnu saa flakt, at man til Foods kan gaae derfra over til de nordstrandske Øer Habel, Oland, Normark, Langenes og Grøde.

Landskabet fik i Aaret 1634 af Kong CHRISTIAN IV. sin egen Diig-Ordning. Det har og tillige med det deri begrebne forrige Stiftfogderie Borlum sit eget Oeconomie-Collegium og en Brand-forordning, som er udstæt i Aaret 1741. Det indeholder ni Sogne, nemlig:

1. Brested Sogn, hvorudi
Flekken Bredsted.

Ælde. Vaaben. Priviligier. Markeder. Denne Flekke er ikke af de allerældste; thi man finder at Biskop Nocolaus af Slesvig 1470 Fredagen for Bartholomæi allerførst tilstod Indbyggerne at bygge sig et Capell, dog saa, at Præsten i Brechlum (de Kerckher Syeverto Breckling) ved en Vicarius skulde forsyne Gudstenesten. Den ligger næsten midt i Landet og har førend Husum havt Privilegier som en Flekke, ligesom og Angekus kalder den en Stättlein. Dens Vaaben er en smal Broe over et Vand, og derpaa et Crusifix, hvilket uden Tvivl kommer af den Broe, som gaaer over den midt igiennem Flekken flydende Aae, hvorover Folk nødvendig skulde, naar de skulde gaae til Kirken i Brecklum. Dens fornemste Privilegier ere i Aarene 1632 og 1633 givne af K. CHRISTIAN IV. og 1654 af Kong FRIDERICH III. hvis Efterkommere alle have stadfæstet dem, saa at Indbyggerne ey alene maae drive alleslags borgelig Næring, men endog holde deres Vahre og Producter til Fals paa andre Stæders Markeder; ligesom ogsaa Flekken selv, efter Kong FRIDERICH I Tilladelse af 1530, holder tvende aarlige Markeder, det eene i Advents Uge, det andet som tillige er et (410) Hestemarket, ved Fastelavn. Desuden holdes her Dagen efter Pintsedag et lidet Brændemarket. Hver Fredag holdes Tørvedag, hvilket fra Høstens Tid og til Maji Maaned er temmelig betragteligt, da de omliggende Sogners Indbyggere her føre deres Vahre til Torvs og enten bortsælge eller ombytte dem. Til Markedet i Bredsted Flekke samles en anseelig Mængde Mennesker, men Vahrene ere ey af Vigtighed, naar man undtagen en hvid ulden hiemmegiort Stof, som sælges for 2 Mark til 2 Mk. 12 Skill. Alen. Her er ingen Mangel paa Haandverkere, men ikke heller paa Lediggiengere og Betlere; og omendskiønt Ulden her omkring er baade megen fiin, findes her dog hverken Manufacturer eller Fabriker. De handlende faae deres Specier og grove Vahre fra Holland, Hamborg, Husum og Flensborg; deres Alenkram ogsaa fra Altona, Glykstad og Neumynster.

Fabriker. Fabriker ere her ikke, dog forfærdiges her en stor Mængde Leerkar, som holdes for de beste af alle dem der gøres i Hertugdømmet, og derfor ere meget søgte. Jorden er ogsaa meget beqvem til denne Brug.

Seylads. Forend Bredsteds Forland blev bediget af Geheime-Conferentzraad des Mercieres, kunde man med smaae Fartøyer igiennem det saa kaldte Siil-Zug komme temmelig nær til Flekken, hvilket i forrige Tider havde fortient nogen Opmerksomhed, da Kongen i Delingerne ikke havde faaet noget Sted vesten paa Landet, hvor Skibe fra Amsterdam og Hamborg kunde losse. Efter at Forlandet er bleven inddiget, kunne Skibene ey komme Flekken nærmere end $\frac{1}{4}$ Miil, hvor de dog ved Borlum-Dige i Borlum-Sill beqvemt kunde losse og lande. Men Husum, som ligge saa nær, har vidst at drage de ankommende Skibe derfra, need til Ockholm-Siil, som ligger en god Miil fra Bredsted; endskiønt dog adskillige Kiøbmænd af Flensborg og Apenrade endnu lade de ankommende Skibe lade ved Borlum og Vahrene der imodtage af bredstedske Factorer. (411)

Flekken er altsaa, som man let kan forestille sig, ikke blevet større end tilforn, og bestaaer nu omtrent af 300 Huse, hvori findes henved 1200 Mennesker.

Møller. Den igiennem Flekken løbende Aae driver en Vandmølle, som ligger Norden for Flekken og er den eeneste i hele Landskabet. Desuden ere østen for Byen en kongelig Veyrmøller, som bortforpagtes, og vesten for Byen en meget god Grynmølle, som tilhører den Opbygger Lorentz Clausen. Til Flekken høre og tvende Teglbrænderier, en strax norden derved, og en lidt længere borte i Nordvest, hvilken sidste kaldes Odins- eller Othinsborg.

Legata. I Bredsted ere to Stiftelser, den eene af Cancellieraad og Landfoged Anton Clement, som lod bygge et Fattighuus, strax norden for Flekken, hvori 8 fattige Koner nyde frie Huus og aarlig 60 Mark Lybsk i Penge. Den anden Stiftelse er Etatsraadinde Grundes, som døde 1743, og 1741 testamenterede sit smukke Huus af to Etager nær ved Torvet, samt endeel af Herregaarden Stoltelunds Indkomster, til fire fattige Præste- eller andre honette Enker, som have frit Huus og aarlig 50 Rdlr. Desuden faae 10 andre Fattige af denne Stiftelse aarlig hver 5 Rigsdaler, samt Kirken i Bredsted den aarlige Rente af 1000 Rigsdaler, som staae i Stoltelund. Forstanderne for denne Stiftelse ere Landfogeden, Landskriveren, begge Præsterne i Bredsted, samt den saa kaldede Zwölsoberst og Flekkens Forstander, som aarlig hver faae noget vist for deres Umage.

Geestlandet. Geestlandet, som hører her til Flekken, er tillige med det dertil hørende Hedeland, opmaalt, og bestaaer af 409 Demater. Det strækker sig omtrent $\frac{1}{2}$ Miil, og grændser mod Østen til Brecklum og Sonnebøll-Marker, mod Vesten og Norden til Borlum og Dørpum-Marker, og mod Sønden til Marsken. Fra Sønnebøll til Borlum Hede ere Jordene nu afdeelte, men derfra og til Becklum (412) kun afsatte med Skielstene. Skjønt man hist og her treffer en god Streg Jord, er det meste dog kun mager Sand, som erholder sin Frugtbarhed af Marskgiødningen, som føres derpaa. Ikke destomindre besaaes de fleste Geestmarker med Byg, Havre, Rug og Boghvede, samt undertiden med lidet Hør, hvilken sidste Avl burde opmuntres, da den voxer got, og en stor Summa Penge aarlig gaaer af Landet derfor.

Marsklandet. Marsklandet begynder sønden for Byen, og grænser mod Østen til Brecklum Kog, mod Vesten til Borlum Kog, mod Sønden til Borlum og Sophiemagdalens Kog, og udgjør i alt omtrent 400 Demater. Efterdi Bredsteds Diger ved sidstnævnte Kogs Inddigning ophørte at være Havdiger, saa maa Bredsted Kog lade sit overflødige Vand afløbe igiennem Brecklum- og Struckum-Siil til Walsbøll, og derfra igiennem Havstedter Kog, hvortil aarlig, ligesom og til Slusernes Reparation aarlig maa svares en ubestemt Summa Penge. Agerdyrkningen har i 30 Aar her mærkelig forbedret sig. Man faaer her Rapsaat, Hvede, Byg, Erter og Bønner.

Kirken. Kirken er, som før er sagt, bygt 1470, og var da et Annex til Brecklum; naar den er bleven en Sognekirke, er gandske uvist. Alteret er givet 1580 af Hans Hartman, Paul Hansen og Martin Hansens Enke, Fonten 1699 den 14 Jul. Af Jörgen Paysfen og hans Hustrue Anne. Ellers er Kirken slet ikke anseelig, da den ikke er hvelvet, uden over Choret, den øvrige Deel er panelet og malet. Choret har Landskriver Lorentz Jessen 1694 ladet bygge eller i det ringeste opmale. Alterklædet er foræret af Præsten Hr. Joh. Georg Wiggers og hans Hustrue Dorothea. Prædikestolen, som 1647 er foræret af Paul Martensen og hans Kone Margaretha, er xiret med Billedhugger-Arbeide af beste Smag. I Kirken findes S. Huberts Billede, samt D. Morten Luthers Portrait, med Aarstal 1688. Desuden Præsten (413) Hr. Naaman Sönniksen og Herman Kreynkams Portraiter i Levnets Størrelse, samt Præsten Hr. Clivs og Hustrues Brystbilleder, de tvende sidste næsten fortærede af Fugtighed. Paa en Stoel staaer et Vaaben med to Haner, og derunder Navnede Poppe Haing og Syssel Jensen. Kirkens Bygning er i

øvrigt gandske rund og af stærk Brandmuur, med et lidet Taarn paa den vestre Ende. Menigheden vedligeholder Skolehuset, samt Pastorat- og Diaconat-Huset. Ved Skolen er en Rector, som underviser i Latin, samt en tydsk Skrive- og Regnemester. Den første Rector nævnes i Aaret 1570 og hed Petrus Becker, fød i Flensborg. Paa en Tavle i Kirken staae Præsternes Navne anførte, som ey her kand anføres, da man ingen Afskrift har deraf; men den første som anføres ved Aaret 1510, heed Johannes Petri, og er fød i Bredsted. Man kunde altsaa med temmelig Vished slutte, at Bredsted Kirke ved dette Aar er bleven skilt fra Brecklum, og bleven en Sognekirke for sig selv. Den nu værende Præst og Senior Hr. G. Th. Müller har om Flekken Bredsted indsendt en meget god Efterretning.

2.) Brecklum Sogn (a). Ellerbøll. Almdoerf, Walsbøll. Strukum. Fesholm. Borsbøll. Brecklum. Ridderup. (414) Sønnbøll. Volstedt Hogel. Lütkenholm, hvortil regnes Myrrbøll 1 Huus. Mecklenberg 2 H. Winnert 1 H. (415).

3.) Borlum Sogn (b). Øster-Borum. Vester-Borum. Ophusum. Ebøll. Sterdebøll. Butjebøll. Addebøll. Dorpum. (416)

4.) Langenhorn Sogn (c) Øster-Langenhorn. Vester Langenhorn. Munkebøll. Lohhede. Øster-Eskebøll. Vester Eskebøll.

5.) Ockholm Sogn (d) Kirchwarf. Tadenswarf. Peierswarf. Sünnewart. Sydwarf. Gaarde. Fedderswarf. Nordwarf. (417) Cresdenswarf. Ratlefswarf. Grúnwarf. Eggenwarf. Didrikswarf. (418)

6.) Bargum Sogn (f) Øster-Bargum. Vester-Bargum. Soholmbrügge.

7.) Joldelund Sogn (f) Joldelund. Goldebek. Sønder Limdov. (419)

8.) Drelsdorf Sogn (g). Drelsdorf. Bomstedt. Store-Ohrenshoft. Lille-Ohrenshoft. To Krohuse paa Landeveyen. (420)

9.) Viøl Sogn (h) Bondelum 3 Boel. Berendorf 17 Boel (421) Viøl 6½ Boel. Boxlund 3 B. Hostrup 4 B. Kragelund 1½ B. Spinkebøll 1 B. Norstæd 6 B. Eckstock 1 B. Brook 2 Boel. Haselund 2 B. Collun 2 B. Løvenstæd 10 B. Ostenau 2 B. Pobøll 2 Boel. Zollwith 3 Boel. (422)

a) Kirkebyen er 10, men hele Sognet 69 Plove stort. Til Sognet høre to Koge, nemlig Brecklum Kog af 2700 og Walsbøll Kog af 190 Demater. Et Sted i Lytgenholm blev 1585 beboet af Bendix von Alefeldt og Eva v. Walstorf, hvis Navne og Vaabener der sees. 1546 nævnes Marquard Hansen tho Lütgenholm. Ellerbølls Beboere søge Kirken, saa længe de leve, men begraves i Hatstedt. Kirken skal være bygt sidst i det ellefte Aarhundrede af tre Jomfruer, og indviet til St. Marie. Taarnet afbrændte ved 1500 af Lynild og blev 1701 repareret. Klokken er fra 1641; tilforn var her en stor fra 1524, som blev solgt til Oldensworth. Fonten (414) givet af Huusfoged Adolph Petersen i Auhalt, som døde 1698. Alteret blev 1741 bygt af ny, og Prædikestolen givet 1646 af Diggreve Johan Wittemak. Gitterverket ved Choret er bekostet af Præsten Daniel Luther. Orgelverket er 1670 repareret, I Kirken ere disse Epitaphier: "1) Over Hr. Daniel Luther, døde 1683 75 Aar og Margrete Moth, døde 1704 86 Aar. 2) Hr. Theodor Luther og Dorothen Michael. 3) Hr. Peter Krambek og hans Hustrue Dorothea 1694. Ligeledes findes et Skilderie, hvilket forandres efter den Side man seer det paa, forestillende Hr. Petr. Pauli, som var Præst i 58 Aar og døde 1697 90 Aar samt hans Kone Marine, som døde 1700 86 Aar, og havde levet i Egteskab 50½ Aar. Desuden ere her begravne Hr. Johan Smeicher med Hustrue Frowke, Cancellie-Assessor Laurentz Jessen, Cancellieraad

Anton Clement, som gav 100 Rdlr. til Kirken og hans Søster Magadalena von Aaken, Theodor Luther, Sognepræst i 59 Aar, og hans Ægtefælle Dorthe Michael, som døde 46 Aar gammel. Efter Reformationen have her været følgende Sognepræster: 1) Carsten Brodersen 1524. 2) Conrad Holm, fordrevet 1543. 3) Johan Smeicher, reiste bort 1573. 4) Johan Hansen, døde 1621 90 Aar. 5) Johan Hansen. 6) Johan Hansen, døde 1630. 7) Johan Breckling, forriges Søn døde 1637. 8) M. Nicolaus Moth, døde 1683. 11) Hr. Theodor Mollmar, døde 1645. 10) Daniel Luther, døde 1683. 11) Hr. Theodor Luther hans Søn. 12) Jacob Friderich Meisterlin, døde 1744. 13) David Steen. Diaconi vare: 1) Peter Becker 1550. 2) Johan Hansen, døde 1730. 3) Noamen Sönniksen. 4) Johan Brekling, døde 1637. 5) Petrus Pauli. 6) Jacob Friderich Meisterlin. 7) Peter Christopher Lüneburg. 8) David Steen, 9) Johan Carl Mesisterlin. Communicanternes i Antal i dette Sogn er aarlig omtrent 900. Af Præsterne førend Reformationen vides: 1) Wulf Blome, Kerckherr tho Breckelingen 1450. 2) Philip de Broke 1499. 3) Dieterik Thams. 4) Johannes Petri. 5) Johannes (415) Palm. 6) Johannes Jensen, reiste bort ved Reformationenen. Om Kirken findes endnu i en gammele haandskreven Krønike følgende Efterretning: MCCCIC Templum Brekling plumbo rectum a Danis incenditur. 1463 solgte Wendt Frese Knappe til Biskop Nicolaus i Slesvig for 1000 Mark Lybsk sin Møllestrøm til Lútkeholm ved Sognet Bergen.

- b) Dette Sogn er en halv Miil i Længden og ligesaa meget o Breden, bestaaende deels af Geestland, dels ogsaa af Marsk, i alt 43 Plove, hvoraf Gesten udgiør omtrent 40. Marsklandet bruges næsten ikke til andet, end til Høeavling. Sognet grændser mod Østen til Flekken Bredsted, mod Norden til Mirebøll og Lytkenholm, mod Vesten til Langenhorn, mod Sydvest til Nye-Sterdebøll Kog, mod Sønden til Vesterhavet, og mod Sydøst til Sophiemagdalenes Kog. Indbyggerne ere flittige og arbeidsomme Folk, som bruge det frisiske Sprog, men maa høre tyske Prædikener. Til Sognet høre følgende Koger: 1) Borlum Kog, som Dematerne gaae lige igiennem, bestaaer af 1633 Schwader, 3 til hvert Demat. 2) Ebøll- eller Frue Mettes Kog 83 Demater. 3) Gammel Sterdebøll Kog 343 Demater. 4) Nye Sterdebøll Kog 480 Demater. Kirken ligger norden fra Byen for sig selv, og skal tilforn have været en hedensk Tempel. Den 16 Aug. 1629 brændte den af, ved Klokkeren Hans Söniksens Uforsigtighed, som skiød Duer paa Taget, men blev strax derpaa opbyggt af nye. I Kirken er et ziirligt Alter, som før havde staaet i Nørbek Kirke paa Nordstrand, og kom drivende i Vandfloden 1634. Prædikestolen er 1633 foræret af Kornskriver Anton Grashorn i Flensborg til Erindring af hans afdøde Kone Elisabeth og hendes Forældre Sebad von der Hude og Anna. Fonten er af Kamp, men smukt udhugget. I Kirken findes Senior Hr. Richard Tilemans og Sognepræstens Hr. Paul Martini Portraiter. Marcus Lorentzen, Huusfoged i Svabsted og Stiftsfoged i Borlum har 1686 her ladet sig opsætte et smukt Epitaphium. Kirken (416) er uden Taarn, men har tre Rader Stole og et Pulpitur. 1683 og 1684 er den opmalet. Klokkehuset er af 1635 og Klokken støbt i Husum 1715. Kirkens Indkomst er aarlig 76 Mark Lybsk. Siden 1590 have derved staaet følgende Sognepræster: 1) Richard Tilemann, var Præst i 37 Aar, og døde 1647 den 27 Mart. 2) Paul Martini, Præst i 37 Aar, døde 1678. 3) Gerhard Hei. 4) Paul Paulsen, døde 1721. 5) Ægidius Lorentzen. 6) Peter Lorentzen. 7) N. N. Hansen. 8) N. N. Schöneborn. 9) Hans Arend Brun. 10) Peter Lorentzen. Af Diaconi have her været: 1) Paul Martini. 2) Paul Issen i 50 Aar. 3) Paul Paulsen. 4) N. N. Lira. 5) Ægidius Lorentzen. 6) N. N. Neuhoffel. 7) N. N. Boetius. 8) N. N. Eybel.
- c) Dette Sogn er det folkerigeste i hele Landskabet, og har to Præster. I det ligger en stor Deel af Fogderiet Langenhorn, som tilforn hørte til det andet Domcapitels District. Den

regierende Hertug af Gottorp havde tilforn Jus Patronatus til denne Kirke, men afstod det den 5 Januar 1711 imod Jus Patronatus til Nybel Kirke, en lille Miil fra Slesvig.

- d) Dette Sogn er reen Marsk, grændsende mod Vesten til Havet, mod Østen til Langenhorn Kog, mod Sønden til Havet og mod Norden til Faretoft og Waygaard i Risum Sogn. Denne Kog er inddiget 1550, skjønt Navnet allerede forekommer ved 1300. Førind Inddigningen strækkede Ockholm sig længere mod Vesten, og hørte da til Beltringsherred. Men udi Vandfloden 1362 blev Landet oversvømmet, og endeel deraf under det gamle Navn inddiget til det faste Land af Nordgoesherred eller Landskabet Bredsted. Efter deb Tid har det ofte staaet Fare for Oversvømmelser. 1612 blev det med hele Districtet fra Bredsted til Tønder sat under Vand. 1615 druknede her og i Risum-Moor mangfoldige Mennesker. 1627 var her (417) atter en Oversvømmelse. 1634 blev Kirken og Husene bortskyllede, mange Mennesker druknede, og hele Kogen stod i 7 Aar under Vand. 1641 blev Inddigningen atter begyndt, hvorved Kong CHRISTIAN IV i egen høye Person var nærværende, som undertiden selv lagde Haand paa Arbeidet, og paa sin Bekostning lod en stor Deel af Diget opføre, hvorimod han forbeholdt sig nogle Demater til sin egen Disposition, hvilke med adelige Privilegier bleve overladte Grev Kay Ahlefeld, men siden ere solgte i Parcelleviis, og endnu kaldes Grevelige. Efter denne Tid har Havet igien 1718 og 1721 truet med Ødelæggelse. Havdiget beskytter ey alene Ockholm Kog, men endog 16 til 18000 Denater af det bag ved liggende Land. Og dog maae Ockholmerne bære hele Byrden af Digernes Vedligeholdning, da 5 Alen regnes for hvart Demat, i den Sted de bag ved liggende Koge kun have 1 Tomme paa hvert Demat, og det paa de Steder, hvor Havet allermindst kan giøre Skade. Førind 1776 maatte Landboerne selv forfærdige Digerne, hvert sit Stykke, i Forhold mod den Jord den eyede, men da dette faldt vanskeligt, blev ved Øvrighedens Foranstaltning giort den gode Indretning, at Digernes Reparation stykkeviis blev bortforpagtet til den Mindstbydende, og hele Summen derpaa repareret over hele Kogen. Den bestaaer af 1900 Demater, og er fra Norden til Sønden en halv Miil lang, men fra Østen til vesten omtrent 3000 Skridt bred. De 2/3 Deel af Kogen staae om Vinteren under Vand, og kunne kun bruges til Høebiering. Den øvrige trediedeel er frugtbare, bruges til Hvede- Byg- Havre- Bønne- og Erte-Sæd, samt Græsning. Hvad Forældrene eye bliver ey ved Stedet, men deles imellem alle Børnene, hvorfor her og ere mange smaae Eyendomme. Kogen har til sit eget Vands Udflydelse kun én Sluse ved Sønderdiget, som har kostet 9000 Rdlr. Desuden have Indvaanerne af Tønder-Amts Marsk til deres Vands Afledning 1735 draget en Canal giennem den nordlige Deel af dette Sogn, og for faa Aar siden anlagt to (418) nye Sluser ved Vesterdiget, hvilke tiene som smaae Havne for de her indløbende Fartøyer. Kiøbmændene i Bredsted, Flensborg og Apenrade, lade deres fra Amsterdam og Hamborg, undertiden ogsaa fra Frankrige hiemkommende Skibe her losse, hvorpaa Vahrene føres til Vogns til Bredsted og derfra videre. Af denne Aarsag er her en kongelig Toldbetient, og Landskriveren er tillige Toldforvalter. Indbyggernes Antal med smaae og store er omtrent 500. Paa Gaarden og Cresdenborg skal tilforn have været Herregaarde. Kirken staaer næsten midt i Kogen, og svarer i Størrelse til Menigheden. I ældre Tider laae den vestligere, hvor Søen nu hersker. 1555 blev den færdig og 1634 igien bortskyllet. Stenene bleve 1647 tagne af en ruineret Herregaard, kaldet Frue Mettes Slot ved Ebøll udi Borlum Sogn, og bleve hertil forærede af Kong IV hvorfor Kongens Portrait hænger her i Kirken. Prædikestolen af den gamle Kirke blev fundet i Havet og opsat i den nye Kirke, ligesom og Daaben. Paa Prædikestolen staaer Arstallet 1620, og den Efterretning at Landfogeden Johan Wittemak 1647 kiøbte den fra Odenbøll paa Nordstrand. Klokken er støbt i Lybek 1717, Kirkeseget forestiller Christus paa Korset, med Omskrift: Das

Kirchspien-Sigen zu Ockholm zum heiligen Creuz Kirche. Af Præsterne vides: 1) Hr. Nicolaus, druknede 1634. 2) Hr. N. N. Bielefeld 1754. 3) Hr. Joh. Johansnen, som om sit Sogn har indsendt en meget god Efterretning. I Sognet er ellers en Veyrmølle, to bestandige Skoler og fem Krohuse. Luften er her ikke ret sund.

- e) Sognet er i gammel Tid skrevet Bervgen. 1463 solgte Wendt Frese Knap, Bisp Nicolaus i Slesvig sin Møllestrøm til Lútkeholm ved Sognet Bergen, for 100 Mark Lybsk.
- f) Dette Sogn ligger paa Geesten, er temmelig frugtbart, og har i Særdeleshed en stor Overflødighed paa Tørvemoser. (419)
- g) Dette Sogn strækker sig i Længden fra Sonden til Norden $\frac{3}{4}$ Miil, og udgør i alt 33 Plove 5 T. Kirkebyen ligger paa Geesten og er en stor og anseelig Bye. I Gamle Tider er Navnet bleven skrevet Trellstorp eller Tellstrup. Byens Mark er 11 Plove 34 T. Agerlandet er forskelligt, snart høyt og sandigt, snart lavt og leerblandet, snart sort Muldjord. Altsaa voxer her alle slags Korn, og Græsningen er meget god, dog ere Geestengene meget sumpige og moosgroede, saa der af dem kun kan bierges meget lidet Høe. Tørvemoser ere kun faa og middelmaadige, ja tildeels nu ubrugelige. Heden er omtrent en halv Miil lang og ligesaa bred, men kunde let blive frugtbringende Land. Baade den og Tørvemoserne have været bevoxede med Skov, den første har endnu endeel Egebuske, hvori findes Uhrhøns, Agerhøns, Ræve, Harer og Grævlinger, undertiden ogsaa, skønt meget sielden, et Stykke Vildt. Østen for Byen løber en Strøm fra Joldelund, som Sonden for Byen gjør Grændseskiellet mellem Dreisdorf og Bomsted-Aae. Den har en temmelig Overflødighed paa Giedder og andre Fiske. Omtrent midt i April vrimler den af Alander, som komme fra Almdorf Søe for at leege. Bomsted ligger $\frac{1}{4}$ Miil fra Dreisdorf, og beboes af velhavende Folk. Den har sit Navn af et stort Egetræ, hvor der nu er en stor Tørvemose. Den første heed Steinholt og er undergaaet i en Vandflod, den andens Navn vides ey, men Stedet sees endnu tydelig nok. Marken udgør 13 Pl. 35 T., den er tung, men leerig og meget tienlig til Høebiering, uden naar den om Sommeren oversvømmes, i hvilket (420) Fald Høet mister meget af sin Kraft, og bliver gandske mat. I Modserne, som ere meget bedre end i de Dreisdorf, findes mange Trærødder og forbrændte Træstykker. I den giennem Egnen flydende Aae findes og meget træ, i sær af Eeg. Førend den christelige Religions Indførelse skal østen for Byen, ved Landeveyen have staaet en hedensk Tempel, kaldet Doinieshuus, indviet til en nu gandske ubekiendt Afgud, som hialp Mennesker og Qvæg af deres Sygdomme, hvorførend man offrede ham et Stykke Flesk. Siden har byen lagt til Breklum-Sogn. Store- og Lille Ohrenshoft ligge omtrent $\frac{3}{4}$ Mile fra Dreisdorf og udgiøre syv kongelige Plove. Disse to Byer skal i gamle Dage have været et særskilt Sogn og hvat deres egen Kirke. Jorden er sandig og meget beqvem til Rugavl og Purhavre, hvilken sidste er særdeles god til Hakkelse. Til Store Ohrenshoft ligge meget gode Tørvemoser, som ere ordentlige afdeelte og igiennemskaarne med Graver, saa at Vandet kan have sit fire Udløb. Vesten for Byerne ligger noget Marskland, bestaaende af god Tørvejord, med en tynd Skorpe af Kleyjord. Paa Marken staaer store Hobe af Buske, som viser at her i forrige Tider har været megen Skov. Mellem Bomsted- og Ohrenshoft Mark ligge en Mose, af en umaalelig Dybhed, hvorover Naturen selv har gjort en Vey, som nu er Landevej til Husum, og som de tungeste Vogne sikkert kan køre over. Denne Vey kaldes Bollevatt. Ved Dreisdorf er en liden Veirmølle, som tilforn har været kongelig, men for nogle Aar siden blæst om, og derefter er blevet et Kammergods. De mirebøllskew Underdanere have deres egen Mølle. Kirken ligger sønden for Dreisdorf og er en gammel Bygning med et anseligt Taarn. Den menes at være bygt af Kong WALDEMAR II. Pee en Høy strax derved staaer et Klokkehuus med en Klokke. Baade i Kirken og paa

Kirkeloftet ere mange Helgen-Billeder. Ellers er den uden alle Merkværdigheder. I Kirkeseget sees to Helgene i et Ciborio med Omskrift: S. Parochie Trelstorppe. Over Sognet har Præsten Hr. Johannes Gottlieb Schmid i Aaret 1768 forfattet en god og nøyagtig Beskrivelse. Kirken er den rigeste i Landskabet og har to Præster. (421)

- h) Dette Sogn, som er det største i Landskabet, har sit Navn af Field, formedelst sin høye Beliggenhed. Det ligger $1\frac{1}{2}$ Miil sønden for Bredsted og ligesaalangt nordvest fra Husum. Mod Sønden skilles der fra Husum Amt ved Arleaae, som udspringer paa Bondelum Mark her i Sognet, flyder mod vesten over Berendorf og Viøl-Mark og har ved Viøl en Broe over sig kaldet Ackebro. Det er omtrent $1\frac{1}{2}$ Miil langt og 1 Miil bred. Jorden er høj, tildeels mager, Engene due ikke meget, ligesom her og er megen Hede, Buskaser, inpassable Moser og smaae Strømme imellem hver Bye. Folkene tale Dansk, men maae høre Prædiken paa Tydsk. I Sognet graves en utrolig Mængde Tørv, (Klúen), hvormed hele Husum, Bredsted, Marskegnene og mange Øer bliver forsynede. I Bondelum, som har 5 Beboere, er en Vinterskole. Berendorf kaldes og Bierrup, har 30 Beboere, got Agerland og en Vinterskole. Viøl har tilforn heed Viøld; den har 15 Beboere, Hokstrup 8, Kregelund 4, Spinkebøll 2, Norstædt 13. Eckstock 3, Broock 4, Haselund 7. I sidstnævnte Bye har i catholske-Tider Præsten boer. Collund er deelt imellem 7 Beboere, Løvvendsted mellem 17, Østenau mellem 3, Pobøll imellem 4 og Zollwith mellem 9. Indvaanerne ere et stille omgiengeligt og arbejdsomt Folk, som af Naturen elske deres Sogn, og uden for det sielden ere fornøiede. De beholde deres gamle Dragt, som er giort af sort hiemmegiort Tøy. Sognet skal tilforn have havt megen Skov, som sees af de mange Træerødder, som findes i Tørvemoserne. Det har tilforn været biergigt, men en stærk Oversvømmelse har ødelagt Skoven og Biergene og ført deres Massa ud over det flakke Land. Heraf kommer det at man en eller to Fod dybt treffer paa en haard Steen-Gruus som her kaldes Alv, og naar den (422) er igiennembrudt finde man den skønneste Jord. Endel af Fyrreskoven er og opbrændt i Krigstider. Paa Viøl Mark er en meget merkværdig Offerhøj, hvorpaa nu ogsaa er en altid rindende Kilde. Paa samme Bierg er og den første lutherske Prædiken holdt af Johannes Pernow. Af Begravelse-Høiene ere de fleste igiennemgravede, hvori ere fundne sorte Urner, Offerknive og andre Oldsager. Kragelund og Spinkebøll skal tilforn have været adelige Gaarde. Kirken ligger paa et meget høyt Sted, og tiener Skibene til Vartegn. Den er en af de ældste i hele Landet, med et Taarn af Kampestene, hvilke i nyere Tider ere giorte faste med Jernskinnner. Taget er firkantet, belagt med Egespaaner. Alteret og Kirkeloftet er smukt malet. Kirken har i de catolske Tider været St. Christopher helligt, som endnu sees af dens Blye-Signet. Her findes endnu hans Billede, en vandrende Joseph og Marie, St. Georg og tre vor Frue Billeder. Af Præsterne vides: 1) Hr. Johannes Pernow den sidste catholske Præst. 2) Hr. Nicolaus Pernow, forriges Brodersøn. Den første lutherske Præst, kaldet 1529. 3) Hr. Johan Matthiisen 1540. 4) Hr. Gregorius Johannis 1572. 5) Hr. Johannes Klyv 1583. 6) Hr. Petrus Moth 1604. 7) Hr. Christian Martini 1613, døde 1655, 76 Aar. 8) Hr. Paul Fabricius 1648 døde 1703, var her Præst i 55 Aar. 9) Hr. Henrik Lange 1703, døde 1732. Hos ham logerede den russiske Czar og Czarinde. 10) Hr. Immanuel Wilck 1730, døde 1737. 11) Diaconus i $33\frac{1}{2}$ Aar, Sognepræst i 16 Aar døde 1754. 12.) Hr. Andreas Arnds døde 1762. 13) Hr. Georg Schwarts døde 1772. 14) Hr. Johannes Hansenius Müller, som har meddelt en god Efterretning om Sognet. Af Diaconi vides endnu Florus Florentius, hvis Billede, som er Mesterstykke, sees i Kirken. Han var fød 1585 og døde 1676. I fire Aar var han Rector i Bredsted og derefter i 58 Aar Diaconus hertil. (423)

Octroyerede-Koge. Ved dette Landskab findes følgende octroyerede Koge:

10 Capitel. Om Flensborg Amt.

11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.

Desmercieres-Kog ligger imellem Hattsted og Sophiemaagdaleneskog, og indeholder 681 Demater 94 Roder tøndersk Maal. Inddigningen er 1765 begyndt og 1767 fuldendt af Geheime-Conferenceraad (423) Jean Henry des Mercieres. Diget er 460 Roder langt, 8 Fod høyt, og har 140 til 180 Fods Anlage. Efter Inddigningen lod han hele Kogen, undtagen omtrent 65 Demater slet Land, dele i Lodder til 20 Demater, og i Aaret 1767 ved Auction bortsælge. Herved forbeholdt han sig Jurisdictionen, og paatog sig i 10 Aar at vedligeholde Digerne og staae for deres Skade, samt frigav Indbyggerne i 20 Aar for at svare de aarlige Demat-Penge. Samme Aar fik Indbyggerne 50 Aars Frihed for stemplet Papir. Her bruges den eiderstedske Landret, og Kogen har i øvrigt et Stykke af det bredstedske Forland. Grunden er meget god og Vandledningen ypperlig.

Sophiemaagdalenes-Kog ligger sydvest for Flekken Bredsted og er 1175 $\frac{1}{4}$ Demater stor. Diget er 1200 Fod langt, 16 til 17 Fod høyt og har en Anlage af 112 til 128 Fødder. Den er i Aarene 1741 og 1742 inddiget af Geheime-Conferenceraad des Mercieres, som solgte 4 Gaarde her i Kogen, dog forbeholdende sig Jurisdictionen. Det øvrige beholdt han sig selv, og indførte i begge Kogene den eiderstedske Landret, hvilken 1767 blev stadfæstet af Kong CHRISTIAN VII med Undtagelse af Jus retractus. De sager, som maae appelleres fra denn Kog, maae i det mindste udgiøre 50 Rigsdaler Capital, Renter, Bekostninger og Skaden ikke medregnede. Om faae Aar kan norden for denne Kog endnu inddiges omtrent 2000 Demater. Grunden er i denne Kog ypperlig; smaae Skibe kan gaae tæt op til Diget, og hver Dag gaaer er lidet Skib herfra til Norstrand.

Nye Sterdebøll-Kog grændser mod Vesten til den gamle Kog af samme Navn, som ligger i Borlum Sogn. Dens Octroy er dateret den 10 Dec. 1687 og 1691 den 15 August erholdt den sin egen Jurisdiction i borgelige Sager. Inddigningen skede 1688 og 1689. (424)

Herregaarde. Af Herregaarde findes i Landskabet Bredsted ikkun følgende: Mirebøll i Breklum Sogn, ligger omtrent en Miil fra Bredsted Flekke, og tilhører for nærværende Tid Justitzraad Anton Friderich Piper.

2. Om det forige Stiftfogderie Borlum.

Navn. Historie. Stiftsfoged. Dette Stiftsfogderie, som har sit Navn af Borlum Bye i Landskabet Bredsted, har tilforn hedt Bordelem. 1517 nævnes Nis Japsen tho Bordelem, Vage tauer des Stichres Berckrecht in Norgesherde. Det ligger for det meste i Landskabet Bredsted (hvortil det efter Placat af 1 Nov. 1777 nu hører) adspredt i Bovlum, Langehorn, Bargum og Dreisdorf Sogner. Tilforn hørte det til Bispedømmet Slesvig og siden til Svabsted Amt. Men da Regjeringen i Gottorf 1702 adskilte Amtet Svabsted, blev dette Fogderie lagt under Amtmanden i Tønder, indtil K. FRIDERICH IV. i Aaret 1713 indtog den gottorpske Andeel af Hertugdømmet og gjorde Amtmanden i Flensborg til Amtmand over dette Fogderie. Siden har det lagt under Amtmanden i Flensborg, og Landskriveren i Bredsted var tillige Stiftsfoged.

Bonderet. Dette Fogderie havde sin egen Bonderet, og havde slet intet med Landskabet at bestille, skjønt det undertiden ogsaa forstodes med under det Navn Landskabet Bredsted. Til dette forrige Stiftsfogderie høre slet ingen Kirken. (425)

Det Tolvte Capitel.

Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.

Als. Beliggenhed. Størrelse. Deling. Den overmaade smukke og frugtbare Øe Als, ligger 4 Mile fra Flensborg og halv saa langt fra Apenrade. Et temmelig smalt Sund skiller den fra Sundevitt, som er en Deel af det faste Land. Fra Sydost til Nordvest er Længden 3 til 4, og fra Sydvest til Nordost $\frac{3}{4}$ til $1\frac{1}{2}$ Miil; Alle Øens Sogne, Staden Sønderborg iberegnet, ere 14. Den indeholder 2 Herreder, Sønder- og Nørre-Herred; desuden havde og Hertugen af Augustborg sit eget District. Under Nørre-Herred indbefattes tillige Eeken-Herred, og under Sønder-Herred, eller Sønderborg Amt, Kekenis-Birk. Enhver Deel skal nu beskrives for sig selv.

1. Sønderborg-Amt.

Størrelse. Frugtbarhed. Fiskerie. Stutterie. Dette Amts Længde fra Østen til Vesten er næsten 2 Mile, men Breden fra Nord til Sønden neppe mere end en halv Miil. Dog regnes i dette Maal ikke Halvøen Kekenis med, som er næsten 1 Miil lang, $\frac{1}{4}$ Miil Bred, og kun ved en smal Jordtunge sammenføyes med det øvrige Als. Jordbunden er meget frugtbar, ey alene paa Byg, Rug, Havre, Boghvede og Erter, men og paa Træfrugter, da næsten enhver Bonde har en Frugtbarhave ved sin Bolig. Hvede avles her ikke meget af. Her er og en temmelig Deel Skove, forsynede (426) med meget Vildt, men Halvøen Kekenis, som i forrige Tider var gandske skiult med Skov, er nu blottet derfra. Af Fiske er her en stor Overflødighed, fornemmelig i det salte Vand, og paa de kongelige Kammergodse tillægges fortreffelige Heste.

Historie. Denne Øe, tillige med de øvrige paa Hertugdømmets østre Side, har bestandig været et Tvistens Æble imellem Kongen og Hertugen. 1253 pantsatte Kong CHRISTOPHER I ril Hertug ALBERT af Brunsvig Samsø og Ondetaghæ indtil han kunde faae Als, 1271 1284 ec. var Trette om denne Øe med Hertugen, som mistede den, men 1287 fik den igien. Dog maatte han 1295 igien afstaae den til Kongen. 1315 forærede Frue Sophie af Langeland alt sit Gods paa Als til St. Agnete Kloster i Roskilde. 1340 holdt Kong WLADEMAR sit Bilager paa Synderborg. 1358 var en nye Forhandling om Als, Synderborg og Sundewith og tilstod da Hertuginde Rixe at hun havde det, da hun med Magt havde erobret det. 1430 var Kong ERIK POMMERS bekiendte Tog mod denne Øe.

Hertug JOHAN den Yngre residerede paa Synderborg Slot og forøgede ved sin Sparsomhed dette Amt, som 1564 med andet, tilfaldt ham. Han kiøbte dertil Herregaardene Rønhof, Gammelgaard og andre, opbygte Hirschholm paa Kenis, samt Kirken sammesteds. Han døde 1622 og efterlod Amtet til sin Søn Alexander, Stifteren af den synderborgiske Linie, hvis Sønnesøn Christian Adolph igien 1667 maatte afstaae Staden og Amtet Synderborg til det kongelige danske Huus imod at betale hans Gield. Efter den Tid have begge Dele været Kongelige. 1673 solgte Kong CHRISTIAN V. Sandberggaard paa Sundevitt, som før hørte til dette Amt, under Navn af Reventlou, til Grev Conrad Reventlou og oprettede det 1681 til et Grevskab. Rumohrsgaard, Brohe Bye, Gammelgaard (427) Gods med dertil liggende Landsbye og det lidet Gods Gunstrup, som alt udgiorde en Deel af Amtets Plovtalet i Lands-Matriculen af 1652, ere efter den Tid kommet til Hertugerne af Augustenborg; og paa Sundewitt er nu slet intet af dette Amts Gods, naar man undtager nogle smaae Stykker Jord, og Færgehuset, hvor Overfarten er til Staden Synderborg.

Øvrighed. Over Amtet er snart sat en Gouverneur og snart en Amtmand, som for nærværende Tid tillige er Amtmand over Norborg Amt. I Sammenkomster om Kirke- Skole- og Hospitals-Sager i Staden Synderborg har Amtmanden Præsidium. I Kirke- og Skole-Sager ere de øvrige Assessores Provsten, begge de øvrige Stadens Præster og Magistraten, af hvilke enhver Person har sin Stemme; Men i Hospitals-Sager gives kun tre Stemmer, hvoraf Amtmanden har den første, Provsten den anden og Magistraten den tredje. Amtsforvalteren er tillige Herredsfoged i Sønderherred og Toldforvalter i Staden Synderborg; Ligesom Huusfogeden i Sønder- og Nørreherred tillige er Tingskriver i Sønderherred.

Kammergodser. I dette Amt ligger følgende Kammergodser, eller kongl. Lehn: Langenvorwerk eller Laygaard, Rønhof, Maybüllgaard, Kekenisgaard og Hirschholm. Amtets fleste Møller ere ligeledes kongelige Forpagtnings Stykker. Tilforn var Gammelgaard Gods, hvis Hovedgaard ligger i Ketting Sogn, en Deel af Synderborg Amt, men Kong FRIDERICH V. OVERLOD 1754 Hertug FRIDERICH CHRISTIAN af Augustenborg dette Gods med den borgelige og criminelle Jurisdiction paa Livstid, samt skienkede 1756 ham og hans Afkom, det som en adelig Gaard, og skildte det tillige fra Synderborg Amt.

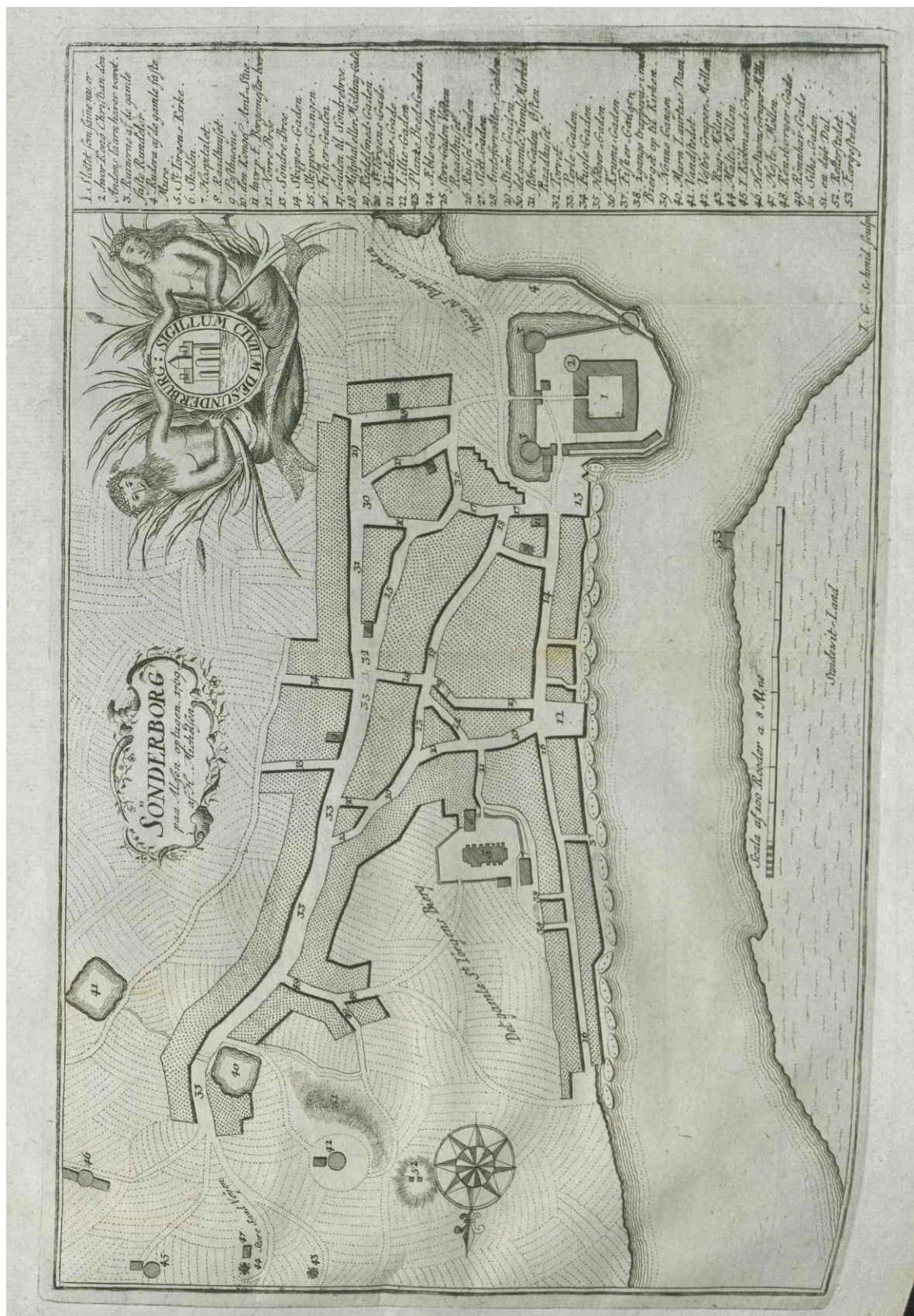
Sprog. Indbyggerne ere Danske, i hvilket Sprog altsaa Gudstienesten holdes. Amtet bestaaer af 4 Sogne, som have 4 Præster (428) (dog undtages Staden Synderborg). Kekenis alene staaer under Generalsuperintendenten, men de øvrige Sogne under Biskoppen af Fyen og Fyens Stift. Præstekaldene bortgives umiddelbar af Kongen.

Herredsting. Birketing. Herredstinget for de 4 Sogne Ulkebüll, Hørup, en Deel af Tandsleth og Lysabbel, bestod tilforn af Herredsfoged, Tingskriver, og 16 Sande- og Synsmænd, men af de sidste ere nu kun 12, efter at Gammelgaard er kommet fra Amtet. Paa Halvøen Kekenis er et Birketing, bestaaende af Herredsfogeden, Tingskriveren, 4 Sande- og Synsmænd af Kekenis, og 2 af Sønderherred. I Aaret 1739 fik dette Amt, tillige med Norborg Amt og det augustenburgske District her paa Øen sin egen Brandforfatning.

I dette Amt ligger

Staden Synderborg.

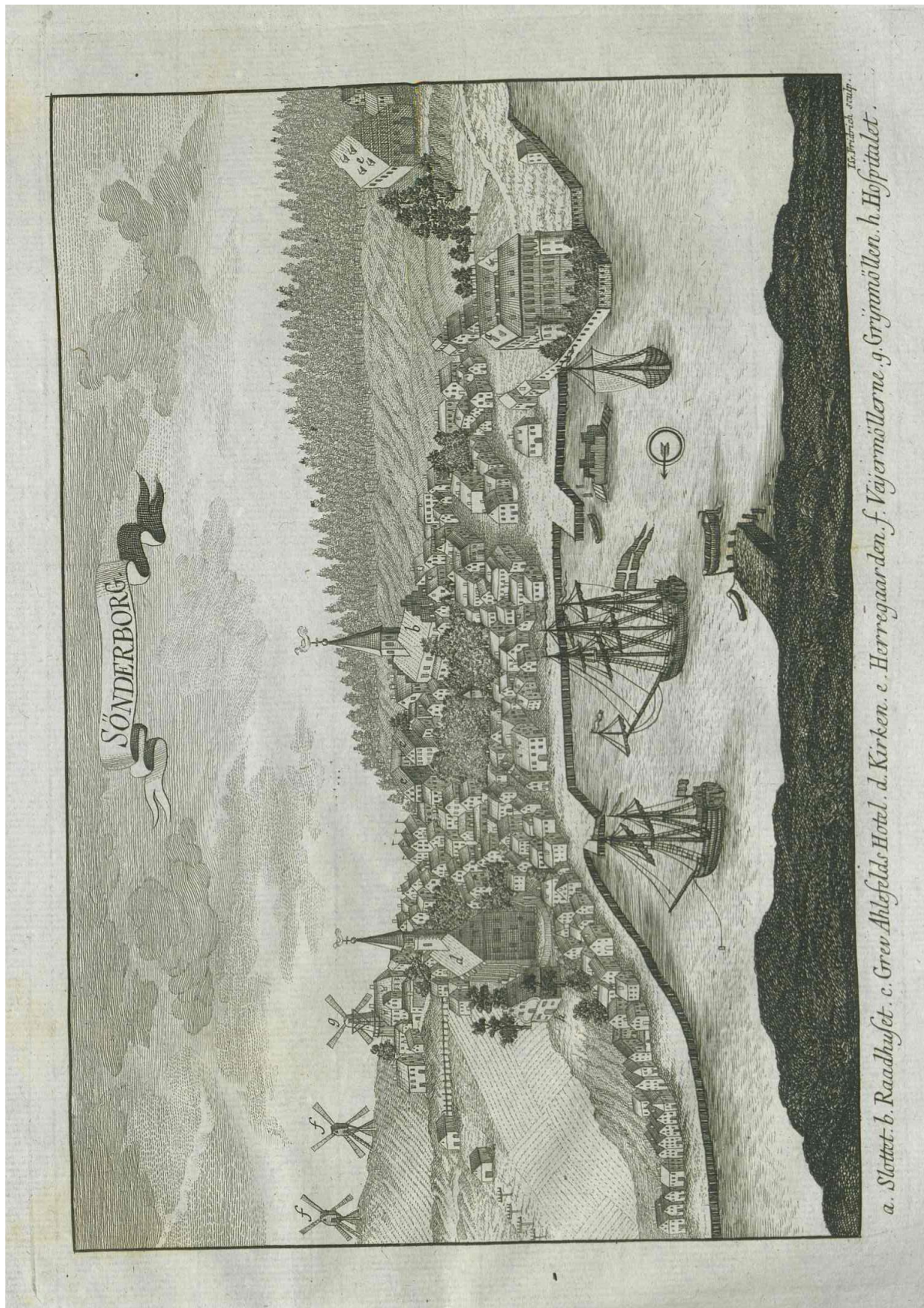
Beliggenhed. Ælde. Kirke. Hospital. Havn. Denne Stad ligger ved det Sund, som adskiller Als og Sundevitt. At den er meget gammel sees deraf at den allerede nævnes 1253 tillige med sit Slot. Den er ey ret stor, og ligger paa en Bakke, hvorfore ogsaa nogle Gader gaae steilt ned ad. Her er kun én Kirke, som ligger næsten uden for Staden, og har tre Præster. Derudi findes iblant andet et Epitaphium over Præsten Herr Georg Brun, som døde 1631 i sit 107 Aar, efter her at have været Præst i 42 Aar. 1473 stadfæstede Kong CHRISTIAN I. St. Gertruds Alters Privilegier i Synderborg. Af de gamle Præster vides Arnoldus de Bentzin plebanus in Synderborgh 1348. Ved Siden af Kirken er St. Jørgens Hospital, som har sin Oprindelse af et tilforn her værende Kloster, hvis Indkomster 1565 bleve bestemte til de Fattiges Beste af Enkedronning DOROTHEA. Herover have Amtmanden, Provsten og Magistraten Opsyn, og i Tilsammenkomsterne derom har hver af disse tre sin Stemme. 1437 stadfæstede Hertug Adolph (429) Leprosis in Sunderborch deres Privilegier. Ved Skolen staaer en Rector, en Cantor og en Bogholder. Stadens beste Næring er Skibsfart, da Havnen er dyb og fortreffelig, og hele Sundet baade dybt og derhos ret beqvemt til at legge Skibene tet ind til Landet.



10 Capitel. Om Flensborg Amt.

11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrø, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.



10 Capitel. Om Flensborg Amt.

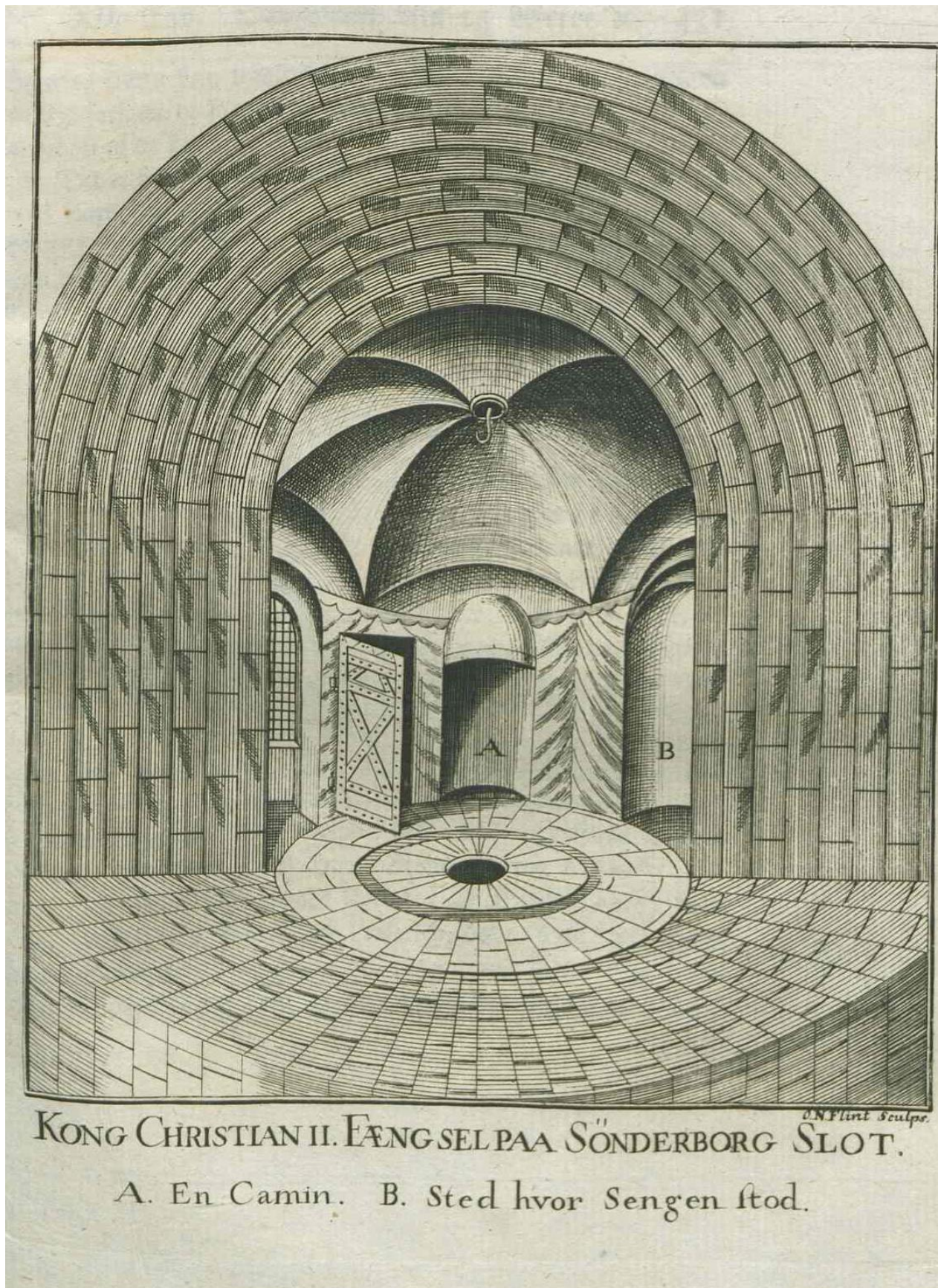
11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.

Øvrighed. Consistorium. Øvrigheden bestaaer af to Borgemestere, hvoraf den eene tillige er Byeskriver, og fem Raadmænd, hvoraf den eene er super numerair. Sin Politie-Ordinance har Staden 1698 faaet af K. CHRISTIAN V. den er taget af den Flensborgske, og indrettet efter Stadens Tilstand. Andre Stæder i Hertugdømmet have gemeenlig Eyendoms Jord liggende om sig, men Synderborg har næsten slet ingen. Under den her værende Consistorialret staaer kun Staden og Kekenis Sogn. Amtmanden præsiderer derudi, næst ham sidder Provsten og Stadens to andre Præste, samt Sognepræsten i Kekenis, og Amtsforvalteren fører Protocollen.

Slot. Slottet ligger paa den vestre Kant af Staden for Havnen, og er bygget ud i Søen paa en opfyldt Plads, samt grundet paa nedrammede Pæle. Imellem denne Plads og det faste Land gaaer en meget stærk Strøm, saa at Pladsen, hvor Slottet staaer, egentlig danne Havnen. Ved meget høye Vande løber der salte Vand ind i Kielderne, men tørres saasnart det falder. Midt paa Slotsgaarden er en Brønd med got fersk Vand, som formodentlig andensteds fra er ledet her til. At dette Slot i gamle Tider maa have været større end nu, er gandske vist, og bevises endnu tildeels ved de der findende Rudera; Det skal først, efter Danckwerths Mening, have været opbyggt ved Steffensbøll Færge, og siden derfra forflyttet til det Sted, som der nu staaer paa. Det er næsten bygt i en Fiirkant, og var tilforn ziret med et Taarn paa hvert Hjørne, nemlig tre runde mod Søen og et fiirkantet imod Byen; men i Kong FRIDERICH IV. Tid blev det sidste nedbrudt, og de tre første mistede deres Spire og (430) fik flade Tage, som Altaner. Den inderste Gaard er temmelig stor, og omkring Slottet en liden Have og endeel Bygninger, men tilforn vare langt flere, som hvilede mod de tykke med Skydehuller forsynede, men gandske forfaldne Mure.

Historie. 1253 blev dette Slot erobret af Kong CHRISTOPHER I som sleifede det. Dog blev det strax opbyggt, og 1358 atter belejret af Kong WALDEMAR Atterdag, som paa den slesvigske Hertuginde Fprbøn ophævede Beleyringen. 1289 blev Drost Hr. Peder Hösel ført fangen dertil. 1340 holdt Kong WALDEMAT IV. her sit Bryllup med Dronning HELVIG. Fra 1353 har Hertug WALDEMAR V. havt sin Residence her paa Slottet. 1409 blev det igien belejret af Kong ERIK af Pommern, som dog med uforrettet Sag maatte forlade det. 1461 bleve Stadens Privilegier stadfæstede. 1470 pantsatte Kongen Staden, Fogderiet, Herred og Tilliggelse til Dronning DOROTHEA for 14000 rhinske Gylden. 1514 fik Dronning ISABELLE Synderborg og Norborg til sit Livgeding. I Arvedelingen imellem Kong CHRISTIAN III og hans Brødre tilfaldt det Hans Majestæt selv, som tildeelte sin Søn Hertug HANS den Yngre det, hvilken og, efter at Enkedronning DOROTHEA, som havde det til Livgeding, 1571 her var afgang, tog sin Residence, saavelsom hans Efterkommere til 1668. 1658 blev Slottet besat af de Svenske under Oberst Ascheberg, men de Allierede nødte dem snart til at forlade det igien. Herover lod General-Admiral Wrangel tre gange løbe Storm til Slottet, men uden Frugt. Efter denne Tid lod kongen af Dannemark legge Besætning paa Slottet, hvorover Hertugen besværede sig. Kongen tillod altsaa 1662 den 15 Martii at Besætningen maatte rykke ud, paa Vilkor at Hertugen skulle lade de tvende Runddele imod Byen og den eene mod Søen sleife, at ingen Fiende deraf i Krigstider skulde betiene sig. Denne Betingelse var dog ikke opfyldt, da Slottet med (431) Byen og Amtet kom under kongelig dansk Herredømme, men siden den Tid forfaldt de jo mere og mere. Herefter har det bestandig været beboet af de kongelige Amtmænd.



Det er bekiendt at den ulykkelige Kong CHRISTIAN II her sad i 16½ Aars haardt Fængsel fra 1532 til 1549 i et rundt Taarn paa Slottes sydøstlige Side, som 1754 blev afbrudt. I en Vindueskarm havde den salige Konge med egen Haand udskaaret en Prospect af Kiøbenhavns Slot, efter de forrige Tiders Hukommelse. Af dette Fængsel meddeles paa hosstaaende Kobber en tilforladelig Aftegning.

Capell. Fyrstelige Begravelser. Paa Slottet er et meget smukt Capell, som dog nu ey mere bruges til Gudstienesten. Daaben er af Marmor med Ornamenten af Alabast. Paa Væggen hænger et Malerie, forestillende Kong CHRISTIAN III OG HANS Dronnings Ahner. Men det merkværdigste er det fyrstelige synderborgske Begravelse, over hvis Indgang sees Hertug HANS den Yngres Epitaphium af Marmor og Alabast. Indgangen er tilmuret og aabnes ey uden naar et Liig skal indsættes. Pillerne ved Siden heraf og alle øvrige Zirater, som for det meste bestaae i Vaabener, ere alle af Alabast. I Begravelsen hvile følgende fyrstelige Personer: 1) Hertug Hans den Yngre i en prægtig massiv Sølv beslagen Kiste, døde 1622. 2) Hans første Gemahlinde Elisabeth af Brunsvig, døde 1586. 3) Hans anden Gemahlinde Agnes Hedvig af Anhalt, døde 1616. 4) Hans Datter Dorothea Maria, død 1600. 5) Hendes Søster Agnes Magdalena, død 1607. 6) Hendes Broder Johan Adolph, død 1624. 7) Hans Broder Bernhard, død 1601. 8) Hans Broder Hertug Alexander, død 1627. 9) Hans Gemahlinde Dorothea af Schwartzburg, døde 1639. 10) Deres Søn Georg Friderich, døde 1676. 11) Hans Broder Hertug Johan Christian, døde 1653. 12) Hans Søn Johan Friderich, døde 1649. 13) Hertug Alexanders Søn Hertug Ernst (432) Günther, døde 1689. 14) Hans Gemahlinde Augusta af Holsteen Glyksborg, døde 1701. 15) Deres Søn Ernst Augusts Gemahlinde (uden Epitaphium). 16) Deres anden Søn Hertug Friderich Wilhelm, døde 1714. 17) Deres Datter Dorothea Sibylle, døde 1697. 18) Hendes Søster Auguste Wilhelmine, døde 1700. 19) Hendes Broder (uden Navn) døde 1702. 20) Deres Broder Hertug Christian August. 21) Hans Søn Christian Ulrich, døde 1723.

Amtets øvrige 4 Sogne ere følgende:

- 1) Ulkebüll Sogn (a). Ulkebølle. Kier. Wolderup. Sundsmark. Klinting. Sonderskov-Huus. Ahrenkiel-Huus. Roium 1 H. Nogle Huse for Synderborg. To augustenborgske Gryn møller. To kongelige Kornmøller. Rønhave Gaard. Langenvorwerk Gaard.
- 2) Hørup Sogn (b). Hørup. Munteberg. Maybølle. Miang. Lamberg. Maybøllegaard (433)
- 3) Lysabbel Sogn (c) Lysabbel. Mummark. Færgelhuus. Sarup. Nypøl 111 Huse. Ballig. Schouby. Fielby. Wibye. Kekenisgaard. (434)
- 4) Kekenis Birk og Sogn (d). Kekenis. Vesterby. Nygaard. Hiortholmgaard. Synderby (435)
 - a) Sognet er paa de tre Sider omflydt med Vand og grændser mod Østen til Hørup Sogn. Det eyedet før af Hertugen af Augustenborg, som havde smukke Fiskerier paa Bøndernes Marke, i sær to store Damme til Karper og Karudser. Kirken er smuk, har et nyt Orgel, og har forhen tilhørt de Holcker. Prædikestolen er 1547 givet af Henrik Holk til Rønhave, som sees af følgende derpaa staaende Inskrift: 1547 Gots wordt to fordering und lawe hefft Hinrik Holk to Rønhave und frow Magdalenn sin ehfrow dessen predichstohl laten buevene ren kerspel-kerk tou Tzirade Is dit gottlich Werk fullenbracht.
 - b) Kirken ligger paa et rundt og høyt Bierg, og menes at have været indviet til St. Jørgen. Den skal være den ældste i Herredet, og har bestandig været den sædvanlige

Conventkirke. Over Choret er et Spiir 24 Alen høyt, hvori en liden Klokke med Paaskrift A. Mr. D. (Ave Mater Domini) 1371. Dette Spir blev 1752 gandske repareret. Paa Kirkegaarden er et temmelig (433) høyt Trætaarn, hvori hænger to Klokker, den større uden Skrift, men den mindre med Kong CHRISTIAN IV. Amtmand Jacob Rosenkrandses andres Navne. Alteret er nyt og renoveret 1738. Prædikestolen er 1578 givet hertil af Thomas Sture og Hans Blome. Kalk og Disk har Kirken 1714 selv skaffet sig, da det gamle var bortstiaalet. Ved venstre Side af Chorsdøren sees et meget merkværdigt Marie-Billede i et Ciborie med Overskrift: Sanctus Maria ora pro nobis. Ligeledes en Tavle med alle Præsternes Navne fra 1391, nemlig: 1) Hr. Provst Mads i 8 Aar. 2) Hr. Johan Brunv' barch 10 Aar. 3) Hr. Henrich Wittenroch 14 Aar. 4) Hr. Johan Spichermant 19 Aar. 5) Hr. Godske Flemminge 30 A. 6) Hr. Hans Nielsen 26 Aar. 7) Hr. Thomas Ryan 2 Aar. 8) Hr. Peter Simensen 4 Aar. 9) Hr. Johan Engelick 20 Aar. 10) Hr. Peder Hvid 6 Aar, var den første lutherske Præst. 11) Hr. Stephan Möller 18 Aar. 14) Hr. Jacob Piilegaard Provst 17 Aar. 15) Hr. Johan Rasmussen 8 Aar, døde 1599. 16) Hr. Mag. Jörgen Olufsen 23 Aar. 17) Hr. Jacob Hansen 17 Aar. 18) Hr. Sören Nielsen 22 A. 19) Hr. Johannes Krag Provst 37 Aar. 20) Hr. Johannes Krag 30nAar. 21) Hr. Caspar Brochman Withe 2½ Aar. 22) Hr. Otto Franck 37 Aar, døde 1767. 23) Hr. Heino Gerhard Brolund fra 1767. Markenets Merkværdigheder, Grave, Altere ec. ere alle ødelagde. Imellem dette Sogn og Kekenis gaaer det smale Sund Hørup-Hav, som dog er saa dybt at de største Orlogskibe kan lægge til Landet. Ved Miang Bye er den liden fiskerige Miang-Dam, som dog aarlig tilvoxer. Ved dens snevre Indløb sees endnu Levninger af Volde og Grave, som maaskee have været om et gammelt nu ødelagt Herresæde. I Maybølle Bye er med høyfyrstelig Tilladelse Fællelskabet ophævet, hvilket de fleste Indbyggere i de øvrige Byer ligeledes ønske. Tobak- Potatos- Klever- og Humle-Avlen bliver i dette Sogn daglig jo mere og mere drevet. (434)

- c) Kirken skal være skienket af en Herremand, som i Duel havde nedlagt en anden, og tilforn have været endeel af hans egen Gaard, som med mange Tilbygninger og Capeller siden er blevet forøget. I denne Kirke var tilforn en Deel af det hellige (Christi) Blod, hvortil skede store Pillegrimsreiser, efter at Pillegrimsfarten til Wilsnach, i det Brandenborgske var nedlagt. En Deel Gods er og givet hertil, som tildeels endnu bær Navn af hellig Blod. Paa Kirkegaarden holdtes og Helligblods Market, som nu er forflyttet til Norborg. Taarnet var tilforn overmaade prægtigt og 18 Alen høyer end det nu værende. Man finder at paa det baselske Concilium blev anordnet, at Slesvig Domkirkes Taarn, som ved Lynild var bleven afbrændt, skulde opbygges efter dette Model. I Sarup er en stor Kilde, som dog ey er til synderlig Nytte, efterdi Vandet ey kan udledes paa Agrene. Sognets Sydost-Ende kaldes Pøl, fordi det tilforn har staaet under Agrene. Sognets Sydost-Ende kaldes Pøl, fordi det tilforn har staaet under Vand. Ved Gammelpøl (tilforn Abelhovet) sees i Stranden Bonden gandske belagt med Stene, hvorom adskillige Fabler fortælles. Stedet kaldes nu Pølbroe. Man fortæller en Historie, som her her i Kong CHRISTIAN IV. Tid skal have tildraget sig, som fortiener at anføres: Kongen befandt sig i Odense, tillige med en Herremand, som kaldes Junker Tapp. Denne gjorde i Forvovenhed et Veddemaal, da der blev talt om Alsingernes Flid i at holde Vagt ved Lysabbel Kirke, at han inden Døgn vilde bedrage deres Agtsomhed og useet af dem, tillige med sin Tiener, der komme i Land. Om Morgenens tilig kom han tillige med sin Tiener fra Mummark op i mod Kirken, men blev, al Bøn uagtet, med Tieneren dræbt af de opirrede Alsonger, hvilket Kongen pardonnerede dem, i Betragtning af deres blinde Patriotisme. Fiskeriet

har i dette Sogn tilforn været meget godt, men er paa en Snees Aars Tid næsten gandske aftaget.

- d) Paa Halvøen Kekenis ligge ikkun to Byer. Kirken er 1616 opbyggt af Hertug HANS den Yngre. (435)

Herregaardene i dette Amt ere følgende:

Hiortholm. Hiortholm, i Kekenis Sogn, bygt af Hertug HANS den Yngre, omtrent 1616. Jordene ere nu stykkeviis bortsolgte. Dette Gods skal i forrige Tider have været pantsat til en Junker Ratlau, hvis Mænd deraf endnu kaldes de Kekenis-Junkere. Denne Ratlau **havde til sit Forsvar bygget et lidet Fort, hvoraf endnu ere Rudera.**

Kekenisgaard. Kekenisgaard i Lysabbel Sogn under det augustenburgske District har været en god Bondegaard, indtil Kong CHRISTIAN IV. forærede den til sin Kammertiener eller Livkarl Thomas Kylling. 1373 oplod Jens Thormendssøn Kong WALDEMAR TO Breve, hvorved Grev Henrik havde pantsat ham Kegnæs Gaard og sit Gods i Skoubye for 200 Mark Lybsk. Forpagterhuset er bygt paa en Holm, som tilforn var omflødt, men nu er Graven fyldt med Jord. Af Herregaards Jorden forbeholdt Kongen sig, da Hertugen fik Gaarden, det saa kaldede Kekenis-Høy Kobbelt, som nu beboes af Parcellister. Her findes endnu Rudera af et gammelt Slot med dobbelte Volde og Grave, som tilforn skal have været beboet af de tvende Søerøvere Kai og Nis.

Langenvorwerk. Langenvorwerk i Ulkebüll Sogn, nær ved Havet. Den er nu en stor og prægtig Gaard, men har i Førstningen været meget liden, indtil adskillige Grunde fra Ulkebølle, Wolderup, Sundsmark og Klinting komme hertil. Bygningerne ere smukke og den store Lade har neppe sin Lige; Den er 120 Alen lang og 48 Alen Bred, med fire Rader til Qvæg og to Tærskeloer tvertigennem. Skov er her i Mængde, meest Bøg og Elletræer, men Fiskeriet er langt fra ikke saa anseeligt som tilforn, da Dammene ere udtørrede. Hollænderiet bestaaer af omtrent 120 Køer, og Stutteriet er det beste i den hele Egn. (436) Jordene ere inddeelte i 14 Kobler, hvoraf de 11 ved og omkring Gaarden ordentlig bruges, de 3 øvrige længstfraliggende bruges vexelviis til Havresæd og Græsning. Desuden ere her endnu skønne Englykker, saa her avles tilstrekkelig Høe. Den nu værende Forpagter Hr. Johannes Brandt, har sat Agre og Enge i en uforlignelig Stand. Kongen har eyet denne Gaard til 1764, da den tillige med Rønhave og andre Gaarde blev overladt Hertug Friderich Christian.

Maybølle. Maybølle i Hørup Sogn, er bygt 1640 af Hertug JOHAN CHRISTIAN, som nedbrød 5 Bøndergaarde i de næstliggende Byer. 1668 faldt den til Kronen og har siden været beboet af Forpagtere, til omtrent for 30 Aar siden, da endeel af den opbrændte, og den da værende Forpagter Böye Hansen fik den af Kongen paa Arvepagt og opbygte den imod en vis aarlig Penges Erleggelse til Kongen. Den stod siden under fyrstelig augustenburgske Jurisdiction.

Nygaard. Nygaard i Kekenis Sogn, en Herregaard, hvis Jorder nu ere adskilte og imod en aarlig Afgift til Kongens Casse, stykkeviis bortsolgte.

Rønhave. Rønhave, eller skønt urettelig Rønhof, i Ulkebüll Sogn, har smukke og vel vedligeholdte Ind- og Udbygninger, og er omringet med en Grav, hvorover dog Vindebroen ey er ved Magt. Fiskerie er her intet, og kun liden Høeavling, men Gaardens Jorder, som ere deelte i 10 Kobler ere ellers meget frugtbare. Hollænderiet bestaaer af 80 til 90 Køer. Paa Gaardens Grund ere smukke Eege- og Bøgeskove, samt Fredeskove til

nye Anvext. I gamle Tider er denne Gaard bleven eyet af de Holcker, af hvilke vides: Godske Holck og Else Svave. Deres Søn Detlev Holck og Margrete Pogwisch. Deres Søn Bertel Holck og Catrine Lund. Deres Søn Henrik Holck levede 1547 og var gift med Magadalene Reventlou. Premiersecretair, (437) solgte sit Gods paa Als, hvoriblant ogsaa uden Tvivl Rønhave, til Hertugen af Sønderborg. Fra 1668 til 1764 var den kongelig, men blev i sidstbemeldte Aar med flere Gaaarde overladt Hans Høyfyrstelige Durchlaughtighed Hertug FRIDERICH CHRISTIAN af Slesvig Holsteen-Sønderborg.

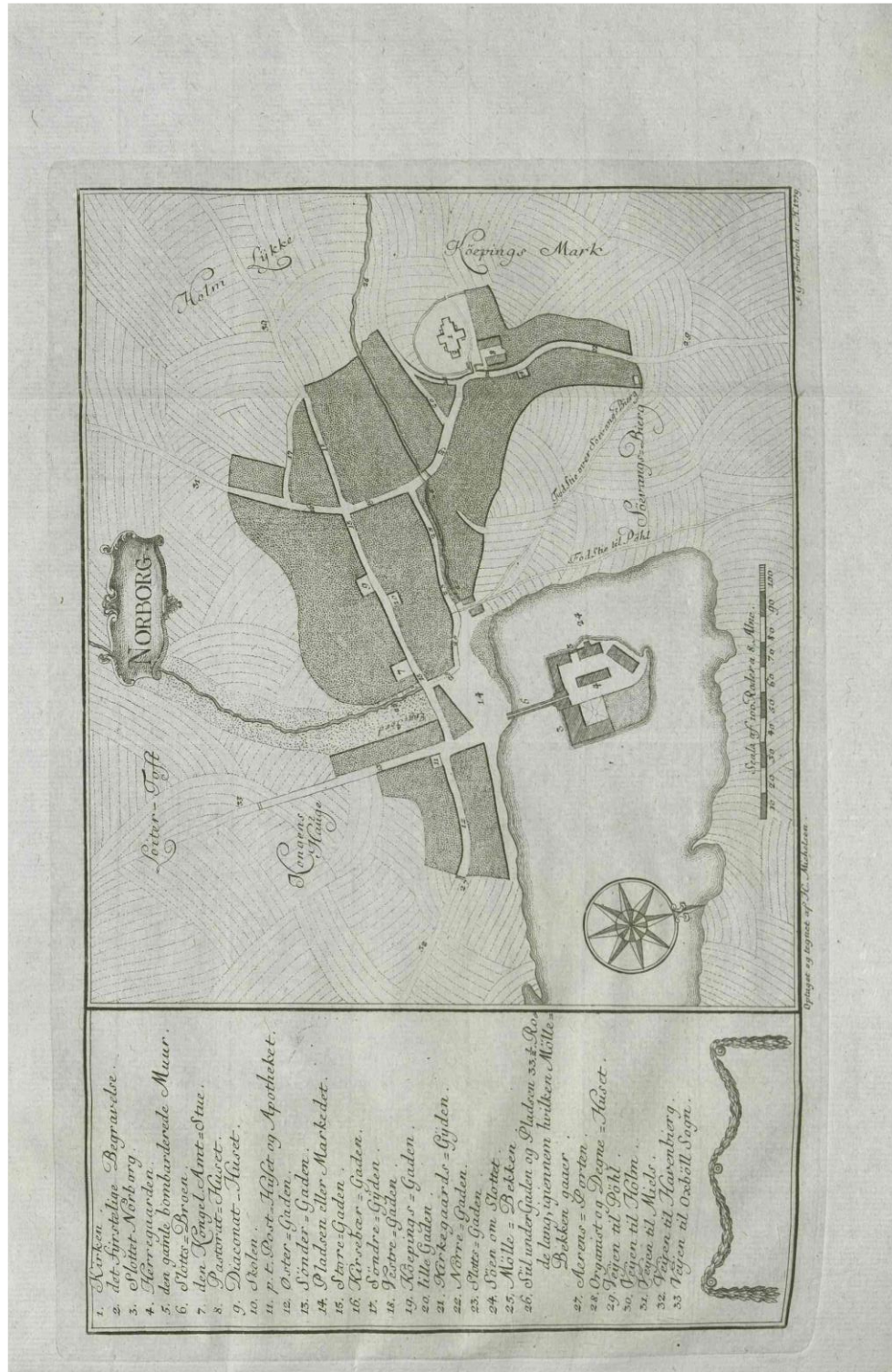
II. Norborg-Amt

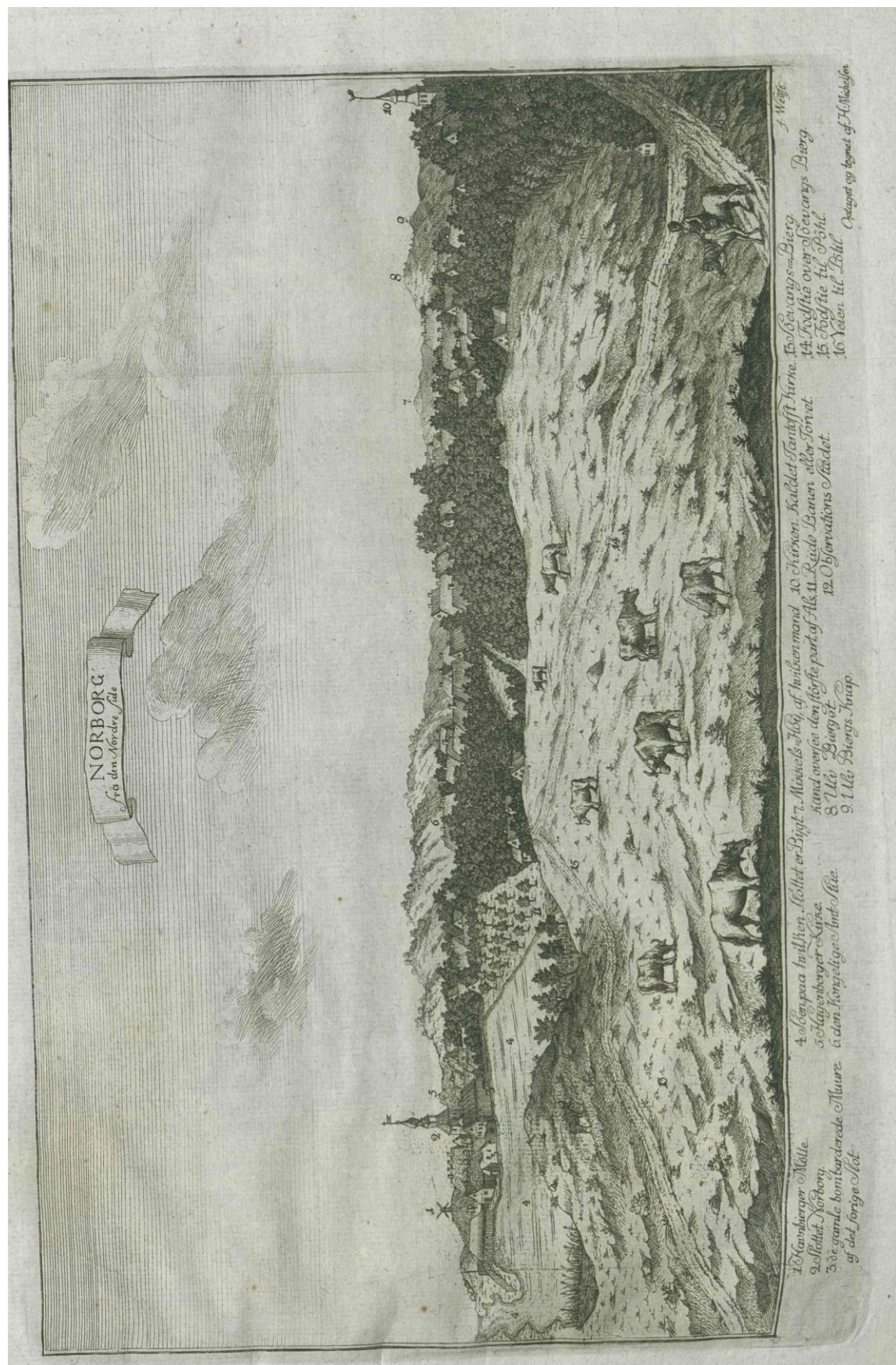
Størrelse. Jordbond. Skove. Bierge. Dette Amt bestaaer af den nordlige Deel af Øen Als, og den liden Øe Ærrøe, Staden Ærrøeskiøbing undtaget. 1) Den nordlige Deel af Als, som og kaldes Norder-Herred, er omtrent 2 Mile lang og en halv Miil bred. Egnen er fortreffelig samt baade smuk og frugtbar, saa her avles saavel Korn som Træfrugter i Overflødhed. Her ere og gode Skove, med en stor Mængde Vildt. Af Bierge er det bekienteste Igeberg i Svenstrup Sogn, hvorfra man har Prospect af næsten hele Øen. Man finder her og skønne Stutterier og fortreffelige Heste. Hertug HANS den Yngre, som udi Arvedelingen med sin Broder Kong FRIDERICH II fik dette Herred, formerede det med Godserne Osterholm, Melsgaard, Hartsprung, som endnu høre dertil, og flere Godser. Efter hans Død 1622 fik hans Søn JOHAN ADOLPH, OG DA DENNE 1624 DØDE, HANS ANDEN Søn FRIDERICH, dette Herred. Denne sidste arvede og 1633 en Deel af Ærrøe. Men hans Søn og Efterkommer RUDOLPH FRIDERICH maatte 1669 for Giels afstaae det til Kongen af Dannemark, som 1677 overdrog dette Herred med den norborgske Andeel af Ærrøe til Hertugen af Pløen, for den anden Halvepart af Grevskabet Oldenborg og Delmenhorst, som Hertug AUGUST erholdt i Delingen med sin Broder JOHAN ADOLPH. Hertug AUGUST døde 1699 og hans Søn samt Successor JACHIM FRIDERICH 1722. Herpaa blev Hertug FRIDERICH CARL af Kong FRIDERICH IV INDSAT I Norborg Amt. Han aftraadde (438) 1723 Osterholm og Hirschsprung, samt 1730 hele Amtet til Kongen, som derimod skulde betale den ved sidste Hertugs Død derpaa heftende Gield. Derefter har det bestandig været Kongens, som 1749 købte den glyksborgske Andeel af Ærrøe og lagde den under dette Amt.

Øvrighed. Kammergodser. Amtmanden er for nærværende Tid tillige Amtmand i Sønderborg Amt. Amtsforvalteren, som tillige er Herredsfoged i Nørre-Herred, er ogsaa sat over Godserne Gottesgabe og Seebyegaard paa Ærrøe, samt en Toldforvalter i Norborg og Kirke-Inspector over begge Herredernes Kirker, Kekenis alene undtaget. De kongelige Lehn elle Kammegods, som høre til dette Amt ere Norborg, Meelsgaard, Hirschsprung, Osterholm og Friderichshof, hvoraf det sidste ligger i Nottmarck Sogn. Herredet indeholder 5 Sogne, hvorved staae 7 Præster. I civile og criminelle Sager deles det i Nørre-Herred og Eecken-Herred, hvoraf hvert har sit eget Ting, som bestaaer af Herredsfogeden og 8 Sande- og Synsmænd. Sognene ere:

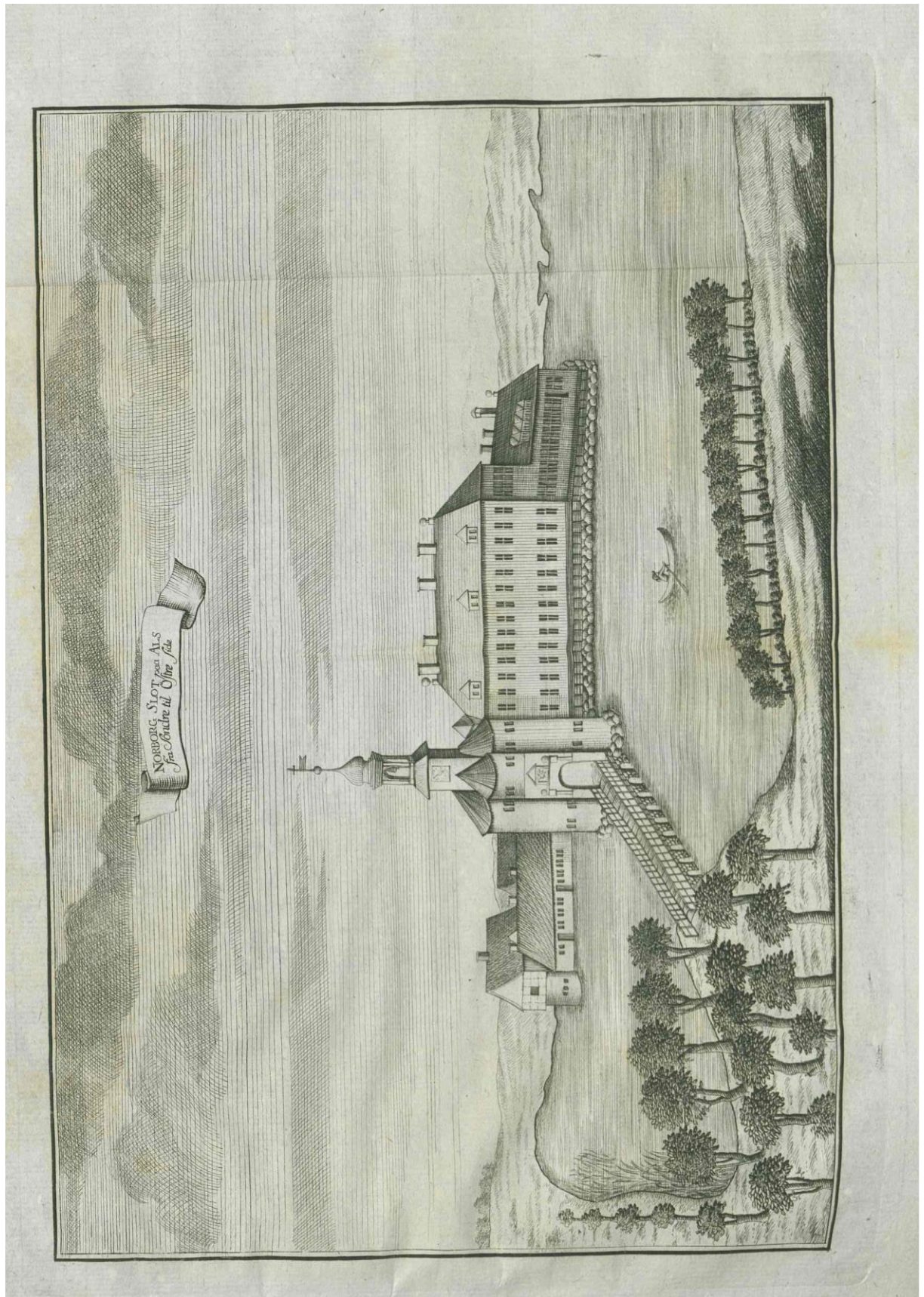
Nordborg. 1) Nordborg eller Tundtoft Sogn. Heri ligger Flekken Norborg, tilforn kaldet Køping, som just ey er stor, dog daglig bliver bedre bebygget og ligger i en meget behagelig Egn. Ved Kirken ere to Præster. Herved ligger Slottet Norborg, som førend Sønderborg blev bygt bar Navn af Als Slot, og er et af de ældste i Riget, da det i det ellefte Aarhundrede er bleven bygt af Kong SVEND GRATHE. Da Kong ERIK GLIPPING 1261 havde tabt Slaget paa Lohede, blev han ført drhen, og sad nogle

Maaneder fangen paa Slottet, ligesom Biskop Waldemar tilforn i nogle Aar havde sat her i Arrest. 1358 blev Slottet Norborg erobret af Kong WALDEMAR Attedag og 1409 af Kong ERIK af Pommeren. 1472 pantsatte Kong CHRISTIAN I. Norborg til Dronning DOROTHEA for 8000 rhinske Gylden. 1658 blev det tre gange erobret, først af de Svenske under Oberste Knaust, dernæst af de Allierede og endelig igjen (439) af de Svenske under General-Admiral Wrangel.





- 10 Capitel. Om Flensborg Amt.
11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum
12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.



10 Capitel. Om Flensborg Amt.

11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.

1665 den 14 Mart. afbrændte dette gamle slot, saa at intet deraf blev tilbage uden de gamle stærke Mure. Fyrstinde ELEONORE havde samme Aften bedet sin Livmedicus Caspar Malgius samt hans Hustrue til sig, og i deres Fraværelse fyrede Pigen saa stærkti, at hele Slotte opbrændte. Bygningen er ey stor, ey heller reent færdig, men dog anseelig og vel indrettet, ligesom og dets Beliggenhed i en stor fiskerig Søe gjør det meget behageligt. Capellet er meget net og ziirligt. Derudi ere begravne: 1) Hertug August, døde 1699. 2) Hans Gemahlinde Elisabeth Cgarlotte af Anhalt, døde 1723. 3.) Deres Datter Charlotte Sophie døde 1720. 4) Et Epitaphium over Hertug Christian Carl, Hertug Augusti Søn, døde 1706. Hans Liig er efter Enkens Befaling forflyttet til Rheinefeld.

2.) Øxbøll Sogn (a). Øxbølle. Braballe. Meels Meelsgaard. (440)

3.) Hagenberg Sogn (b). Hagenberg. Lagensbye. Brandsbølle. Lunden. Elsmark.

4.) Svenstrup Sogn © Svenstrup. Steesning. Himmark. Skeroergaard. Tarup. Hartspringgaard. Klingeberg. Mellerhole.

5.) Eecken Sogn (d). Stelbroe. Tundewitt. Syllerup. Guderup. Elsterup. Eecken-Mølle. Lytken-Mølle. Osterholmgaard. (441).

a) Sognet skal tilforn have været en Halvøe, næsten gandske omringet med adskillige Indløb af Havet, hvilke Hertug HANS den Ældre med stor Bekostning lod opfylde. Kirken er stor og rummelig, over Choret var et lidet Spir, hvori hængte en Klokke kaldet St. Marie, til hvilken ogsaa Kirken har været indviet. Dette Taarn blev (som en Præst 1674 har opskrevet) formedelst Ælde og Regnvand sed maxime impulsu alicujus mali spiritus afbrudt og aldrig mere opbyggt. Af Præsterne vides: 1) Hr. Jacob, en hemmelig Papist. 2) Hr. Olaus Christierni. 3) Hr. Matthias Martini. 4) Hr. David Monrad i 4 Aar. 5) Hr. Petrus Nicolai i 53 Aar. 6) Hr. Martin Nissen ved 1674. 7) Hr. B. Preen 1756. 1734 bæev Kirkens store Taarn for Brystfældighed nedtaget og atter igien af nye opsat. Heri hænger to Klokker af 1566 og 1639. Ved den nordre Side af Kirken har en Forpagter paa Meelsgaard, Peder Envold, 1697 ladet opbygge en muret Begravelse, hvori han selv og Hustrue hviler, og for at denne Grav ey (440) skal aabnes har han skienket Kirken 200 Rdlr. og Præsterne 100 Rdlr. som Tilsynsmænd over denne hans sidste Villie. De Oldsager som fandtes paa Marken, ere for længe siden spolerede. 1515 solgte Kerstine Claus Jensens Enke en fin Gaard i Broballe udi Norborg Lehn til Lehnsmanden Mandrup Holk paa Kongens vegne. Ligeledes købte Kongen 1517 tre Gaarde sammesteds af Wulff Holk Knape, tillige med to Gaarde i Oxebüll.

b) Kirken er temmelig god, bygt af Kampestene og ligger for sig selv paa en Høy. Den skal have været indviet til St. Marie og St. Anne, samt fortælles at være bygt af en vis Kong HAAGEN. Derudi findes endnu et catholsk Alter og et gammelt Mariebillede. I Kirken er begravet en gammel Adelsmand Johan Timmesen, som for sit Leyersted gav endeel Jord til Capellaniet i Lagersbye. Herregaarde er nu her ingen af, men her skal dog have været nogle, som ere nedlagte deels førend, og deels i Hertug Hanses Tid. Paa Marken saaes endnu 1756 en hedensk Begravelse.

c) Om dette Sogn er ingen Efterretning indsendt.

- d) I denne Kirke, hvorved ere to Præster, er begravet: 1) Hertug Friderich af Norborg, døde 1658. 2) Hans Gemahlinde Eleonore af Anhalt, døde 1631. 3) Hertug Christian af Ærrøe, Hertug Friderichs Broder, døde 1633. 4) Johannes Bogislaus, Hertug Friderichs Søn, døde 1679. Om Hertuginde Eleonore er det merkværdigt, at hun befalede at der skulde staae et Hil aabet paa hendes Kiste, paa det hun ikke af Mangel paa Luft skulde qvæles. I dette Sogn var tilforn et Slot, hvorpaa Enkehertuginderne af Norborg pleyede at residere, men det blev 1735 efter kongelig Befaling afbrudt.

Dette Amts Herregaarde ere:

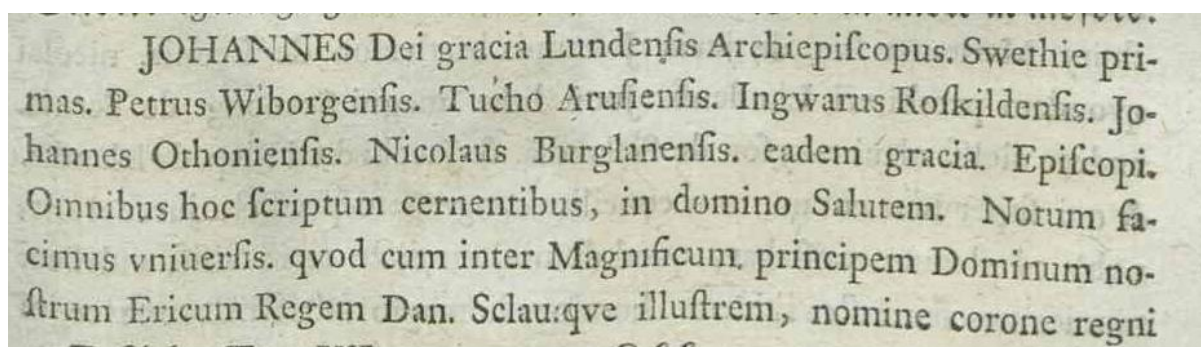
Friderichshof. Friderichshof i Notmark Sogn, har tilforn lagt til Osterholm og tilhørt Kongen. Siden er det stykkeviis bortsolgt, imos en vis aarlig Afgift til den kongelige Casse.

Hirschsprung. Hirschsprung eller Hartsprung i Svenstrup Sogn, indeholdt for 10 Plove, og 61 Bønderplove, men er nu nedlagt og bortsolgt stykkeviis. Til denne Gaard hører en stor Mængde Skov, som endnu er Kongens. 1576 heed den Meletgaard og tilhørte Povel Magnussen, som meget nødig vilde sælge den til Hertug HANS, tilforn beboedes den af Amtmanden Thomas Stuure.

Meelsgaard. Meelsgaard i Oxbølle Sogn, opvoxte fra en maadelig Bondegård til saa stor en Herlighed at deraf 1756 blev aarlig svaret 1260 Rdlr. Dens Plovtalet var 6, og Bøndernes 55½. Nu er den nedlagt og stykkeviis bortsolgt, dog findes endnu paa Stedet et lidet Meierie.

Østerholm. Østerholm i Eecken Sogn, er nu nedlagt og 1768 solgt stykkeviis. Tilforn var Gaarden selv 11 og de dertil liggende Bønder 71 Plove. 1563 tilhørte den Thomas Sture, som solgte den til Hertugen, der lod bygge 2 Runddeele derpaa. I Skoven derved findes Rudera af et nedrevet Slot, med Grave om.

I Aaret 1285 blev fældet følgende Dom over Als og Kongens øvrige Gods i Hertugdommet, hvilken da den tilkiendegiver mange Steders egentlige gamle Navne, her er værd Ord til andet at indføre: Joannes Deu gracia Lundensis Archiepiscopus...



Dacie ex una parte. & Domicellum Waldemarum Ducem Jucie ex parte Ducatus sui ex altera, super terra alſie. & super bonis regalibus in predicto ducatu ſitis. videlicet. croop. Haddebooch. Vlpænes. Nonæſ. clinttæbergh. cum ſiluis & pratis. Silua bokænæſ. cum pratis vltra Swartæſtrööm. Quatuor march auri in terris nithorp. biſcoftoftæ. & bakelööf. preter id quod Swening graaf ibidem poſſedit. Sarnæwich. gæltiſg vltra brotæ. & de omni eo quod kally Sweningsen habuit in Wakerbööl. Item de tribus partibus ciuitatis Slefuiçenſis. cum tribus fundis regalibus. marcha auri in Huglæſtath. Danwirky. Hartaſat. Hammathorp. Handwich cum ſuis attinencijs. Höthær cum ſuis attinencijs. klippælöf. Sudthorp alſlöf. brytynæſ. Item in Gamblabatharſlöf Quinqve atting. In graam duodecim atting. vna cum Den. de moneta debitis. & pro redemptione expeditionis in Sunderjucia. diu fuiſſet mota materia queſtionis. tandem ex prouiſione & conſilio. meliorum regni Dacie. in Conſilio nyburgh. anno dni M. CC. oëtogefimo Quinto. in Septimana Sancte Trinitatis celebrato, ſuper dicta terra alſie. de qua nil conſtabat, per publica Inſtrumenta taliter extitit ordinatum legaliter & prouiſum, quod juramento duodecim virorum diſcretorum de regno Dacie, cujuſmodi juramentum Worthæld wlgariter nuncupatur, decerneretur & probaretur. ad quem ipſorum dicta terra. & bona deberent de jure pertinere, ſed quia ex deſiſitione & juramento decem virorum diſcretorum illorum, qui a melioribus regni ad hoc annominati fuerant, Dominorum videlicet Magni Peterſen, Nicolai Juulthury Mariennæ ſun. de jucia. Johannis barthæſon de Feonia. nicolai qvondam preſbiteri Lundeniſis Joon litlæ. magni Scanong. de Scania. andree niellſ. olaui takyſon de Sialandia. & Jacobi dicti Flep. de lalandia. & qui ſuper hoc coram toto concilio congregato predicto jurauerunt, nobis ad plenum conſtabat, quod dominium dicte terre alſie. videlicet municiones ſeu caſtra ibidem. homines homagio aſtriçti Corone regni Dacie

Dacie & bondones. ad dictum dominum Regem. E. nomine corone regni pertinebant de jure, salvo jure bonorum patrimonialium in predicta terra, que in sortem filiorum dni Regis W. clare memorie specialiter deueniunt. de bonis etiam suprascriptis. nobis etiam plane constabat, per publicum Instrumentum dni Erici. quondam Ducis jucie, patris domicelli predicti super hoc confectum. quod ad predictum dominum Regem nomine corone regni pertinent pleno jure. Scire volumus vniuersos. quod nos auctoritate omnipotentis Dei. & regni Dacie. dominium terre alie. sicut preactum est & juratum, Et bona suprascripta in ducatu sita, vna cum den. de moneta & pro redemptione — expeditionis debitis in Sunderjucia Sepredicto Domino Regi in eodem consilio adjudicauimus & adjudicamus nomine corone regni. in perpetuum possidenda. sub pena excommunicationis firmiter prohibentes. ne quis de dominio terre Alie, seu de bonis memoratis se aliquatenus intromittat, preter ipsius domini. E. & Successorum ejus in regno voluntatem pariter & consensum. In cujus rei testimonium sigilla nostra, vna cum sigillis dominorum predictorum, qui super hijs jurauerunt duximus apponenda. Actum & datum loco anno & concilio supradictis. Quinto Kalendas Junii.

Af lærde Folk, som her ere fødte, vides:

Phil. Jul. Topp fra Nørborg, Joh. Boldich, D. Paul Brandt, Otto Brandt, M. Joh. Jebben, alle fra Sønderborg, Joh. Geo. Rhodius og Er. Monrad fra Ketting, og Frid. Brandt fra Tøffen.

II. Øen Ærrøe.

Beliggenhed. Om Ærrøe, hvis Navn og skrives Ærøe, Errøe og Arrøe, ligger omtrent 1½ Miil sydlig fra Flensborg og 2 Mile Østen for Als.

Størrelse. Dens Længde er fra Østen til Vesten henved 4 Mile og Breden fra ¾ til ½ Miil. (444).

Sundhed. Landet er høyt og Biergerigt, saa man derfra har en behagelig Udsigt til de nær omliggende Lande og Øer. Denne Beliggenhed gjør det sundt, saa at det er er rart at see Mænd og Qvinder af 80 til 90 Aar og derover. Af overordentlig Legems Styrke findes her og adskillige som ville regne deres Herkomst fra de gamle Friser, hvis Tilnavn de bære. Efter sin Størrelse er denne Øe særdeles folkerigt og har især mange veløvede Sømænd.

Skov. Tørv. Skove findes her ikke for nærværende Tid, men fordum har her været mange, hvorom gamle Folk endnu vide at fortælle, og tildeels endnu sees af mange Steders Navne. Man har og for kort siden i Windeballe Bye fundet Egetræer med fuld Tog og Top i Jorden af

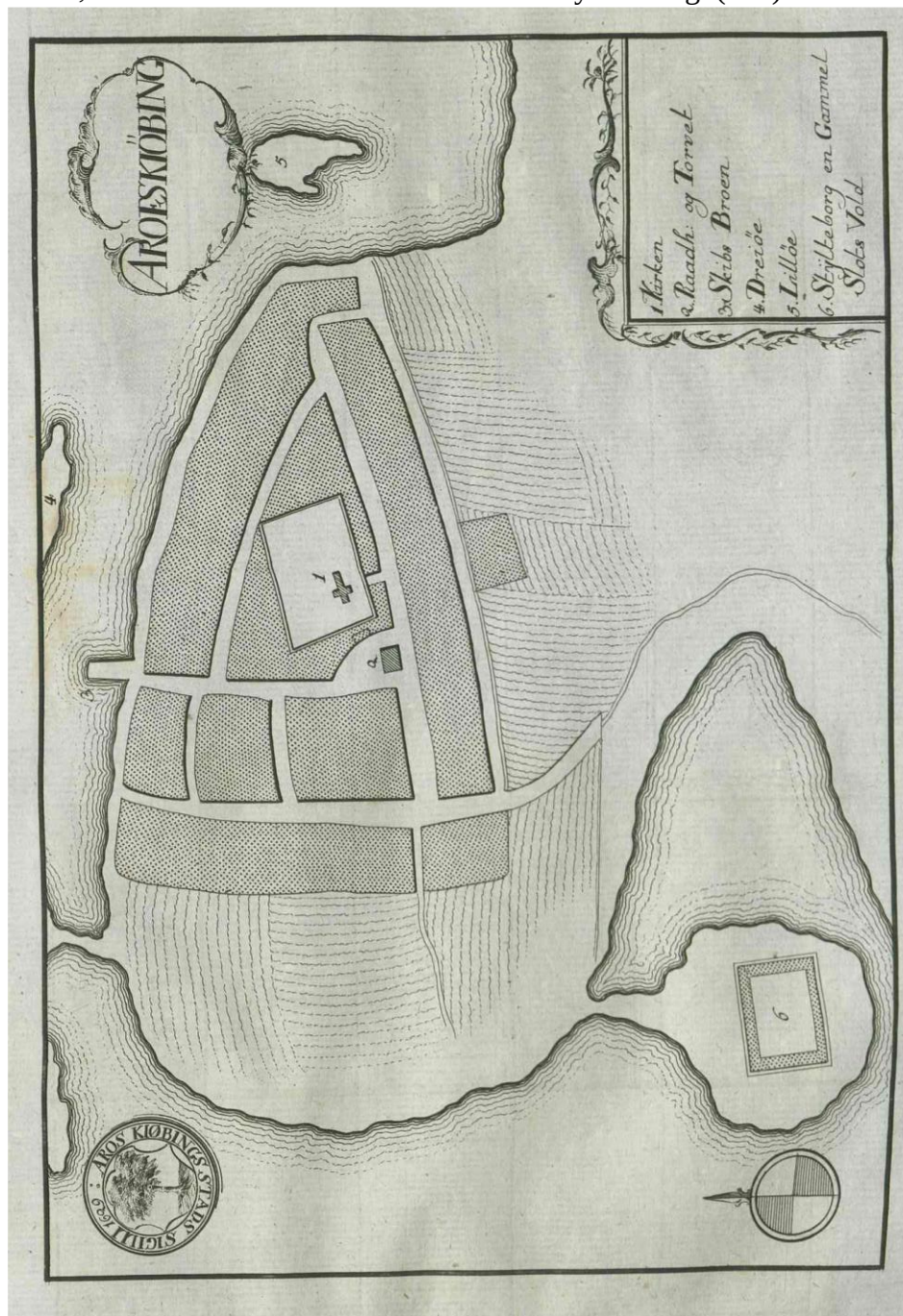
18 Alens Længde og derover, som tydelig kunde sees at have faldet for en Storm af Sydvest. Ligeledes fandtes og endeel Hesseltræer med Rødder, i hvilke Kiernerne vare fortærede. For 21 Aar siden var og en temmelig Skov ved Gravensteen, hvoraf nu kun faae Træer ere tilovers. Af Mangel paa andet Brændsel bruges her altsaa Halm eller andet Foeder, samt tørre Koemøg. Tørvejord findes her vel, men meget svogelagtig og gandske forskiellig fra den Art, som ellers findes i Dannemark, ligesom dens tilberedelses Maade er gandske anderledes: den opkastes paa en jevn Plads, og man igiennemtrekker det nogle gange med Heste, da der stedse paaøses Vand. Naar Jorden saaledes er udarbeidet, skierer man med en Spade Linier derigiennem paa langs og tvers, saa at Tørvene, naar de ere tørrede, have deres ordentlige Skikkelse.

Vildt. Ligesom Skoven har aftaget, aftog og det overflødige deylige Vildt, som her fandtes baade af stort og smaat, til hvis Opsyn 1749 blev beskikket en kongelig Skovrider. Men da endog det lidet overblevne af Harer og Fuglevildt Tid efter anden, jo mere og mere tabte sig blev den gandske Jagt efter kongl. Anordning ved fire Auctioner (445) bortforpagtet til private Folk. Af Fuglevildt er her Mængde og deriblant adskilligt af en rar Art, saasom Kongefuglen, tre slags Vildgies, og endnu flere Arter af Ænder, Svaner ec. Paa den liden ubeboede Øe Eegholm, lige ud for Marstall, findes de saa kaldede Bruushøns, som ere af en Dues Størrelse, og ellers meget sieldne.

Frugtbarhed. I Almindelighed er Ærrø meget frugtbar paa alle slags Korn, Jordgevexter og Klever. Paa nogle Steder, i sær ved Ærrøskjøbing anvendes Jorden til Kommen, Senep, Coriander, Løg, Kaal, Gulerødder, Roer, Patatos ec. hvoraf adskillige Ladninger aarlig sendes til Jylland og Holsteen. Af alle Jorder, som ey ere indkøbte fri Herregaards-Jorde, svares Tiende, dog ikkun hver 10 Kierv, som deles i lige Dele imellem Kirken og Sognepræsten. Søen forsyner Landet med Tang, som er en beqvem Giødning, men borttaget ogsaa hvert Aar noget af Landet. Ved Strandkanten findes Svovelstene, Antimonium og Rav. Oppe i Landet forekommer tidt Steenknive og de saa kaldede Spadeistene, som ere en Art af gorstenede Echiniter.

Øvrighed og Retter. Landet er fra første Tid af indeelt i et Amt og to Lehn, nemlig Gravensteens Amt og Gottesgades samt Søbyeegaards Lehn. Herover vare to Amtsforvaltere, som tillige vare Dommere. Staden Ærrøskjøbing var herfra undtaget, hvis Øvrighed bestod af en Byfoged, en Borgemester og to Raadmænd, hvoraf den ene tillige var Byeskriver. Indbyggerne, som alle have Dansk til Modersmaal, og hvoraf kun meget faa forstaae Tydsk, ere stedse i alt behandlede paa tydsk Fod, ved tydske Betientere; alle Ordres, Anordninger, Decreter meddeles dem i det tydske Sprog. Købstædens Magistrat, samt forbemeldte Dommere stode under Oberretten i Gottorp. Ved Tidernes Oplysning befandt man, at denne Indretning af Justitzvæsenet for et saa lidet Land var for overflødig og ikke tienlig. Det (446) behagede altsaa Hans Majestæt Kongen ved Forordning af 18 Nov. 1773 at ophæve Ærrøskjøbings Magistrat og Byting. Samt de tre Ting ved Gravensteen, Gottesgabe og Søbyegaard, tillige med alle Sande- og Synsmænd, hvoraf tilforn vare otte ved hvert Ting. I deres Sted blev beskikket et Justitzcollegium, bestaaende af en Landfoged, en Assessor, en Actuarius, som tillige skulde have Votum, og en Copiist. Ved dette Collegium skulle alle civile og criminelle Sager paa hele Landet samt i Købsteden, paa dømmes, og ingen Sag under 50 Rdlr. Værdie appelleres til Oberretten i Gottorp. Denne Ret skal holdes i det ringeste sex gange om Aaret, og i Nødsfald tiere. Desuden skal Landfogeden med Actuarius én eller flere gange om Ugen holde offentlig Ret i Ærrøskjøbing og der behandle alle Injurie-Giolds- og andre Sager, hvorfra ingen Sag under 5 Rdlrs Beløb maa appelleres.

Historie. 1326 blev Hr. Lauritz Jonsen Drost forlehnet med Langeland og Errøe, hvilket han endnu havde 1329, men 1332 blev fastsat at Grev Geert skulle have Skanderborg og Arrøe, til endelig Stridigheden 1337 blev afgjort. 1398 skædede Jon ze til Hr. Nicolaus Kerll alt det Gods han havde arvet efter Peter Lylle. Til vidner herpaa anføres Nicholaus Dore, Landfoged, Boo Petersne, Jons Petersen i Duncker, Esbern Poueringh, Nicolaus Poueringh i Slæbol, Peter Lwd i Trundorp, Nicolaus Christernson, Peter Pauelson i Bregningh, Clauues Rycquardson Borgermester to Wysby up Erre, Clauues Broderson, Nicholaus Hermenson og Thomas And, Raadmænd sammesteds. Altsaa har her foruden Ærrøeskiøbing været nok en Kiøbsted. 1509 blev Ærrøe udplyndret af Lybekkerne. 1550 fik Thonnes Sture Følgebrev til alle Kronetienere, som tiener til Nesbyhoved Lehn, og da svarede Jörgen Brahe, som bygge og boe paa Arre, at de herefter skulle svare hannem til Synderborg. (447)



Hertug HANS den Yngre efterlod denne Øe til sin Søn CHRISTIAN, som døde 1633 ugift. Efter hans Død kom Gottesgabe under Hertug FRIDERICH af Norborg, Søebygaard under Hertug JOACHIM ERNST af Pløen og det øvrige under Hertug PHILIP af Glyksborg. Søebygaard kom siden ogsaa til Huset Norborg, derefter til Hertug AUGUST af Pløen, Hertug JOACHIM AF Pløen og det øvrige under Hertug PHILIP af Glyksborg. Søebygaard kom siden ogsaa til Huset Norborg, derefter til Hertug AUGUST af Pløen, Hertug JOACHIM FRIDERICH og hans Efterkommere. Den glyksborgske Deel bestod af Staden Arrøeskiøbing, Gravensteen og Wuderup. Dette Gods blev ved Hertugerne af Glyksborg til 1749 da Hertug FRIDERICH solgte det til Kong FRE´DERICH V. saa at den hele Øe nu er Kongelig, tillige med sin Kiøbstad.

Ærrøeskiøbing.

Beliggenhed. Denne Kiøbstad er anlagt næsten midt i Landet, paa nordre Side imod Søen, hvor der findes en beqvem Tilgang til Søes, dog formedelst de fra Landet udløbende Skiær er Tilgangen for fremmede Skibe vanskelig. Et stort Skib af svær Last, som stikker dybere end 6 á 7 Fod i Vandet, kan for disse Skiers skyld ikke komme Byen nær. I Færstningen har her staaet nogle Fiskerhytter, og at Kaldet i gammel Tid maa have været meget slet sees deraf at her til Sognet laae adskillige paa en Miil nær omliggende smaae Øer, hvoriblant Drejøre, Stokebye, som nu hører til Rise Sogn, samt hele Tranderup Menighed. Nu ligger hertil ey mere end Halmøre 1 Miil Østen for Byen, hvorpaa er ikkun én Beboer, 1 Væymølle strax sønder for Byen og 1 Grynmølle lidet længere borte, som begge før har lagt til Riise Sogn.

Størrelse. Torve. Kirke. Ærrøeskiøbing bestaaer af 280 Gaarde foruden publique Bygninger, hvoriblant endeel ere gandske ziirlige, i Almindelighed bestaae de kun af én Etage, med en Qvist over nogle Fag. Familiernes Antal (448) 300. Der findes 2 Hoved- og 4 Smaa-Gader, foruden 2 Torve, et større midt i Byen og et mindre imod den Østre Ende. Ved Østre Side af det store Torv ligger Kirken, som 1758 blev af ny opbyggt paa samme Sted som den gamle før havde staaet, efter at den af Ælde var gandske forfaldet og derfor maatte nedrives. Kirkebygningen er nyemodig, med et Taarn og amukt Spiir. Indvendig bestaaer den af 3 Hvelvinger og tre Gange. Orgelverket er meget godt, men i Kirken findes ey en eneste Inscription, da de gamle i den forrige Kirke ere ødelagte og ey afskrevne.

Raadhuus. Paa det store Torv fandtes 1777 en stor gammel Bygning, lige over for den Plads, hvor der fordum stod en Fyrstelig Herregaard, som blev nedrevet og dens Jorder bortsolgte til Byen. Denne Bygning havde først været en Stad for de Fyrstelige Heste, men blev derefter henlagt til et Raadhuus. I Foraaret 1778 blev denne Bygning nedbrudt, og et nyt Raadhuus igien opført, som kostede henved 4000 Rigsdaler, hvoraf Kongen igien gav de 900 Rdlr til Hielp, det øvrige blev omdeelt paa alle Landets Beboere. 1476 nævnes Hans Hayghe Borgemester.

Skole. Paa samme Torv er den offentlige kongelige danske Skole, som tilforn var en Latinsk Skole, men ved de latinske Skolers almindelige Reduction blev forvandlet til en Dansk Skole, hvis Skoleholder tillige er Chordeg. Bygningen vedligeholdes af Borgerskabet.

Præstegaard. Byen skulde og tilforn bedligeholde Præsteresidentze, men for 23 Aar siden indgik Sognepræsten Hr. Smidt, med kongel. Tilladelse, den Accord med Borgerskabet, at der en gang for alle skulle betales 200 Rdlr. og siden intet. Den gamle Præstegaard blev da nedrevet, og en nye opbyggt, som kjøbes af den tiltrædende Sognepræst for 500 slette Daler. (449)

Skibsbroe. I Aaret 1764 blev her begyndt at byge en Skibsbroe, som hidindtil ikke er fuldendt. Til sammes Opbyggelse er ved kongelig allernaadigst Anordning befaleet, at af ethvert Byens Skib, som her losses, skal i Broeenge betales 4 Skill. Men af fremmede 1 Mk. Dansk pr. Læst, om de endog høre hjemme paa Ærrøe.

Næring. Byens fornemste Næringsvey er Søefart, da den selv eyer 54 Fartøyer fra 2 til 32 Læster. Ingen nedsætter sig her til at handle, uden han enten selv gaaer til Søes, eller selv eyer et Skib, eller i det ringeste en Skibspart.

Fabriker. Af Fabriker findes her ingen uden et Berlinerblaaes-Fabrik, som ey endnu er i Stand, 3 Tobaksspinderier og 1 privilegeret Farverie.

Eller ere her:

Bagere	3
Glarmestere	2
Grovsmede	2
Guldsmede	1
Kleinsmede	2
Parykmager	1
Rebslagere	2
Seylmagere	3
Skibstømmermestere	4
Skoemagere	10
Skrædere	8
Snedkere	6
Tømmerm. Og Muurmest	6
Urmagere	1
Vognmænd	4

Af kongelige Betientere boe her en Landfoged, en Actuarius og Assessor i Land- og Stadsretten, en Told- og Licentforvalter, en Controleur og Visiteur, en Postmester og en Strand-Controleur, foruden en Sognepræst, en residerende Capellan, en Chordegne og en Klokke.

Postvæsen. Ved en kongelig Anordning er giort den Post-Indretning paa Ærrøe, at der fra Paaske til Mortens Dag to gange, men fra Mortens Dag og til Paaske eengang ugentlig skal gaae en Postbaad imellem Faaborg og Ærrøeskiøbing. (450)

Skoler og Fattigvæsen. Foruden den kongelige Skole er her adskillige andre Danske og to Navigationsskoler. Hospital er her ikke, men til de Fattige er dog endeel testamenteret, som af Landfogden, Actuario og Sognepræsten skal uddeles paa visse Tider.

Byens Jorder. Til Byen høre følgende Jorder: 1) Byemarken, Vesten for Byen, hvoraf ellene svares Tiende til Kirken og Sognepræsten, indeelt i 55 Parter eller Byeskitter, enhver af 4½ Tønde Udsæd, samt en Koes Græsning i en dertil stedse udlagt Mark. 2) Af de Jorder, som tilhørte den i Byen liggende fyrstelige glyksborgske Herregaard, kiøbte et Selskab af Byen Borgere den saa kaldede 5 Kobler og indeholder 55 Parte, hver til 5 Tønders Udsæd og Græsning for to Køer. Denne Mark ligger tet sønden ved Byen. 3) Deierøe, en liden ubeboet Holm 1/8 Miil til Søes fra Byen, er kiøbt af et Interessentskab og bruges til aarlig Græsning for 26 til 28 Køer. 4) Liløe, 1/8 Miil til Søes østen for Byen, tilhører den ældste Justitzbetient i Byen ex officio, og er omtrent af 3 Td. Udsæd. Ved denne Øe er en god Havn for Byens Fartøyer, som alle her ligge i Vinterleye. 5) Tingskriver- Jordene, som nu ere tillagde

Landfogeden, Actuario og Copiisten, og ere i en af de Ærrøeskiøbing nærmeste Bøndermarke. 6) Snorrelykke, eb af Søbeyegaards Parceller, af 42 Tdr. Lands Udsæd, ligger langt fra Byen, og bruges af det Interessentskab, som har kiøbt den til at græsse Heste og fede Creatur paa. Da enhver Kiøber af slige Jorder efter kongl. befaling skal derpaa bygge et Huus, har dette Selskab her og aldet en ziirlig Bygning opføre, som deels beboes af den der haver Opsigt med Parcellen, og deels er indrettet til deres Fornøjelse, som om Sommeren ville reise derhen for at nyde Landts Behageligheder.

Sogner. Tilforn her her paa Ærrøe været ikkun tre Sogne, men nu sex, Ærrøeskiøbing iberegnet, som alle staae under Biskoppen i Fyen (451) Tranderup Sogn var da Annex til Ærrøeskiøbing, Marstal laae til Riise Sogn, og Søbeye med de øvrige didhenhørende Steder søgte da Bregninge Kirke.

De nu værende Sogner ere altsaa:

- 1) Marstal Sogn (a). Marstal Bye 7 Gaarde. Marstal Flække. Færgehuus. Marstal Veyrmølle. Ommel. Kragnesse. Trapendahl Meyergaard. Ommelshoved 2 Gaarde. Leede-Huus. Troeslykke 1 H. Kragnesse Færgehuus. (452)
- 2) Rise Sogn (b). Store-Riise. Oldou. Stockebye. Torup. Lille Riise. Gravensteen = Grasteen Meyergaard. Gravendahl Meyergaard. Dunkier. DunkierMølle. Oldou-Mølle. (454)
- 3) Tranderup Sogn (c) Tranderup. Vindeballe. Bornis 4 Gaarde 2 Huse. Steensbeks-Lykke 2 Gaarde. Vodrup Mark 20 Steder.
- 4) Bregninge Sogn (d). Bregninge. Schoubye. Læbye. (455)
- 5) Søbeye Sogn (e) Søbeye. Søbeygaard.

- a) (451) Sognet har sit Navn af en fyrstelig Stald. Her var tilforn stor Skov og et fyrsteligt Stutterie, samt i Enden af Skoven en Stad. Nu er her en Flække, som har Fiskeriet under Lolland at takke for sin Opkomst. Byen er vel uanseelig og uordentlig, da neppe to Huse i den hele Bye staae i lige Linie med hverandre, dog boe her 761 Mennesker, som eye i alt 66 Fartøyer fra 2 til 14 Læster, foruden endeel Baade. Er vanskeligt, i sær for Fartøyer som stikke dybere end 6 til 7 Fod, hvilke slet ikke kan komme nær til Byen. Kirken, som er en halv Korskirke, er ey ældre end 1738. I Førstningen var det Annec til Riise indtil 1766, da det fik sin egen Sognepræst, som i Marstal har en frie Residentz, hvilken Kirken har kiøbt og aarligen vedligeholder. Her bygges aarlig 2 til 3 Fartøyer, af Taasings og Stryens Skibsbygmestere, hvortil bruges fyensk og laalandsk Tømmer. Her boe 1 Bager, 1 Bødker, 1 Seylmager, 4 Skoemagere, 4 Skrædere, 2 Smede, 2 Snedkere, 6 Tømmer- og Muurmestere og 1 Uhrmager, som 1776 fik Præmie af Landhuusholdning-Selskabet for den af ham opfundne Machine, til at fange Sælhunde med. I den her værende Skole tælles daglig over 100 Børn. Man har agtet at paa en 12 Aars Tid er i Marstall bleven bygt 27 Skibe og 35 nye Huse, som i alt have kostet Byen 38000 Rdlr. Desuden nedrives aarlig endeel gamle Bygninger, i hvis Sted nye blive opførte. I hvert Huus findes en Væv til Hustets Fornødenhed af Uldet og Linnet. Foruden de sædvanlige Afgifter (452) svares til Kronen af hvart Ildsted aarlig 12 Skill. For nærværende Tid hører til Marstall, foruden de 7 Gaardes Jord, som ere det egentlige Marstall, endnu 304 Tønder Land, hver Tønde beregnet til Skpr. Disse Jorde bleve af et Interessentskab kiøbte fra Herregaarden Gottesgabe, (hvilken selv eyede 12 og dens Underdaner 93 Plove) som

1766 afbrændte formedelst Lynild, hvor nu i steden sees et lidet Kragnesse, to Landsbyer, som har sine Jorder inddeelte i Kobler, og Trapendahl en Meyergaard med alle Herligheder, uden Jagtfrihed. Dens Jorder bleve kjøbt 1768 af den opbrændte Gottesgabes, og ere i alt 120½ Td. Land, som da de bleve kjøbt, vare inddeelte i 4 Kobler, men af nu værende Eyer Jörgen Moritzen ere deelte i flere. I aarlig Afgift svares af denne Gaard til den kongel. Amtstue 127 Rdlr. Alle Bøndergaarde, eller som de her kaldes, Boel, der høre til Marstall Sogn, ere 31, ethvert beregnet til 22 Tønders Udsæd. Paa Trapendahls Mark ved Søen imod Vesten, er endnu er fiirkantet Skandse ved to dobbelte Volde og Grave, som ere omtrent 36 Fod dybe, og oven til 24 Fod brede. Inden i har tilforn staaet et fiirkantet Taarn, som menes efter Biskop Absalons Befaling at være opbyggt, for at passe paa Søersverne, hvortil Stedet er meget beqvemt. Folkemængden i dette Sogn er 1131 Personer. 1774 blev ved Kragnesse anlagt et Færgeløb til Lille-Riise i Riise Sogn.

- b) Sognet bestaaer af 79 Boel, 44 Kodboer (Huusmænd, hvoraf hver have 1½ Tønde Land) og 90 Inderster. Folkemængden kan omtrent beregnes til 1000 Personer. Kirken er indviet til St. Nicolaus og meget gammel med et smukt Spiir. Den nævnes allerede 1377. Den har ingen Inscriptioner uden en Tavle med Lutheri Portrait og Præsternes navne siden Reformationen, som have været: 1) Jacob Madsen fra Als. 2) Peder (453) Thygesen fra Als. 3) Anders Baltersen fra Fyen. 4) Laurids Hansen fra Fyen. 5) Mads Lauridsen fra Fyen. 6) Laurids Madsen født udi Riise Præstegaard. 7) Otto Jacobsen fra Sielland. 8) Dominicus Brandt fra Als. 9) Christen Fabricius fra Fyen. 10) Mag. Joh. Anton Kuhlman fra Kiøbenhavn. 11) August Henriksen fra Kiøbenhavn. 12) Hans Tage Fabricius født her i Præstegaarden. Øster-Enden af Kirken er en Kirkelade, hvori Tienden udtærskes. 1663 den 20 Oct. Slog Lunilden ned i Spiret og smeltede begge Klokkerne, hvoraf alene blev fundet et gandske lidet Kors, som endnu til en Amindelse sees fastnaglet indvendig paa Kirkemuren. 1777 blev i en Grav nær ved Taarnet opgravet en Kaardeklunge af usædvanlig Størrelse og et par Støvler. Østen paa Landet var tilforn en kongel. Herregaard, kaldet Gravensteen eller Graasteen, hvorpaa var en Bygning, som brugtes til Amthus. Plovtalet var 12, og Bøndernes Plove 32. Men dette Sted, som bestod af fire store Bygninger foruden Amthuset, blev efter kongel. Befaling nedbrudt og bortsolgt, tilige med dets Jorder, som vare inddeelte i 9 store og nogle smaa Kobbeler. Ved Siden heraf lod Kammerraad Mortiz Moretzen, som kjøbte nogle af Jorderne, opbygge det nu saa kaldede Gravensteen, hvortil ligger omtrent 70 Tønder Land, som dog ey synderlig pløyes, men alene bruges til Græsning, hvorpaa græsses 24 Køer, 30 Faar, og desuden indavles aarlig 20 Læs Høe. Lige ud for Bygningen er en Høy, omgivet med trede og Graver; paa samme Plads har tilforn været en muret Brønd. For omtrent 16 Aar siden blev paa Gravensteens Mark oppløyet en Sølv-Haandgreb til en Liigkiste. Skov har her tilforn været meget af, men nu kun faa enkelte Træer. Gravendahl Meyergaard har ligeledes sin Oprindelse af den gamle Herregaard Gravensteen. Det er en smuk grundmuret Bygning, med en Have, 2 Tønder Land stor. Den blev bygt 1767 af Eyeren Lorentz Moritzen, der indkøbte dertil 120 Tønder Land, som nu ere inddeelte i 3 Kobler, hvoraf de to pløyes og den tredje bruges til Græsning. Enggrund er her ey synderlig, doh græsses her aarlig 60 Køer. Gravendahl svarer aarlig til Amtstuen 517 Rdlr. I Marken sees endnu Levninger af den ødelagte St. Alberts Kirke, som har lagt tet ved Søen. (454) Foruden disse tvende Meyergaarde ere endnu paa Herregaarden Gravensteens Grund 13 smaa Eyendoms-Steder.

- c) I dette Sogn ere 34 Boel, deraf 5 halve, 15 Kodboer og 30 Inderster. Folkemængden er omtrent 340. Kirken har ingen Indskrifter, er bygt af Kampesteen og ligger allerhøjest paa Landet, hvorfor den og bruges som Mærke af Søefarerne. Vodrup Marks Jord er kjøbt fra den nedbrudte Herregaard Vodrup, som blev bygt medens Hertugen af Glyksborg eyede Landet, da en Bondebye, navnlig Vodrup, blev afbrudt, og dens Jorder lagde til Gaarden, som da selv kom til at eye 5 Plove, foruden de underlagde 24 Bønderplove. 1768 blev Gaarden afbrudt og dens Jorder, inddeelte i 20 Parceller, efter kongel. Befaling bortsolgte. Midt paa Tranderup Mark er befundet ved at grave nogle Fod dybt, at der er frembrudt Brakt- eller Sylt-Vand, tillige med Søetang. Dette synes at bestyrke den Mening om en Udhuling af Søen, endog igiennem den højeste Deel og Midten af Landet.
- d) Dette Sogn indbefatter 1483 Tdr. 3 Skpr. Land og 640 antegnede til Extraskat. Jordenes Bonite er meget ulige, da der falder meget lette og meget sandige, saa at her gaaer fra 8 til 20 Skpr. paa en tønne Land. Indbyggerne ere alle Agerdyrkere, og i Bregning samt Søebye Sogner haves ikkun 4 smaae Jagter, hvormed andensteds fra hentes Brænde, Tørv, Muursteen ec. til Beboernes Nødvendigheder. Kirken er for der meste bygt af Kampesteen og har en catholsk Altertavle, men ingen Indskrifter; undtagen en Tavle over Præsternes Navne fra 1505, hvoraf ikke haves Copie. Jordene ere efter kongelig Befaling saaledes indrettede, at enhver Bye har sine for sig selv, og hver Boelsmand sine samlede paa 4 til 5 Steder, det nærmeste sin Boepæl, som mueligt var. De store Byer, saasom Bregninge (455) og Schoubye ere igien inddeelte i mindre Parter, hvoraf enhver har sine Jorder liggende omkring sig. 1442 pantsatte Hartvig Schack sit Gods i Læbyl til Hertug ADOLPH for 100 stædiske Mark.
- e) Dette Sogn indeholder 524 Tdr. 3 Skpr. Land og har 330 til Extreskatteb antegnede Indbyggere. Jordbonden er i dette Sogn, som i Bregninge, hvoraf det 1745 var en Deel. Fra Søebye ere til en Udmark udflyttede 6 hele Boel, hvortil Kongen gav Udflytterne 480 Rigsdaler til Hielp. Søebyegaard her i Sognet har tilforn været et Jagtslot, men da Øen blev kongelig, er det brugt til en Amtstue. 1772 blev den gandske nedlagt og Jorderne, i alt 456 Tdr. Land, Tønden til 320 Qvadrat-Noder, deelte i 18 Parceller og bortsolgte. Af disse 18 Parceller svares aarlig til Kongens Casse 1230 Rdlr. Slottet har tilforn været ongivet med Graver, som udgiorde 7 Tønder Land, men de ere nu udtørrede og anvendes af Eyeren Branddirecteur Hansen til Høebiering. Ved Gaarden ligger den saa kaldede Hvidsøe, som indeholder et Rum af 200 Tdr. Lands Størrelse, og ved det saa kaldede Drey, en Landtunge af nogle Favne Brede, skilles fra Havet, hvormed den dog har underjordisk Communication. Den kunde med nogen Bekostning blive en ypperlig Havn, og Søebye ved dens Hielp en Bye som Marstall. Paa Søebyeгаards Grund ligger en meget høj Bakke, kaldet Borre, hvorfra haves Udsigt til alle Sider i Havet. (456)

Af Adelsmænd som have boet paa Ærrøe, vides:

1394 Nicolaus Kierl, som og kaldes Rynnow.

1540 Schack von Anefeld.

1540 Jens Gregersön i Súbúgaard.

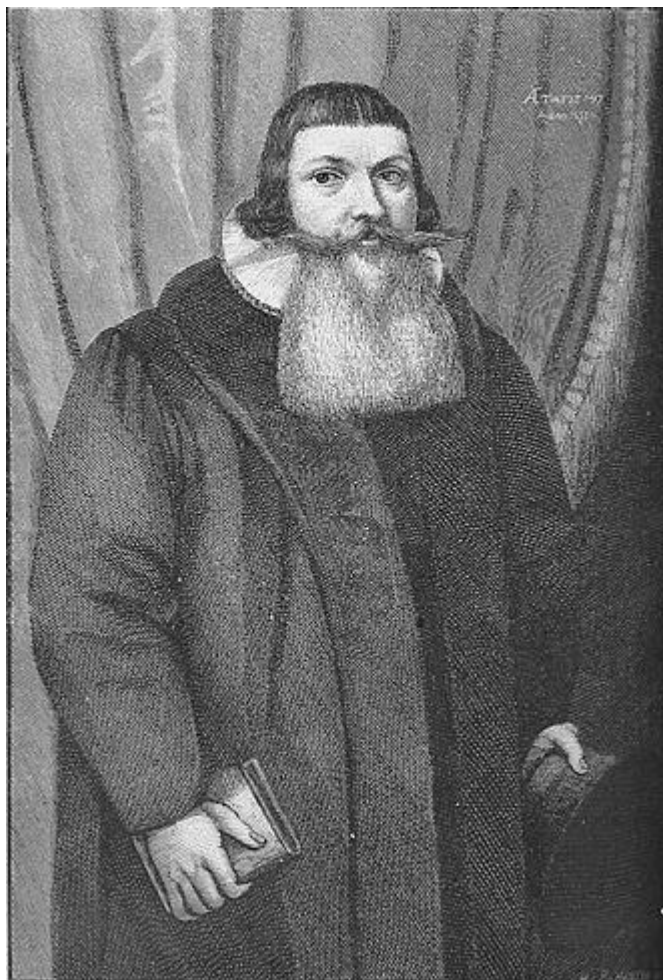
Af Provsterne:

Jonas 1323

Dns Gerlacus terrarum Erriæ & Thoslandiæ præpositus 1333.

Af lærde Mænd, som her ere fødte:

Andreas Petri Wandal, født i Tranderup, og den berømte danske Poet, men uheldige Bisop, Anders Arreboe.



Anders Arreboe (2. januar 1587 i Ærøskøbing – 12. marts 1637 i Vordingborg)

Af Amtmændene vides 1) paa Sønderborg:

1476 Gotzick Rantzow, Gotzixks Sone, Dronningens Amtmand paa Sønderborg.

1479 Christoph Meinstorff, Amtmand ibid.

1515 Manderup Holk.

1535 Detleff Brocktorp.

1538 Breda Rantzaw til Nervenhaus.

1540 Barthrum von Anefeld.

1755 Grev Henrik VI. Yngre linie af Reuss, Ridder, Geheimer. Ec.

2) Paa Norborg

1410 Claus van Tyn (von Thienen).

1521 Henneke van Anefelde.

1527 Gossig von Alevelde, levede endnu 1540.

1734 Etatsraad Holger Scheel.

1748 Kammerherre Ulrik Adolph, Greve af Danneskiold Samsøe.

1750 Kammerherre Baron Joh. Wilhelm Teusel von Pirchensee. (457)

10 Capitel. Om Flensborg Amt.

11 Capitel. Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Borlum

12 Capitel. Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg- og Norborg-Amter.

3) Over hele Øen.

1734 Hertug Christian August af Slesvig Holsteen Sønderborg, som Gouverneur over hele Øen, og Amtmand i Sønderborg.

1756 Baron Johan Wilh. Teusel von Pirchensee; Amtmand over begge Amterne.

1777 Conferentzraad Niels de Hofman, som Amtmand over begge Amterne.

